

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BİLİM DALI**

**HÂRİZMŞAHLAR VE GURLULAR ARASINDAKİ SİYASİ
İLİŞKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra ÇALIŞKAN

KOCAELİ 2017

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BİLİM DALI**

**HÂRİZMŞAHLAR VE GURLULAR ARASINDAKİ SİYASİ
İLİŞKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra ÇALIŞKAN

DANIŞMAN: Doç. Dr. Meryem GÜRBÜZ

KOCAELİ 2017

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BİLİM DALI

HÂRİZMŞAHLAR VE GURLULAR ARASINDAKİ SİYASİ
İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Esra ÇALIŞKAN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 18.12.2017/15

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Meryem Gürbüz

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Haşim Şahin

Jüri Üyesi: Yard. Doç. Dr. Sema Orsoy

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

(Jüri, Yüksek Lisans için en az üç, Doktora için en az 5 öğretim üyesi ile oluşur)

KOCAELİ 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KAYNAKLAR	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
HÂRİZMŞAHLAR VE GURLULAR DEVLETLERİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ	6
1.GURLU SULTAN GİYÂSEDDİN ÖNCESİ GURLULAR'IN SİYASİ TARİHİ	6
1.1. Muhammed b. Suri	6
1.2. Ebû Ali	6
1.3. Abbas	7
1.4. Emir Muhammed	8
1.5. Kutbüddin Hasan	8
1.6. Melik İzzeddin Hüseyin	9
1.7. Emir Seyfeddin Sûrî	10
1.8. Bahâeddin Sâm	14
1.9. Sultan Alâeddin Hüseyin	15
1.10. Gurlular'ın Herat'ı Zaptı	19
1.11. Sultan Seyfeddin Hüseyin	23
1.12. Sultan Gıyâseddin Muhammed'in Gur Tahtına Oturması	25
2.HÂRİZMŞAH ALÂEDDİN TEKİŞ ÖNCESİ HÂRİZMŞAHLAR'IN SİYASİ TARİHİ	32
2.1. Anuş Tegin	32
2.2. Hârizmşah Atsız	35
2.3. Sultan Sencer'in Birinci Hârizm Muhasarası	36
2.4.Sultan Sencer'in İkinci ve Üçüncü Hârizm Muhasarası	38
2.5. Hârizmşah Atsız'ın Ölümü	40
2.6. Hârizmşah İl Arslan	41
İKİNCİ BÖLÜM	44
HÂRİZMŞAH TEKİŞ DÖNEMİ HÂRİZMŞAH-GURLU İLİŞKİLERİ	44
1.Hârizmşah Tekiş'in Sultaşah ile Taht Mücadelesi ve Hârizm Tahtına Geçmesi	44
2. Gur Sultanı Gıyâseddin'in Sultaşah'ı Himaye Etmesi	47
3. Sultaşah'ın Gurlular'a Bağlı Olan Beldelere Saldırması	53
4. Sultaşah'ın Hârizmşah Tekiş'ten Kaçarak İkinci Kez Gur Sultanı Gıyâseddin'e Sığınması	55
5. Serahs'ın Hârizmşah Tekiş Tarafından Zapt Edilmesi ve Sultaşah'ın Ölümü ...	59
6. Halife En-Nâsır Lidinillâh'ın Gurlu Sultan Gıyâseddin'den Hârizmşah Tekiş'in Ülkesine Saldırmasını Emretmesi	62
7. Hârizmşah Tekiş'in ölümü ve yerine oğlu Alâeddin Muhammed'in Hârizm tahtına oturması	67
8. Gur Sultanı Gıyâseddin'in Merv, Serahs, Nesâ, Ebiverd, Tûs ve Nişabur'u Alması	71

9. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Gurlular Tarafından İşgâl Edilen Şehirleri Geri Alması	77
10. Gur Sultanı Gıyâseddin'in Ölümü ve Kardeşi Şehâbeddin'in Gur Tahtına Geçmesi	83
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	88
ALÂEDDİN MUHAMMED'İN GURLULAR DEVLETİNE SON VERMESİ	88
1. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in İkinci defa Herat'ı Muhasara Etmesi ve Yenilmesi	88
2. Gur Sultanı Şehâbeddin'in Hârezm'i Muhasara Etmesi	90
3. Gur Sultanı Şehâbeddin'in Öldürülmesi	97
4. Gur Kumandanı Yıldız'ın Gazne'ye Hâkim Olması	105
5. Herat Meliki İbn Harmîl'in Gıyâseddin Mahmud'dan Ayrılması ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e Bağlanması	107
6. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Gıyâseddin Mahmud'dan Belh'i Alması	112
7. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Gurlular'a bağlı Tirmizi Ele Geçirmesi	119
8. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Karahıtaylar ile Savaşması ve Onlara Esir Olması	123
9. Herat Meliki İbn Harmîl'in Tekrar Gur Sultanı Gıyâseddin Mahmud ile İşbirliği Yapması ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Emriyle Öldürülmesi	125
10. Herat veziri Sadeddin Rındî'nin Herat'ı Gıyâseddin Mahmud'a Vermek İstemesi ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Herat'ı Zaptı	129
11. Gur Sultanı Gıyâseddin Muhammed'in, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Emriyle Öldürülmesi ve Gurlular Devleti'nin Sonu	134
12. Gazne'nin Alâeddin Muhammed tarafından ele geçirilmesi	136
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	139
MOĞOLLAR'IN HARİZMŞAH ve GURLU TOPRAKLARINI İSTİLA ETMELERİ	139
1. Moğolların Hârizmşahlar Ülkesine Girmesi	139
2. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Hayatından Bazı Örnekler	148
3. Moğollar'ın Mazenderan'ı İstila Etmesi	148
4. Moğollar'ın Horasan'a Saldırması ve Ele Geçirmesi	149
5. Hârizm'in Moğollar Tarafından Ele Geçirilmesi	152
6. Moğolların Gur Ülkesini Tahrip Etmeleri	154
SONUÇ	157
BİBLİYOGRAFYA	158
ÖZGEÇMİŞ	165
EKLER	166

ÖNSÖZ

Hârizmşahlar ve Gurlular Devleti bir dönem buldukları coğrafyada oldukça büyük güce ulaşmış kendi dönemlerinde ve sonrasında tarihçilerin ilgisini çekmiş iki devlettir. Gurlular daha eski bir tarihe sahip olması bakımından efsanelere de konu olmuşlardır. İki devletin de aynı coğrafyada yaşamış güçlü devletler olması onları zaman zaman dost zaman zaman zaman iktidar mücadelesiyle savaş durumuna getirmiştir.

Tarihi kaynaklarımızı göz önüne alarak yaptığımız çalışma dört ayrı bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle daha eski bir tarihe sahip olan Gurlular devletinin ve Selçuklu Devleti bünyesinde ortaya çıkan Hârizmşahlar devletinin ilk zamanlarını, devlet haline gelmelerini anlatmaya çalıştık. Çalışmamızın ikinci bölümü Hârizmşah Tekiş'in Hârizm tahtına, Gurlu Gıyâseddin ile Şehâbeddin'in Gur tahtına geçmelerinin anlatıldığı bölümdür. Burada Hârizmşah Tekiş'in kardeşi Sultaşah'ın Gurlular'a sığınması ve Horasan mücadelesi ile iki ülke arasında yoğunlaşan ilişkiler anlatılmıştır. Aynı zamanda Sultan Gıyâseddin ile Şehâbeddin'in öldüğü ve ülkenin zayıflamaya başladığına değinilmiştir. Üçüncü bölümde Hârizmşah Alâeddin Muhammed güçlenip Gurlular devletinin zayıfladığı ve Gurlular Devletinin Hârizmşahlar tarafından yıkıldığı anlatılmıştır. Gurlular Devletinin yıkılmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler de son bulmuştur. Ancak Gurlu halkı Hârizmşahlar Devleti bünyesinde hayatlarını sürdürmekteydiler. Ancak dördüncü bölümde değindiğimiz Moğol istilası ile bu halkın katledilişi anlatılmıştır. Böylece tezimizde Hârizmşahlar ve Gurlular'ın yoğun ilişkilerine ve sonrasında yıkılışlarına değinmiş olduk. Bu çalışmamızdaki amacımız iki devletin ilişkilerinin salt bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

Çalışmam sırasında araştırmalarımnda yol gösteren ve her türlü konuda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam, Doç. Dr. Meryem Gürbüz'e teşekkür ederim. Tez yazma sürecimde beni destekleyen aileme, hep yanımda olan eşim ve oğluma minnettarım.

ÖZET

Hârizmşahlar ile Gurlular hakkında bilgi veren kaynaklar, bu iki devletin henüz Hârizmşahlar'ın devlet olmadan önceki döneminde dahi karşılaşmış olduğu ihtimaline değinmektedir. Hârizmşahlar devletinin temelini atan ilk kişi Anuştegin'dir. Büyük Selçuklular'ın Hârezm valiliğini aldıktan sonra Hârizmşah Atsız döneminde Hârizmşahlar bir devlet statüsü kazanır ve zamanla büyük büyük bir imparatorluk haline gelirler. Hârizmşahlar'ın devlet kurduğu coğrafyada en güçlü devletlerden biri Gurlularlar'dı. Sultan Gıyâseddin ve Şehâbeddin döneminde devletin sınırları oldukça genişlemiş ve bu coğrafyada iki ülke arasındaki ilişkiler bölgenin kaderini belirleyecek kadar önemli hale gelmiştir. İki devleti karşı karşıya getiren en önemli olay Hârizmşah İl Arslan'ın oğlu Tekiş'in hükümdar olduktan sonra kardeşinin saltanatta hak iddia edip bu amaçla Gurlular Devletine sığınması olmuştur. Sultanaşah'ın Gurlular Devletine sığınmasıyla Gurlu Sultan Gıyâseddin, Sultanaşah'ı elinde tutmuş böylelikle Horasan mücadelesinde Hârizmşah'ların kontrol edilmesini hatta bertaraf edilmesini sağlamıştır. Sultan Tekiş'in vefat etmesiyle iki ülke arasındaki çekişmelerde Gurlular bir adım daha önde olmayı başarmışlardır.

Gurlular, Sultan Gıyâseddin döneminde Horasan ve Gur civarından Hindistan'a bir çok yeri ele geçirmiş ve İmparatorluk haline gelmişlerdi. Sultan Alâeddin Tekiş'den sonra yerine oğlu Alâeddin Muhammed'in geçmesiyle de Hârizmşahlar'ın elinde bulunan bir çok yer Sultan Gıyâseddin tarafından ele geçirilmiştir. İki taraf arasındaki güç dengesi ancak Gıyâseddin ve Şehâbeddin'in vefat etmesiyle değişir. Bu dönemde Hârizmşah Alâeddin Muhammed tüm Gur topraklarını ele geçirip Gurlular Devleti'ne son verir. Bölgede tek güç olarak bir süre varlığını sürdürür. Ancak doğuda beliren Moğollar, Cengiz Han önderliğinde Hârizmşahlar ve Gurlular'ın devlet kurup yaşadıkları tüm coğrafyayı istila edecektir. Moğollar Hârizmşahlar Devletini yıkar ve bu coğrafyadaki halkın oldukça büyük bir kısmını öldürerek bir daha Hârizmşahlar ve Gurlular adıyla devlet kurabilme imkanlarını ortadan kaldırır. Böylece Ortaçağ İslam Tarihinde önemli bir yere sahip Hârizmşahlar Devleti bir daha ortaya çıkmamak üzere yıkılmış olur.

ABSTRACT

The sources giving information about Khwârizmshâhs and Gurids refer to the possibility that these two states have yet encountered the Khwârizmshâhs even in the previous period without the state. The first person who laid the foundations of the Khwârizmshâhs state was Anuştegin, one of the most powerful states in the geography that the Khwârizmshâhs established by the state was the Gurids. During the period of Sultan Gıyâseddin and Şehâbeddin, the borders of the state expanded considerably and the relations between the two countries in this geography became important enough to determine the fate of the region. The most important event that brought the two states against each other was the monarch of Tekish, the son of Khwârazm-Shah province İl-Arslan, who became a refuge in the Gurids State after claiming his brother in the sultanate. Gurid Sultan Gıyâseddin, with the refuge of the Sultan-Shah in the Gurids State, kept the Sultan-Shah in his possession, thus ensuring that the Khwârizmshâhs were controlled and even disposed of in the Horasan struggle. In the conflict between the two countries with the death of Sultan Tekiş, the Gurids have managed to stay one step ahead.

During the reign of Sultan Gıyâseddin, Gurids took many places from Khurâsân and Gurid to India and became Empire. Many places in the hands of Khwârizmshâhs by the passing of his son Alâdeddin Muhammed after Sultan Alâeddin Tekish were seized by Sultan Gıyâseddin. The power balance between the two sides changes only if Gıyâseddin and Şehâbeddin do not die. In this period, Khwârazm-Shah Alâeddin Muhammad seized all the Gur lands and put an end to the Gurids State. As a sole force in the region, it continues its existence for a while. However, the Mongols, who appeared in the east, will invade the entire geography where the Hârezmshahs and the Gurians founded the state under the leadership of Genghis Khan. The Mongols destroy the Hârezmshahs State and kill a large part of the people in this geography and abolish the possibility of establishing a state in the name of Hârezmshahs and Gurids. Thus, the Hârezmshahs State, which has an important place in the history of medieval Islam, is destroyed in order not to appear again.

KISALTMALAR

- b. : İbn.
bkz. : bakınız.
C. : Cilt.
Çev. : Çeviren.
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
E.I. : Enclopedia of Islam (New Edition).
haz. : Hazırlayan.
hş. : Hicrî-Şemsî.
İ.A. : Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi.
s. : Sayfa.
sa. : Sayı.
trc. : Tercüme eden.
vd. : Ve devamı.
Vol : Volume.
yy. : Yayın yok.

KAYNAKLAR

Hârizmşahlar ve Gurlular arasındaki siyasi ilişkiler hakkında bilgi edindiğimiz kaynakları şu başlıklar altında toplayabiliriz:

A. MÜNŞEÂT MECMUALARI

B. VAKÂYİNAMELER

C. SEYÂHATNAMELER

D. EDEBÎ KAYNAKLAR

E. ARAŞTIRMA ESERLER

A. MÜNŞEÂT MECMUALARI

Hârizmşahlar ve Gurlular tarihinin aydınlatılmasında münşeât mecmualarının önemli bir yeri vardır. Özellikle Bahâeddin el-Bağdadî'nin yazdığı münşeât mecmuası Hârizmşahlar ve Gurlular'ın birbirleri ile ilişkilerindeki önemli ayrıntıların yer aldığı değerli bir eserdir. Reşîdüddin Vatvât'ın münşeât mecmuası da Hârizmşahlar tarihinin anlatıldığı ve çalışmamızda kullandığımız önemli kaynaklardandır.

481 (1088) yılında Belh'de doğduğunu bildiğimiz Reşîdüddin Vatvat Hârizmşahlar devletinin kuruluş dönemine şahit olmuştu. Hârizmşah Atsız zamanında Divanı İnşâ resiliğinde bulunmuştu. Bir ara Hârizmşah'ın gözünden düşse de tekrar eski itibarına kavuşmuştu. Hârizmşah Atsız'ın ölümünden sonra Hârizmşah İl-Arslan zamanında da hizmetine devam etmişti. Hârizmşah Alâeddin Tekiş'in saltanatının başlangıcına da şahit olan Vatvat Hârizm'de vefat etmişti. Tam adı Reşîdüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdilcelîl b. Abdulmelik b. Muhammed el-Belhî'dir. Daha çok "Vatvat" lakabı ile tanınırdı. Reşîdüddin Vatvat'ın Türk tarihini de yakından ilgilendiren mektupları ve risaleleri özellikle Hârizmşahlar'ın siyasal ve sosyal tahlillerini kronolojik olarak takip edebilmesi ile birinci elden kaynaklar arasında yer alır. Çalışmamızda da Hârizmşahlar'ın özellikle kuruluş dönemini yazarken yazarımızın eserlerini kullandık. (Örs, 2012: s.573-574; Şahin, 1997: s.235-236)

Reşideddîn Vatvât'ın Ebkârü'l-efkâr fi'r-resâil ve'l-eş'âr adlı eseri dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde on tane Arapça mektup, ikinci kısımda on tane Arapça kaside ve bir kaç kıt'a üçüncü bölümde on tane Farsça kaside, dördüncü bölümde ise on tane Farsça kaside altı tane Farsça gazel ve bir kaç kıt'a yer almaktadır. (Örs, 2012: s.573-574)

Reşideddîn Vatvât'ın bir diğer eseri de *Umdetü'l-bulegâ ve 'uddetü'l-füsahâ'* dır. Bu eseri Hârizmşah Alâeddin Tekiş'e için toplamıştır. Mecmûanın başında Hârizmşah Alâeddin Tekiş'in unvân ve lakapları sayılmaktadır. Yazarımız bu eseri üç bölümde toplamıştır. 25'i Arapça, 25'i Farsça olmak üzere 50 mektup ve yine 25'i Arapça, 25'i de Farsça olan 50 kaside bulunmaktadır. Çalışmamızda Hârizmşah Alâeddin Tekiş'in unvanının yazımında ve Vatvat'ın bu eserde yer alan kasidesine yer verdik. (Örs, 2012: s.574)

Bahaeddin el-Bağdadî'ye ait olan *et-Tevessü ile'teressül* adlı münşeat mecmuası çalışmamızda kullandığımız önemli bir eserdir. Bahâeddin el-Bağdadî bu eserini ısrar üzerine yazdığını belirtmektedir. Yazarımız Hârizmşah Alâeddin Tekiş döneminde İnşâ Dîvânının başında bulunmaktaydı. Bu münşeat mecmuası bir mukaddime bir fasıl ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fermanlar, dîvânî menşurlar, anlaşmalar ve fetihnâmeler bulunmaktadır. İkinci bölüm çevre hükümdarlarına yazılan mektuplardan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ise ihvâniyyat ve rik'alardan oluşmaktadır. Bu eser Hârizmşahlar ve Gurlular'ın siyasi geçmişleri ile ilgili bir çok konuya ışık tutmaktadır. Biz de çalışmamızın ana bölümlerinde bu eserden faydalandık. (Bağdadî, 1315: s.13-30)

B. VAKÂYİNAMELER

Çalışmamızda Hârizmşahlar ve Gurlular hakkında bilgi topladığımız en önemli eserler vakayinâmelerdir. Olayları bizzat döneme şahitlik edenlerin kronolojiye dikkat ederek yazmaları vakayinâmelerin tarihi önemlerini arttırmaktadır.

Çalışmamızda kullandığımız İbn'ül Esir, Cüveynî, Nesevî'ye ait olan eserler bizim ana kaynaklarımızdandır.

İbn'ül Esir'in *el -Kâmil fi't-târih* adlı eserini çalışmamızın tüm bölümlerinde kullandık. İbn'ül Esir 4 Cemâziyelevvel 555 yılında (12 Mayıs 1160) Cizrede doğdu. Doğduğu yere atfen Cezerî nisbesiyle ve babasının Esîrüddin lakabını taşımasından dolayı İbn'ül Esîr künyesiyle tanınır. Babası Ebü'l-Kerem Esîrüddin, İbn'ül Esîr'in eğitimiyle yakından ilgilendi ve çok iyi bir eğitim almasını sağladı. Bunun için Musul'a yerleşti. Böylece burada bulunan önemli alimlerden ders aldı. Musulda atabeg elçisi olarak Bağdat Dımaşk, Halep ve Kudüs'e gidip geldi. Bağdat'ta önemli bilginlerinden ders alıp buradaki kütüphanelerdeki önemli kitaplardan ve resmi belgelerden faydalandı. Fakih, kurrâ, muhaddis ve nahivciden dersler aldı. Kudüs'ün 584 (1188) yılında fethedilmesinden sonra Selâhaddîn-i Eyyübî ile de görüşen İbn'ül Esîr hükümdarın Antakya Prinkepsliği'ne düzenlediği sefere de Musul askerlerinin yanında tarihçi olarak katıldı. Musul'a dönüp kalan ömrünü Atabeg'i Bedreddin Lülü'nün himayesinde geçiren İbn'ül Esîr 630 (1233) yılında Musulda vefat etti. (Özaydın, 2000: s.26-27)

İbn'ül Esîr'e şöhretini kazandıran eseri *el-Kâmil fi't-târih* adlı eseridir. Yazarımız rivayetleri değerlendirirken dikkatli yazmasıyla, haberleri tahlil ve tenkit ettikten sonra vermesiyle ve yalnızca güvenilir kaynakları eserinde kullanmasıyla tanınmıştır. İnsanların geçmiş olaylardan ders alıp geleceğini ona göre düzenlemelerini, tarihin tekerrürden ibaret olduğunu belirtir. (Özaydın, 2000: s.26-27)

El Kamil fit-tarih Hârizmşahlar'ın Gurluların Moğollar ve Karahıtaylar'ın siyasi tarihlerine yer vermektedir. Çalışmamızda önemli olan bu devletlerin Hârizmşahlar ve Gurlular ile siyasi ilişkilerinde bu eserimizden faydalandık.

İstifade ettiğimiz bir diğer eser de Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed en-Nesevî'nin *Sîret-i Celâleddin* adlı eseridir. Nesevî Celâleddin Hârizmşah döneminde İnşâ Dîvânının başındaydı. Ailesi Nesâ şehrinde yaşayan varlıklı bir aileydi. Nesevî

Celâleddin Hârizmşah'ın hizmetine girdikten sonra onun bütün seferlerine katılmıştı. Devlet yazışmalarının yanında Sultana tercümanlık ve elçilik görevlerini de üstlenmişti. Eser Hârizmşah Celâleddin Muhammed'in ölümünden on yıl sonra (1231) kaleme alındı. Arapça yazılan eser Farsçaya da çevrilmiştir. (Brockelman, 1997: s.200-201)

Nesevî'nin eseri Hârizmşah Celâleddin Muhammed ve ve Moğollar hakkında bilgi edindiğimiz ana kaynaklar arasındadır. Eser Moğollar'ın anılmasıyla başlamaktadır. bu eser esasen Hârizmşah Celâleddin Muhammed'in hayatını anlatmak için yazılmıştır. Ancak Alâeddin Muhammed Hârizmşah'ın döneminde ışık tutmaktadır. Moğollar'ın batıya yönelmelerine, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in ölümüne eserde yer verilmiştir. Hârizmşah Celâleddin Muhammed'in Hintdistan'a kaçışına yer verilmiştir. Biz çalışmamızda bu bölümlere değindik. Eserde Hârizmşah Celâleddin Muhammed'in tüm savaşlarına, hükümdarlar ile ilişkilerine ve özel hayatına yer verilmiştir.(Brockelman, 1997: s.201)

Burada ana kaynaklar arasında yer alacak diğer önemli eserimiz de Cüveynî'nin Târih-i Cihângüşa adlı eseridir. Hârizmşahlar tarihini anlatan eser Gurlular'ın siyasi tarihleri ve iki ülke ilişkileri açısından önemli bilgilere değinilmiştir. Alâeddin Atâ Melik623 (1226) yılında doğdu. Kültürlü bir aile çevresine sahipti. çocukluk ve gençlik yıllarında çok iyi bir tahsil ve terbiye görmüştü. on yedi ve on sekiz yaşlarında Moğollar'ın İran HorasanIrak ve Azerbaycan umumi valisi Argun'un özel katipleri arasına girdi.1256 yılında Hülagü'nün İran'a gelmesiyle onun hizmetine girdi. Onun itimat ve teveccühünü kazandı. İsmâîlilerin müstahkem kalesi Alamut'un zaptında bulundu. buranın meşhur kütüphanesinin ve rasathanesinin yok olmasını önledi. Hülagü'nün 1257 yılında Bağdat üzerine sefer düzenlemesi ve burayı yerle bir etmesi sırasında da onun yanındaydı. 1259 yılında ona bütün Irâk-ı Arab ve hûzistan eyaletlerinin idaresi verildi. Hülagü'nün oğlu Abaka Han zamanında da bütün Irak-ı Arab'ı idareye devam etti. 4 Zilhicce 681 (5 Mart 1283) yılında Mугan'da öldü. Tebriz'e defnedildi. (Bilgin, 1993: s.140)

Târih-i Cihângüşâ üç ciltten oluşmaktadır. Birinci ciltte Moğollar hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. İkinci cilt Hârizmşahlar tarihinin geniş olarak anlatıldığı bölümdür. Üçüncü ciltte ise Hülâgü Han'ın Faaliyetlerine yer verilmiştir. Cüveynî'nin eserinde Hârizmşahlar'ın konu edildiği ikinci ciltte Gurlular hakkında da ayrıntılı bilgilere rastlamaktayız. Çalışmamızda bu bölümleri kullandık. (Cüveynî, 1987: s.15-44)

Reşidüddin Fazlullah tarafından yazılan *Cami'u't-Tevârih* adlı eser de Hârizmşahlar ve Gurlular arasındaki siyasi ilişkileri konu alan eserlerimiz arasında. Özellikle Hârizmşahlar tarihini anlatırken faydalandığımız eser *Cihângüşâ*'dan faydalanılarak yazılan bir eser. İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine kaleme alındı. Orjinal yazılımında bazı bölümleri Farsça bazı bölümleri Moğolca yazıldı. Daha sonra kısmen Arapçaya çevrildi. 1306-1307 tamamlanan birinci versiyonu üç cilt, 1310 'da tamamlanan ikinci versiyonu ise dört cilt olarak düzenlendi. Eser Gazan Han'a ithaf edilmiştir. (Şeşen, 1993: s.133)

Cami'u't-Tevârih'in birinci cildinin ilk bölümleri “Altın Defter” adında Moğol tarihini konu alan bir esere dayanmaktadır. Eser günümüze ulaşmamıştır. Ancak Cince bir tercümesi bulunmaktadır. Bu cildin metin ve tercümesi Rus İlimler Akademisi tarafından dört cilt haline getirildi. Cengiz Han'dan sonraki Moğol tarihi ile ilgili bazı bölümler J. A. Boyle tarafından İngilizceye çevrildi. Biz de çalışmamızda Moğollar ile ilgili bölümlerde J. A. Boyle'nin tercüme eserini kullandık. İkinci cildin Gazneliler ve Selçuklular'a dair kısımları Ahmet Ateş tarafından yayımlanmıştır. Üçüncü cildin nüshasına rastlanılmamıştır. Dördüncü cilt Arap, Türk, Yahudi, Frank ve Çinliler'in secerelerini anlatmaktadır. Bu cilt Zeki Velidi Togan tarafından 1927 yılında Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde ortaya çıkarılmıştır. *Cami'u't-Tevârih*'e Hâfız Ebrû tarafından yazılan zeyil, Zeyl-i *Câmi'u't-tevârih-i Reşîdî* adıyla İran'da neşredilmiştir. Çalışmamızda biz de bu zeyli kullandık.(Şeşen, 1993: s.133)

Çalışmamızda kullandığımız bir diğer eser de *Tabakât-ı Nâsiri*'dir. Bu eserin müellifi Mevlana Minhaceddin Ebu Ömeri Osman Cûzcâni'dir. Ölüm tarihi 660 (1262) yılıdır. Bu yazarımızın eseri bizim için özellikle Gurlu Devleti'nin ilk yıllarının hatta efsanelerinin anlatıldığı bir eser olmasından dolayı önemlidir. Cûzcâni *Tabakât-ı Nâsiri*'yi 1261'da tamamlamıştır. Eserde genel bir İslam tarihi yazılmıştır. Moğol istilasına da şahitlik eden yazarımız eserinde Hârizmşahlar, Gurlular ve Moğollar devleti siyasi hayatına değinmiştir. (Cûzcâni,1970: s.300-340)

Çalışmamızda kullandığımız bir diğer eser Hamdullah Müstevfi Kazvîni tarafından yazılan *Zafernâme*'dir. Bu eser Firdevsî'nin *Şâhnâmesine* nazire olarak yazılmıştır. Yazarımızın kırk yaşında yazmaya başladığı *Zafernâme* 735(1335) yılında bitmiştir. Eser 75000 beyitten oluşmaktadır. Eser manzum bir şekilde yazılmış ve içerisinde tarihi bilgilere yer verilmiştir. Türk ve Moğol tarihinin en ünlü kaynaklarından birisidir. Bu eserin çalışmamızda kullandığımız bölümleri Hârizmşahlar, Gurlular ve Moğollar'dan bahsedilen yerlerdir.(Özaydın, 1997: s.454-455) Konumuzla alakalı ayrıntılı bilgilere ulaştığımız eserden olayların seyrini tespit etme noktasında büyük fayda gördük.

Târîh-i Güzîde adlı eser Hamdullah Müstevfi Kazvîni'ye bir diğer kitaptır. Müellifin 730(1130) yılında vezir Gıyâseddin Muhammed'e atfedilmiş umumi bir Tarihtir. Bu kaynağımızı Alâeddin Tekiş'in Sultanşah Mahmud ile iktidar mücadelesine girdiği sırada karşılıklı yazdıkları şiirleri içermektedir. Biz de çalışmamızda bu şiirlere kaynağımıza dayanarak değindik.(Özaydın, 1997: s.455)

C. SEYÂHATNAMELER

Bir seyahatname ve coğrafya sözlüğü olan *Mu'cemü'l-büldân*, Ebu Abdullah Şihabeddin Yakût el-Rumi el-Hamevi tarafından yazılan bir seyahatnamedir. Yazarımızın ölüm tarihi 726 (1229)yılıdır. Orta Çağ'ın en önemli coğrafya kitaplarından birisi olan eser coğrafya ansiklopedisi niteliğindedir. Eserde pek çok yer ismi ve bu yerlere ilişkin ayrıntılı bilgi verilmiştir. Çalışmamızda anlattığımız

döneme ait kaynaklarda geçen yer isimleri konusunda istifade ettiğimiz bir eserdir. Yazarımızın çalışmamızın ana bölümünü oluşturan Alâeddin Tekiş döneminde yaşamış olması da eserin bizim için değerini arttırmıştır.

D. EDEBÎ ESERLER, TEZKİRELER

Tezkire-i Devletşah eserinin müellifi Devletşah b. Battışah-ı Semerkandi'dir. Eser *Tezkiretü 'ş-şuara* ismi ile yazılmıştır. Yazarımıza asıl ününü kazandıran bu kitabıdır. 892(1487)yılında tamamlanmış ve Ali Şîr Nevâî'ye ithaf edilmiştir. İran şairleri hakkında kaleme alınan genel bir tezkire niteliğindedir. Yazarımız bu eseri yazarken ilmi ve edebi eserlerden faydalanmıştır. Bir mukaddime, yedi bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Mukaddimede şiir sanatı ve on Arap şairi hakkında bilgi verilmiştir. Diğer yedi bölümde de 143 İran şairinin biyografisine ve bazı şiirlerine yer verilmiştir. Bugün hakkında bilgi edinemediğimiz şairler hakkında bilgi vermesi kitabın değerini arttırmıştır. Çalışmamızda yazarımızın eserinden bazı tezkirelere de yer verdik. (Demiroğlu, 1994: s.245)

Kaynağımızda kullandığımız edebi eserler arasında *Cihangüşa*, *Ravzatü 's-safa*, *Rahatü 's-südur*, *Zafernâme* adlı eserleri de sayabiliriz. Bu kaynaklarımızdan önceki bölümlerde bahsettik.

E) ARAŞTIRMA ESERLER

Hârizmşahlar ve Gurlular Devleti tarihi ile ilgili ana kaynakların dışında bir çok çalışmalar yapılmıştır. Biz de gerekli gördüğümüz kısımlarda bu eserlere değindik. Bu eserler özellikle ana kaynaklardan elde edilen bilgilerin karşılaştırılıp doğru olanın tespit edilmesi noktasında faydalandık. Bu araştırma eserlerinden öncelikle bize yol gösterici niteliğinde olan eser İbrahim Kafesoğlu'nun *Hârezmşahlar Devleti Tarihi adlı kitabıdır*. W.W.Barthold'un, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* isimli eseri de bize yol gösterici olan kitaplar arasındadır. Ayrıca Muhammed Abdul Ghafur

tarafından yazılan *The Gorids, History, Culture and Administration* adlı doktora tezi, Ghulam Rabbani Aziz tarafından yazılmış olan *A Short History of The Khwarazmshahs*, Abbas Perviz'in *Târîh-i Selâcika ve Hârizmşâhân* isimli eseri de istifade ettiğimiz eserler arasındadır. Ziya Bünyadov'un *Hârezmşâhlığı ve Enuşteginliler Devleti* ile Allahyar Hilatberi'nin *Târîh-i Hârizmşahiyan*'ı da yararlandığımız araştırma eserleri arasındaydı.

GİRİŞ

Çalışma konumuz olan Hârizmşahlar¹ ve Gurlular² devletleri arasındaki siyasi ilişkiler Ortaçağ İslam Tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. İki ülke arasındaki ilişkiler zaman zaman bölgenin kaderini belirlemiştir. Tarihi kaynakları incelediğimizde Gurlular'ın Hârizmşahlardan daha kadim bir tarihe sahip olduklarını görmekteyiz. Gur adı, bugünkü Afganistanda bulunan coğrafi bir alanı ifade etmektedir. Bu alan Herat'ın³ doğu ve güneydoğusundaki Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Gürcistan'ın güneyi, Cûzcân, Ferahrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklardır. Burada yaşayan halk kendilerine Şansebânîler demektedir, fakat biz bu bölge halkını kendi coğrafyalarının ismiyle, yani Gurlular olarak bilmekteyiz. İlk siyasi hakimiyetlerini Gur toprakları üzerinde gerçekleştiren Gurlular gelişimlerini bu topraklar üzerinden gerçekleştirmişlerdir.(Sıddıquî, 1997: s. 207; Dames, 1997: s.826; Bosworth, 1978: 1099)

Gurlular'ın ilk dönem tarihi efsanelerle doludur. Gerçek tarihleri ise bu efsaneler arasında kaybolmuştur. İlk ataları kesin olarak bilinmemekte ise de onlar kendilerini Dahhâk soyundan olduğunu iddia ettikleri Şansab'a dayandırılırlardı. Büyük İran soyundan geldiklerini düşünmeleri onlar için bir övünçtü. (Longworth, 1997: s.826) Cûzcânî(1970) de soyu Şansab'a dayanan Dahhâk'ı Gurlular'ın ilk atası olarak gösterir. Dahhak Gur ülkesinde doğmuştur ve bu topraklar üzerinden büyük bir güç, üstünlük ve nam kazanmıştır. (s.302)

Efsanelere göre eski İran krallığında bahsi geçen Dehhâk'ın, saltanatı binlerce yıl sürmüştür. Bilinen kronolojilerde Dehhâk'ın Hz. Adem'den Hz. Nuh'a kadar

---

¹ Hârizmşahlar Devleti tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Köprülü,1925: s.201-204; Köprülü, " 1997, s. 265-296; Kafesoğlu, 2000; 23-72; Gürbüz, 2014; s.20-55; Horst, 1964; s.179-203; Abbas Perviz, 1972; s.35-50; Bosworth, 1978, s.1065,1068; Barthold, 1990: s.80-86; Taneri, 1997: s.298-231; Özeydin, 2002; s.10-35; Ghulam Rabbani, 1978;: s.300-306; *Hilatberi*, 1381: s.90; Bünyatov, 2003: s.30-35; Taneri, 1993 s.1-89. Merçil, 2006: s.190.

²Gurlular Devleti tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dames; 1997: s.826-830; Sıddıquî, 1997: 207-211; Ghafur, 1960: 549-612/1148-1216; Bosworth, 1978: s.1099-1104; Ebri, 1318: s.132-154.

³ Herat ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Togan, 1997: s.429-442; Uslu, 1997: s.215-218.

olan ataları hakkında birden fazla bilgi yer almaktadır. Cûzcâni eserinde bunlara değinmiştir. Dehhâk, Lamak'ın oğlu Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu İrem'in oğlu Aş'ın oğlu Ad'ın oğlu Amlâk'ın oğlu Anvân'ın oğlu olarak gösteriliyor. Verilen diğer kronolojide Dehhâk'ın adı Bivaresb olarak anılıyor ve Hz. Nuh'tan itibaren ataları, Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu Lavad'ın oğlu Kayumers'in oğlu Mubşi'nin oğlu Siamak'ın oğlu Ferâvel'in oğlu Tazio'nun oğlu Zambaka'nın oğlu Ervendesb'in oğlu Bivaresb şeklinde gösteriliyor. Kayumers'in Hz. Adem'in oğlu olduğu da ihtimaller dahilinde gösterilmektedir, ancak bu oldukça düşük bir ihtimâldir. (Cûzcâni, 1970: s. 302-304)

Kronikler de bu sıralamaya dayanarak Dahhâk'ın Ervendesb'in oğlu ve Tazio'nun torunu olduğunu söylerler. Bütün tarihçilerin uyduğu nokta ise Tazio'nun tüm Arapların atası ve Hoşenc Melik'in kardeşi olduğudur. Ondan sonra hakimiyet oğlu Zambakaya, daha sonra da diğer oğlu Ervendesb'e geçmiştir. Ervendesb bilge ve Allah korkusu olan bir insandı. Oğlu Dahhâk ise şeytanın doğru yoldan kaydırıldığı, çok kötü, kavgacı, kan dökücü, aşırı derece zalim ve acımasız biriydi. (Cûzcâni, 1970: s.306-307)

Dahhâk'ın atası hakkındaki bilgiler oldukça çelişkilidir. Firdevsî(2009) Şehnâme'de Dahhâk'ın babasının Mîrdâs adlı çölde yetişmiş yiğit bir padişah olduğundan bahseder. Sağmal inekleri, güzel koşan Arap atları olan bu adam adaletli cömert bir insandı. Ancak çok sevdiği oğlu cesur ve çevik olmasına karşın, babasının erdemlerinden uzak, kötü huylu biriydi. Oğlu Dahhâk'a altın dizginli on bin atı olduğu için ona Bivaresb adı verilmiştir. Bir gün şeytan iyiliksever bilge biri görünümünde gelir ve onu kendisine sadık kalması için kandırır. Padişahlığı babasından daha iyi yapacağı ve babasını öldürmesi gerektiği konusunda ikna eder. Dahhâk onun isteğini kabul eder. Şeytan babasının bir dev tarafından kazılan çukura düşerek ölmesini sağlar. Ülke yönetimi ise şeytanın sadık dostu Dahhâk'a kalır. (s. 72-74)

Dahhak Babasının ölümüyle Arap hâkimiyetini ele geçirmiş ve Cemşid'den sonra da tüm dünyayı hakimiyeti altına almıştır. Bin yıl boyunca halkı zulümle

yönetmiştir. Halk ayaklanmalarını açlık ve salgın hastalıklar takip etmiştir. onun bu zulmüne ilk dur diyen kişi Kave adında, onyedii oğlu Dahhak'a kurban edilmiş bir adamdı. Kave son oğlunu kurtarmak için Dahhak'ın sarayına gider. Adalet isteyen Kave isteğine ulaşamaz ve orada isyan eder. Saraydan çıktıktan sonra ise halkı adalet istemeye çağırır. Küçük çaplı bu isyan daha da artar ve büyüyen kalabalık Feridun adındaki hükümdarın çevresinde toplanır. Faridun ordusuyla beraber Dahhak'ın sarayına gider ve Dahhak'ın saltanatını ele geçirir. Dahhak'ı ise esir alır ve bir mağaraya zincirleyerek hapseder.(Firdevsi, 2009: s.88-91) nihayetinde İran krallığı tahtına Feridun'un geçmesiyle Dahhâk'ın zulüm ve baskısının yanı sıra acımasız saltanatı da son bulmuştur.(Cûzcâni, 1970: s.305-307)

Dahhâk'ın esir edilmesiyle, torunları Gur'un geniş dağlık arazilerine çekilirler. Feridun onların arkasından askerlerini gönderip takip ettirmesine rağmen ele geçiremez. Birkaç sefer teşebbüslerine devam etse de dağlık arazilere çekildiklerinden dolayı başarısız olur. Böylece geniş bir araziye yayılan Dahhâk'ın torunları bu dağlık arazilerde ve Gur topraklarında nesillerini devam ettirirler. Gurlular'ın efsanelerle dolu bu dönemde net bilgilere ulaşmak oldukça güçtür. Onların ırksal kökenleri de bugün tartışılmaktadır. Kaynaklar onları daha çok İran kökenli gösterse de Arap, Türk⁴, Moğol ve Afgan olabileceklerine dair de ip uçları vardır. Ancak kesin bir sonuca ulaşmak güçtür.(Cûzcâni, 1970: s.306-307)

Hârizmşahlar'ın menşeyini konu alan kaynaklarımıza baktığımızda konumuzla yakından alakalı ilginç bir bilgiye ulaşmaktayız. Kaynaklarımız Hârizmşahlar'ın bilinen atası olan Anuştegin'in Çiğillerden, Yağmalardan, Karluklardan⁵ veya Halaçlardan olabileceğine değinirler. Halaçlar olması ihtimaline yoğunlaştığımızda ise onların X. asırdan önce Gur ve Garcistan bölgesinde yaşam sürdüğünü görmekteyiz. Halaçlar ile ilgili dikkatimizi çeken en önemli bilgi onların Gur Sultanlarının hizmetinde bulunmasıdır. (İbn'ül Esir, 1978: s.78; Konukçu, 1997:

---

⁴ Gurlular'ın menşeyi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayan, 2011: s.1-12.

⁵ Karluklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Salman, 2001: s.509-510.

228-229) Zeki Velidi Togan Anuştegin isminin daha çok bu bölgede kullanıldığını düşünmüştür. Kafesoğlu(2000) da bu tezi destekleyerek Garcistanlı bir adamın kendisine lazım olan köleyi daha uzak yerlerden almasına nazaran kendi bulunduğu civardan temin etmesinin daha güçlü bir olasılık olduğundan bahsetmiştir. (s.43)

Bu bilgileri göz önünde bulundurduğumuzda Hârizmşahlar'ın Halaç Türklerinden olduğu ve henüz devlet kurmadan önce Gur Sultanlarının hizmetinde bulunma ihtimalinin olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Bu bilgiler Hârizmşahlar'ın Gurlular ile ilişkilerinin konu edildiği tezimizde onların ilişkilerinin ilk yıllarının tespit edilmesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak bu bilgilerin doğruluğunu kanıtlayabileceğimiz yazılı bir kaynak mevcut değildir. Yalnızca tahmin yoluyla ulaşıldıkları için ihtimal olarak aktarmaktayız.

Anuştegin büyüdü ve Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde yüksek mevkilere geçti. Samanlılar meliklerinin son zamanında Sebük Tegin'in yükselmesi gibi Selçuklular devletinde yüksek bir makama ulaştı. Gidişatı güzeldi ve mükemmel vasıflara sahip bir insandı. Devlet işlerinde kendisine daima müracaat edilirdi. Daha sonra da "taş dar" ünvanını aldı. O sırada Selçuklu devletinin ileri gelenlerinin giyecek (camehane) masrafları Huzistan'dan alınan vergilerle karşılandığı gibi "taş" dairesinin giderleri de Hârezm'in gelirleriyle karşılanmaktaydı. Bu sebeple Anuş Tegin Hârezm'in gelirleriyle meşgul olur ve bir süre sonra Anuş Tegin Hârezm şahnesi olarak tayin edilmiştir.(Cüveynî, 1998:s.249; İbn'ül Esir, 1987: s.223)

Cüveynî(1970) Anuş Tegin'in oğullarının olduğunu kaydeder. Ancak bunların kaç tane olduğu ile ilgili bilgi vermez. Bu oğulların en büyüğü Kutbeddin Muhammed'dir. Muhammed'i yöneticiliğin ve komutanlığın usul ve adabını öğrensin diye Merv'de bulunan bir okula gönderir. (s.249) İbn'ül Esir de Anuştegin'in bir oğlunun dünyaya geldiğini ve ismini "Muhammed" koyduğunu doğrular. Ancak "*Kutbeddin*" ünvanına değinmez. Anuş Tegin oğlunun tahsiliyle

ilgilenmiş ve onu okutmuş, yetiştirmiş, güzelce terbiye etmiştir. (İbn'ül Esir, 1987: s. 223) Kaynaklarımızda Anuş Tegin ile ilgili fazlaca bilgiye rastlanılmamaktadır.

Kutbüddin Muhammed b. Anuş Tegin Selçuklu Sultanı Berkyaruk döneminde Hârezm valisi olmuştur. Sultan Sencer babası Melikşah'ın ölümünden sonra Berkyaruk, yukarıda zikrettiğimiz gibi, 490 (1096-97) yılında Emir Habeşi b. Altuntak'ı Horasân'a emîr tayin etti. Yine biraz önce anlattığımız gibi, Horasân'a hakim olup eski Hârezm valisi Emîr Kodan da öldürülünce Emîr Habeşi, Emîr Muhammed b. Anuştekin'i Hârizm'e vali tayin etmiştir. Emir Habeşi bu kararı almadan önce en uygun şahsın kim olduğunu düşünüp taşınmış ve en uygun ismin Emir Muhammed olduğu kanaatine varmış ve ona "*Hârizmşah*" unvanını⁶ vermiştir. (İbn'ül Esir, 1987: s.223-224)

Cüveynî de Hârizm'in in idaresinin Sultan Melik Şah'ın oğlu Sultan Berk Yaruk'un döneminde Horasan Emiri Altun Tag oğlu Dad Beg Habeşi de bulunduğunu doğrular. Dad Beg Habeşi'ye tam selahiyetle kendisine vekalet etme yetkisi verilmişti. Dad Beg Habeşi'nin metni hakkında o devrin şairleri çok sayıda şiir yazmışlardır. Ebu'l-Meali Nahhas Razi de onun özel methiyecisiydi. Ancak bir süre sonra Dad Beg Habeşi, Hârezm'in idaresini, Sultan Sancar'ın memurlarından Kaçkar Hârizmşah'ın oğlu Ekinci'den alır ve orayı Muhammed'e teslim ederek ona 491/1907-1908 yılında Hârizmşah ünvanını verir. (Cüveynî, 1998: s.249-250) Böylece Hârizmşahlar'ın Devlet kurmalarının önünde büyük bir yol açılır.

---

⁶ Hârizmşah unvanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bernburg,1976: s.178-196.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂRİZMŞAHLAR VE GURLULAR DEVLETLERİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.GURLU SULTAN GİYÂSEDDİN ÖNCESİ GURLULAR'IN SİYASİ TARİHİ

1.1. Muhammed b. Suri

Gurlular her ne kadar kendilerinin büyük İran soyundan olduğunu düşünüp, Dahhak'ı ataları olarak kabul etseler de, hakikatte hanedanın asıl tarihi ancak Safariler zamanında başladı. O zamanlar Gur dağlık mntıkasında Sûrî isminde bir melik hüküm sürmekteydi ve ahalisiyle beraber henüz Müslüman olmamıştı. (Longworth, 1997: s. 826)

Oğlu Muhammed b. Sûrî Âhengerân bölgesinin reisidir ve Müslüman olduğu bilinmektedir. O hem Gazneliler devletinin hükümdarı olan Sultan Mahmud'a boyun eğiyor, hem de yeri geldiğinde ülkesinin yüksek kalelerine, halkının nüfusuna ve gücüne güvenerek isyancı bir tutum sergiliyordu. Gazne topraklarına yaptığı akınlarla ticaret kervanlarının yolunu kesmesinden dolayı Gazne Hükümdarı Mahmud bu duruma bir son vermek için üzerlerine bir sefer düzenledi. Sefer sonunda Muhammed b. Suri yenilgiye uğratarak küçük oğlu Şith ile beraber esir alındı. Muhammed b. Suri bu utanca dayanamadı ve yüzüğünde bulundurduğu zehri içerek intihar etti. Bunun üzerine Sultan Mahmut Şith'i Gur'a göndererek Muhammed Suri'nin en büyük oğlu Ebû Ali'yi ülkenin başına getirdi. (Cûzcâni, 1970: s.320-324; Bayur, 1987: s.251;)

1.2. Ebû Ali

Sûrî'nin oğlu Ebû Ali'nin hükümdar olmasından sonra, Gazneli şehsâde Mesud'un da Şîsânî reisi üzerine bir sefer düzenlediği ve elde ettiği toprakları Ona

bıraktığı bilinmektedir. (Sıddıqı, 1996: s.28) Ebû Ali babasının aksine Sultan Mahmud'a karşı ayaklanmamış ve yazdığı mektuplarla güven ve sadakatini her fırsatta göstermişti. Hükümdarlığı boyunca da halkına faydalı olacak işler yapmıştı. O, cami ve medreseler inşa ettirmiş, din adamları ve alimleri korumuş, vakıflar ve kütüphaneler kurdurmuştu. İnancına bağlı olan hükümdar, kendisini alim ve din adamlarına saygı duymakla yükümlü tutmuştu. Kardeşi Şith'i de koruması altına alarak güvenliğini sağlamıştı. (Cûzcâni, 1970: s.329; Longworth, 1997: s.826; Bayur, 1987: s.251)

Ebû Ali'nin dönemi huzurlu ve sukunet içinde geçmişti. Ancak yaklaşık elli yıllık bu sükûnete Şith'in oğlu Abbas tarafından son verildi. Abbas, Gazne⁷ egemenliğinin Sultan Mahmud'un oğlu Sultan Mesud'un geçtiği dönemde amcasına karşı ayaklandı ve Gur ülkesini kendi hükmü altına aldı. (Cûzcâni, 1970: s.329; Longworth, 1997: s.826; Bayur, 1987: s.251)

1.3. Abbas

Abbas'ın tahta geçtiği tarih tam olarak bilinmemesine rağmen, V. Yüzyıl ortalarında olduğu tahmin edilmektedir. Abbas acımasız , korkusuz ve savaş yanlısı biriydi. Amcasının elinden hükümdarlığı zorbalıkla aldığı gibi, ülkeyi de adaletsizce yönetmeye başlamış ve insanların mallarına el koymuştu. Derler ki; onun Gur topraklarına hükmettiği yedi yıl boyunca ülkeye bir uğursuzluk çöktü, hayvanlar yavrulamaz, bebek doğmaz, yağmur yağmaz oldu. Sahip olduğu ağır zincirli, demir tasmalı ve heybetli köpekten birine kendi ismini, diğerine ise Gazne Hakimi İbrahim'in ismini vermişti. Onları birbirleriyle savaştırdı, kendi ismini taşıyan kazanınca çok neşeli oldu, Gazne Hakimi İbrahim'in ismini verdiği köpek kazandığında ise oldukça sinirli olurdu. O gün korkudan kimse bir şey söylemeye cesaret edemezdi.(Cûzcâni, 1970: s.330)

---

⁷ Gazne ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Konukçu, 1996: s.479-480

Efsanelerle karışmış kötü şöhretinin yanında Abbas astroloji ilminde oldukça ilerlemiş bir ilim adamıydı. Geliştirdiği tekniklerle de astrolojide ileri bir düzeye gelmişti. Abbas'ın baskıcı yönetiminden rahatsızlık duyan Gurlu kabile reisleri ve soyluları Gazneli Sultan İbrahim'e bir mektup göndererek onu şikayet ederlerdi. (Cûzcâni, 1970: s.301-302) Ödemesi gereken haracı göndermemesi üzerine sefer düzenlenir ve Gur ülkesinin hakimiyeti elinden alınarak, Emîr Muhammed'e verilmiş. (458/1066). (Sıddıqui, 1996: s.28)

1.4. Emir Muhammed

Emîr Muhammed babasının aksine Gazneliler⁸ ile dostane ilişkilerini devam ettirmiş. (492/1099). Emir Muhammed yüce bir yaradılışa sahipti. Yumuşak kalpli, adil, merhametliydi. Saltanatı boyunca adaletli bir yargıyla yönetimi sağlanmış ve zayıf ve muhtaçlara yardım edilmiştir. Babasının saltanatı dönemindeki zorbalık ve zalimliğin yerini hayran olunacak adaletli bir yönetim almıştı. (Cûzcâni, 1970: s.332) Gur toprakları Emir Muhammed'e devredilirken ülkenin asil ve yöneticileri de onun otoritesine boyun eğmişlerdi. O da Gazne hükümdarı Gazne Sultanı İbrahim'e sadakatini sunmuş ve düzenli vergi göndermişti. Kendi döneminde halkı barış ve sukunet içinde yaşamıştı. Onun ölümünden sonra yerine 458 yılında (1066) Kutbüddin Hasan geçti.(Raverty, 1970: s.332-333; Sıddıqui, 1996: s.28)

1.5. Kutbüddin Hasan

Kutbüddin Hasan, prensip sahibi, iyi huylu, adaletli, hoşgörülü yardımseverdi. Gur halkı onu bu özellikleriyle tanırdı. Saltanatı sırasında özellikle asi kabile reisleriyle mücadele etmişti. Bu kabileler Arap soyundan gelmişlerdi ve Gur dağlık bölgesinde büyüyüp yetişmişlerdi. Hırçnlık, asilik ve kavgacılık Gur kabilelerinin öz karakteriydi. Kabileler arasında daima düşmanlık ve kavga hakimdi ve bu kavgalar birbirini izlerdi. Gur topraklarında yönetime karşı çoğu zaman isyan olurdu ve ödemeleri gerek vergiyi geri çekerlerdi. Gur'a bağlı kabilelerden birinin Takab

---

⁸ Gazneliler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Merçil, 1996: 480-484; Merçil; 1989: s.87-90.

bölgesinde çıkardığı ayaklanama sonucunda, Kutbüddin harekete geçmiş ve askerleriyle isyan bölgesine giderek onlara teslim olmalarını emretmişti. Asilerin boyun eğmeyi reddetmesiyle iki taraf arasında savaş başladı. Mücadele sırasında, kaderin bir cilvesiyle, düşmanın yayından çıkan bir ok Kutbüddin'in gözüne isabet etmişti. Açılan yara ile çok kan kaybeden hükümdar bir süre sonra öldü. Bununla galeyana gelen askerler hücumu geçip, savaş alanını harap ederek ele geçirdiler. Asileri yenilgiye uğratarak tamamen yok ettiler.(Cûzcâni, 1970: s.333-334;Abdul Ghafur, 1960: s.16)

Kutbüddin Hasan bu mücadelelerle siyasi olarak parçalanmış Gur topraklarında siyasi otoritesini kurmuştu. Böylelikle “melik”⁹ unvanını almıştı. Kendisinden sonra yerine Melik İzzeddin Hüseyin geçti. (493/1100). (Sıddıqı, 1996: s.28)

1.6. Melik İzzeddin Hüseyin

Melik İzzeddin Hüseyin iyi özellikler bahşedilmiş bir hükümdardı. Hükümdarlığı boyunca Gur toprakları refah içinde bir yaşama sahipti ve bol nüfusluydu. Gur kabileleri ve Gur topraklarına bağlı bölgeler Gur yönetiminden menun olarak sükûnet ve güven içinde yaşıyorlardı. Tanrı onun güzel yönetiminden memnun kalmış ve ona yedi evlat bahşetmişti. Bunlardan dördü ülke yönetiminde söz sahibi olmuştu. (Cûzcâni, 1970: s.335-336)

Melik İzzeddin Hüseyin ilim öğrenilmesine önem verir, ilim ve din adamlarını destekledi. Onların istekleri geri çevrilmezdi. Bir çok din adamı, âlim ve kabiliyetli kimseleri himaye ederek iki oğlunun da savaş ve devlet idaresi saltanatlarını öğrenmesini sağlamıştı. Gur ülkesindeki hakimiyetlerini korurken, Selçuklu İmparatorluğu ve Gazneliler'le arasındaki barışı korumuştur. Özellikle Selçuklu İmparator'u Sultan Sencer'e yıllık haraç karşılığı olarak kalkanlar, zırhlar, çelik miğferler, arslan görünümü iyi cinsteki köpekler göndermişti. Sultan Sencer de bu

---

⁹ Melik unvanının kullanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güner, 2004: s.51-53

hediyelere elbise ve değerli hediyelerle karşılık vermişti. Öldükten sonra yerine Seyfeddin Suri geçmişti. (Cûzcâni, 1970: s.335-336; Abdul Ghafur, 1960: s.16-17)

1.7. Emir Seyfeddin Sûrî

Ölümünden sonra arkasında bıraktığı yedi oğlundandan en yaşlısı Fahreddin Mesud Türk bir hizmetçiden, Kutbüddin Muhammed köle bir hizmetçiden doğmuştu. Diğer beş oğlu ise asil soylu bir kadından dünyaya gelmişlerdi ve en büyükleri seyfeddin Suri idi. Babasının ölümünden sonra yönetimi Sayfeddin Sûrî üstlendi. (Cûzcâni, 1970: s.38-339; Abdul Ghafur, 1960: s.18) İzzeddin'in üçüncü oğlu olmasına rağmen diğer kardeşler arasından onun tahta geçmesinin nedeni ise annesinin asil soylu bir aileden olmasıdır.

Seyfeddin Sûrî'nin diğer kardeşleri farklı şehirlerde bulunmaktaydı. Bunlardan Fahrüddin'e Bamiyan verilmiştir ve Bamiyan Şubesinin kurucusudur. İkinci oğlu Kutbüddin Muhammed'e Cibâl bölgesi verilmişti. Fîrûzkûh şehrinin ve kalesini inşası burada başlamıştır ancak gelişen bazı olaylar nedeniyle başladığı bu inşasını kendi bitirememiştir. Kendisine *melikü'l-cibâl* unvanını vermiştir. Seyfeddin Sûrî'nin *emir* unvanını kullanmasına karşılık onun *melik* unvanını kullanması kendisini Seyfeddin Sûrî'nin halefi olarak gördüğünün kanıtı olabilir. Köymen'e göre Kutbüddin'in bu unvanı kullanmasının nedeni asil soydan gelen beş kardeş ile Fahreddin Mesud'a üstünlük sağlamak veya aynı haklara sahip olmak istemesinin göstergesi olabilir. Ve yine bir ihtimalle O kardeşlerine karşı koyamayacağını anlayarak yönünü Behramşah'a dönmüş ve ona sığınmıştı. (Köymen, 1991: s. 360-361; Bayur, 1987: s.252; Abdul Ghafur, 1960: s.19)

Kutbüddin Muhammed iyi huylu biriydi. Gazne'ye geldiğinde cömertliği ve iyiliğiyle Gazne halkının dikkatini çekmiş. Söylenilenlere göre sarayda kurduğu iyi ilişkiler bazı çevrelerce kıskanıldı. Onun Behramşah ile arasını bozmak isteyenler, Kutbüddin Muhammedin Gazne tahtına çıkmak istediği iftirasını atarlardı. Konu taht meselesi olunca Behramşah söylenilenleri kulak ardı edemez. Bunun doğruluk payı

ne derecededir bilemiyoruz ancak bu söylentiler Kutbüddin Muhammed'in Behram Şah'ın gözünden düşmesine sebep olur ve nihayetinde sarayda zehirlenerek öldü. Onun zehirlenmesi Gurlular ve Gazneliler arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde yara almasına sebep olacaktı. (Cûzcâni, 1970 s.340; Köymen, 1991: s.361) Kutbüddin Muhammed'in başına gelenler Gur hükümdarı Seyfettin Sûrî'nin kulağına ulaşınca onun intikamını almaya karar verir. Tüm ordularını toplayarak Gazne'ye doğru ilerledi.(Cûzcâni, 1970 s.340-341; Köymen, 1991: s.362; Bayur, 1987: s.252)

İbn'ül Esir, Seyfeddin Sûrî'nin Gazne üzerine sefer düzenlemesini farklı şekilde anlatıldı. Yazarımıza göre Kutbiddin Muhammed Seyfeddin Suri'den önce Gur tahtına oturmuştu. Daha sonra da Sebüktekin hanedanından Gazne Sultanı Behramşah b. Mes'ud b. İbrahim ile evlilik yoluyla akrabalık kurmuştu. Bu evliliğin ardından şan ve şöhreti yükseldi. Kutbiddin Muhammed Gazne'yi ele geçirmeye karar verdi. Büyük bir ordu ile Gazne'yi ele geçirmek için oraya doğru ilerledi. Yazarımızın başka bir yerden edindiği bilgiye göre Muhammed b.El-Hüseyn buraya gelmesindeki asıl niyeti gizlemiş ve amacının oraya hizmet ve ziyaret etmek olduğunu söylemiş. Ancak Behramşah onun asıl niyetini anladı ve onu yakalayıp hapse attırdı, daha sonra da öldürdü. Onun öldürülmesi Gurluların çok ağrına gitmiş ancak onun intikamını almak için fırsat yakalayamamışlardı. (İbn'ül Esir, 1987: s. 123-124; Bayur, 1987: s.252; Abdul Ghafur, 1960: s.20)

Kutbiddin Muhammed öldürülünce Gur tahtına Sam b. El Hüseyin geçti. Sam çiçek hastalığından ölünce de yerine kardeşi Suri b. El-Hüseyn geçer ve Gur topraklarına hakim oldu. Durumunu kuvvetlendikten sonra ülkeye iyice yerleşip idareyeeline aldı. Süvari ve piyade birliklerinden teşkil ettiği orduyla öldürülen kardeşinin intikamını almak ve Gazne tahtını ele geçirmek maksadıyla 543 yılında Gazneye doğru yürüdü. Behramşah'ı bertaraf ederek 543 yılının Cemaziyülevvel ayında (Eylül-Ekim 1148) Gazne'yi zapt etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.123-124; Merçil, 1989: s.89)

Behramşah Gazne tahtını, savaşmadan terk etmiş ve Gazneliler devletine bağlı şimali Hindistan'a çekilmiştir. Onun çekilmesiyle Gazne tahtına oturan Gur hükümdarı melik unvanından sonra Sultan unvanını kullanmaya başladı. Kendisinden sonra gelenler de bu unvanı kullandılar. Gur topraklarını kardeşi Bahaüddin Sam'a bırakarak Gazneyi Gur devletinin başkenti yaptı ve buraya yerleşti. (Cûzcâni, 1970: s.340-341; Köymen, 1991: s.362, İbn'ül Esir, 1987: s. 123-124)

Behramşah giderken tüm devlet erkanını yanında götürmemiştir. Görüldüğü üzere kalanlar da Gur hakimiyetine karşı bir mücadele göstermemiş ve yönetimin el değiştirmesine boyun eğilmiştir. Seyfettin Sûrî de onların desteğini alarak buldukları görevlere devam etmelerini sağlamıştır. Yani başkent ile beraber devlet teşkilatı Gazne Devletinin eski yöneticilerinden oluşmuştur. (Köymen, s.362) Sultanın bu tercihinin isabetli bir tercih olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü mücadeleye girmeden teslim olmaları, onların Gur hakimiyetini gönülden kabul ettikleri anlamına gelmemektedir. Sultanın bu tercihinin sebebi sınırları genişleyen ülkede daha tecrübeli devlet adamlarını kullanma isteği olabilirdi. Ancak durum istediği gibi sonuçlanmayacaktı.

Sultan Devletin yeni askeri ve sivil teşkilatına güveninin bir göstergesi de kış geldiğinde Gur kuvvetlerinin eski topraklara dönmesine müsaade etmesi olmuştur. Bu da yeni teşkilatın Sultan'ın güvenini kazanmakta başarılı olduğunu kanıtlamaktaydı. Onların bu hali Behramşah'ın kendilerine nankör demelerine sebep olacaktı. Ancak dediğimiz gibi Sultan'a gösterilen sadakat tüm kademelerde aynı değildi. Kış en sert şekilde kendisini hissettirmeye başlayınca, Sultan'ın Gur güçleriyle irtibata geçmesinin zor olduğu bir zamanda bazı Gazneliler derhal harekete geçmişti. Bir mektupla Seyfeddin Sûrî'nin Gur güçlerini göndererek küçük bir mahiyetle kaldığını ve diğerlerinin tamamen Gazne kuvvetleri olduğunu yazdı. Böylece Gazne'yi ele geçirmek için çok elverişli bir ortamın oluştuğu Behramşah'a iletildi. (Köymen, 1991: s.362-363)

Behramşah'ın bu haberi aldıktan sonraki hamlesi Behramşah'ın divanından çıkmış bir vesikada ayrıntılı şekilde ele alınmaktaydı. Bu vesika Selçuklu kumandanlarından İmâdüddin Kamaç'a gönderilmiş bir fetihnâme'dir. Hitabın Selçukçuklu hükümdarı değil de komutanı olmasının nedeni ise hâkimiyet usulince tâbi hükümdarın metbû hükümdara fetihnâme göndermesinin uygun olmamasıdır ancak içerik hükümdara ulaşmaktadır. Behramşah fetihnâme'yi Gazneyi Gurlulardan aldıktan sonra ve Kamaç'ın daha önce gönderdiği bir mektuba cevaben gönderilmişti. Kamaç'ın mektubunda Sultan Sencer'in Gurlular üzerine bir sefer niyetinde olduğu bildirilmekteydi. Behramşah'ın mektubunda ise onun Lahor'dan çıkışı ve Gazne'ye doğru ilerleyişi anlatılmaktaydı. (Köymen, 1991: s.363)

Bu vesikaya göre 543 yılı Zülkade ayı başında (13 Mart 1149) topladığı Gazne ve Hint kuvvetleriyle harekete geçilmişti. Burada çok sayıda asker toplamıştı. Bunu duyan Seyfettin Sûrî de derhal Oğuz kabilelerinden ve evbâşlardan bir ordu meydana getirmeye çalışmıştı. Behramşâh Gazne halkından Seyfettin Sûrî iyi destekleyenleri "kâfir-i nimet"lik ile suçlamıştı. Behramşah topladığı bir çok asker ile tekrar Gazne'ye geldi. Onun ordusunun başında Hindistan emiri es-Salar b. İbrahim el-Alevi vardı. Gazne askerleri Seyfettin Sûrî'nin saflarındaydı ancak zahiren onunla aynı safta olsalarda gönülleri Behramşah'tan yanaydı. Seyfettin Sûrî ile Behramşah karşılaşınca da ilk fırsatta Gazne askerleri Behramşah'ın yanına geçmişti. Böylece savaş Behramşah'ın lehine sonuçlandı. (İbn'ül Esir, 1987:123-124)

Savaşın ardından Behramşah kaçanları takibe devam etti. Böylece bazı düşman ileri gelenleriyle beraber Seyfettin Sûrî'nin de kendisine sığınmasını sağladı. Bunlar dışında ele geçirilenler ise derhal öldürülüyordu. Behram-şah 544 yılı Muharreminde (Mayıs-Haziran 1149) tekrar Gazne'ye hakim oldu. Seyfettin Sûrî ile Seyyid el-Mahiyani'yi yine 544 yılı Muharrem ayında (Mayıs-Haziran 1149) idam etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.123-124) Köymen'e(1991) göre Behramşah'ın bu hareketinden maksadı Gazne'yi ele geçirmek isteyenlere göz dağı vermektir. Ancak bu hareket o zamanın hukuk kaidelerine uymadığından oldukça yersiz ve usulsüzdü. Ayrıca onun affedilmesi Selçuklu Devletine tabi bu iki devlet arasındaki münasebetlerin tanzimi

için kullanılabilirirdi. Bu şekildeki bir tavır aralarındaki kini körükleyecek ve barış ihtimallerini tamamen ortadan kaldıracaktı.(s.365-367)

Seyfeddin Sûrî, kendi zamanında kardeşleri Kutbuddin Muhammed ve Bahâeddin Sâm ile birlikte Fîrûzkûh şehrini kurmuştu. Seyfeddin Sûrî'nin Gazne tahtını ele geçirmesinden sonra kardeşi ve halefi Bahâeddin Sâm, başşehri Estiyâ'dan Fîrûzkûh'a taşıdı.(Raverty, s.339; Sıddıquî, DİA, gurlular, s.208) Seyfettin Sûrî cömert bir insandı, çok mert bir hükümdardı; hatta rast gelenin eline düşün diye dirhemleri fakirlere sapanla atardı. (İbn'ül Esir, 1987: s.124)

1.8. Bahâeddin Sâm

Seyfettin Sûrî'nin ölümünden sonra aynı anneden olan dört kardeşten en yaşlı olan Bahâeddin Sâm Gur'un başına geçti. Bahâeddin Sâm kendi döneminde genişleyen Gur topraklarına, iki süper güç olan Selçuk ve Gazne Devletlerinin baskısından korumak için dört büyük kale inşa ettirmişti. Zaten dağlık bir arazide olan Gur toprakları bu kalelerle güvence altına alınmıştı. (Cûzcâni, 1970: s.341; Abdul Ghafur, s.)

Bahâeddin Sâm Şansebani sülalesinden soylu bir kadınla evlenmişti. Bu kadınla evliliğinden iki oğlu ve üç kızı olmuştu. Bu iki oğlu Gur'un meşhur hükümdarları Gıyâseddin Muhammed ve Muizzeddin Muhammed Sâm'dır. (Cûzcâni, 1970: s.342)

Sultan Bahâeddin Sâm, hükümdar olduğu zaman Gazneliler'den Sultan Suri'nin intikamını almak istedi. Henüz Sultan Sûrî için matem düzenlenmemişken harekete geçti. Büyük bir ordu hazırlar ve Gazne'ye doğru ilerledi. Arkasında Gur'un idarecisi olarak Alâeddin Hüseyin'i bıraktı. Ancak Kidan bölgesine geldiğinde, kardeşinin ölümüyle büyük acı çeken Sultan bu acıya daha fazla dayanamadı ve öldü. Ölümünden sonra yerine Sultan Alâeddin Hüseyin geçti. (Cûzcâni, 1970: s. 342-343)

1.9. Sultan Alâeddin Hüseyin

Sultan Alâeddin Hüseyin Gur tahtına oturunca ilk işi üç kardeşinin ölümüne sebep olan Behramşah'tan intikam almak oldu. Bu maksatla hemen harekete geçti. O da Bahaeddin Sam'ın kardeşinin ölümünde yaptığı gibi cenaze töreni düzenlemeden tüm orduyla Gazne'ye doğru ilerledi. (Cûzcâni, 1970: s.343)

Behramşah Alâeddin Hüseyin'in niyetini anlayınca, mücadeleye hazır olmak için Gazne ve Hindistan'daki ordularını toplar ve Sîstan bölgesine doğru çekildi. Köymen'e göre Onun bu geri çekilişi tek başına Alaaddin'e karşı koyamayacağını göstergesiydi. Sultan Alaaddin ordusuyla Zemîn Dâver Bölgesine ulaştığında, Sultan Behramşah elçilerini gönderir ve ona Gur'a geri dönmesini ve topraklarında rahatça oturmasını, yanındaki fillerle mücadele edemeyeceğini iletir. Onun baba topraklarına geri dönmesi teklifi de Behramşah'ın Gur toprakları üzerinde herhangi bir iddia da bulunmadığı anlamına gelmekteydi. Yani savaşa girmemesine karşılık Gurlular'ı kendi devleti gibi Selçuklular'a bağlı müstakil bir devlet olarak kabul etmiş bulunuyordu. (Cûzcâni, 1970: s.343; Köymen, 1991: s.370; Abdul Ghafur, 1960: s. 25)

Behramşah'ın savaşa yanaşmaması onun Seyfeddin Sûrî'yi öldürerek hatta yaptığını bir kez daha akla getirdi. Çünkü Seyfeddin Sûrî'yi acımasızca katledişi savaş koşullarını oluşturmuş, Bahâeddin Sâm'ın ölümüyle de savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Bu savaşa hazır olmadığını önceden tespit etmesi gereken Behramşah Seyfeddin Sûrî'yi de bu barışı sağlamak için etkili şekilde kullanabilirdi.

Elçilerin mesajlarından sonra Alâeddin Behramşah'ın uyarısına kulak asmaz ve onu kardeşini öldürmekle suçladı. Onun fillerine karşılık Harmîl adlı iki savaşçısı olduğunu ve ondan korkmadığını belirtti. Ayrıca kendisinin daha önce hiçbir Gazneli Sultanının canına kastetmediğini ve intikam alacağını söyledi. Böylece her iki tarafın da askerleri sıraya girer ve savaşa hazır hale geldi. Sultan Alâeddin ordularının komutanları ve ünlü savaşçıları Harmîl Sam Hüseyin ve Harmîl Sam Banji'yi

çağırdı. Savaş başladığında iki savaşçıda fillerin altına girdi ve karınlarını yırttı. Ancak Harmîl Sam Hüseyin fili öldürdükten sonra tekrar atına binmesine rağmen Harmîl Sam Banji filin üzerine devrilmesiyle onunla birlikte can verdi. (Cûzcâni, 1970: s.350,352) Böylece iki savaşçı da Alâeddin Hüseyin'in onlarla ilgili iddiasını doğrulamış oldu. Behram Şah'ın en büyük kozu bu iki savaşçı sayesinde bertaraf edildi. Savaşın seyri açısından Gur ordusu avantaj kazandı. (Cûzcâni, 1970: s.343; Köymen, 1991: s.370)

Savaş başlayınca Alâeddin kırmızı renkte bir pelerin giymişti. Neden böyle giyildiği merak edildi. Alâeddin de eğer yaralanırsa bunu gören askerlerin üzülmelerini istemediğini söyledi. Ancak Sultanın asıl amacı böyle bir durumda askerlerinin panik olup da dağılmasını önlemektir. Gurlular geleneksel bir savaş taktiklerini de bu savaşta kullanmışlardır. Bu savaş taktiğini yaya olarak savaşan askerler tatbik ederlerdi. Buna göre ham sığır derisini içi pamukla doldurulur ve üzerine de karmaşık şekilli bir kumaş atılırdı. Oluşan siperi ise yayalar omuzlarında taşırlardı. Bu şekilde hazırlanmış siperleri omuzlarında taşıyan yayaların bir araya gelmesiyle okların delip geçemeyeceği bir siper meydana getirilirdi. Gurlular'ın Kârveh adındaki geleneksel taktiği Bu savaşta da başarıyla uygulanmıştır.(Cûzcâni, 1970: s. 352; Köymen, 1991: s.371)

Behram Şah'ın oğlu Devletşâh'ın da hücumla geçmesiyle savaş hız kazanmıştı. Sultan Alâeddin, Kârveh sınırlarının yaya kıtalarla açılması emrini verdi. Devletşâh da süvari kıtaları ve filleriyle içeri doğru girdi. Alâeddin Hüseyin'in bir diğer emriyle yaya Gur askerleri tekrar birleşmişti. Böylece başarıyla uygulanan savaş taktiğiyle Devletşâh'ın askerlerini kendi askerlerinin ortasında bırakmıştı. Devletşâh ve ordusu kaçma imkanını bulamaz ve bütün asker ve filler Gurlular tarafından öldürüldü. Bu felakete tanık olan Behramşah'ın kıtaları karmaşa içinde dağılmıştı. Alâeddin Hüseyin'in ordusu onları takip etti. Tekinâbâd civarında ikinci bir savaş gerçekleşir ve tekrar yenildiler. Gazne kapılarında üçüncü kez toplandığında da yine geri püskürtülür ve nihayetinde Gazne şehri Gur'lular tarafından ele geçirilmişti. (Cûzcâni, 1970: s.353; Köymen, 1991: s.371-372)

İki ordunun Gazne kapılarındaki çarpışmasında Gazne halkı da savaşa iştirak etmişti. Böylece savaş ordular savaşı olmaktan çıkmış ve *milli savaş* niteliği kazanmıştı. Aslında siyasi bir savaşa payitaht halkının iştirak etmemesi gerekirdi. Savaş sonrasında Hindistan'a kaçmış ve canını kurtarmıştı. Ancak Gazne halkı Alâeddin Hüseyin'in kin ve öfkesiyle baş başa kalmıştı. Savaşa iştirak etmeselerdi savaşın sorumluluğunu da üstlenmemiş olurlardı. (Köymen, 1991, s.372)

Savaştan sonra Gazne şehri yedi gün boyunca yağma edilir ve Gur askerleri tarafından yakılıp yıkıldı. Tarihçiler bu yedi gün boyunca gündüzleri havanın simsiyah dumanlı olduğunu ve geceleri ise şehrin alevlerle kırmızıya döndüğünü ve gündüz gibi görüldüğünü söylediler. Bu yedi gün boyunca yağmalamalar ve katliamlar hiç durmadan devam etmişti. Erkekler öldürülür, kadın ve çocuklar ise esir edildi. Gazne şehrinde merhametin izleri silinmiş gibiydi. (Cûzcâni, 1970: s.352-353; Köymen, 1991: s.372)

Alâeddin Hüseyin bu süre zarfında Gazneli Sultan Mahmud'un mezarından çıkarılarak yakılmasını emretti. Emri üzerine Sultan Mahmud mezardan çıkarılarak yakıldı. Amacı kardeşlerinin ölümüne sebep olan Behramşah'a kinini bastırmaktı. İçkili şenlikler düzenledi. Gazne Sultanının mezarının bulunduğu yerde Kutbüddin Muhammed ve Seyfeddin Sûrî'nin mezarlarının bulunması emrini verdi. Onlar için tabut hazırlatıp ve ordunun onlar için yas tutmalarını emretti. Daha sonra Gur'a gönderilmelerini sağladı. Alâeddin savaşı kazanması ve başarısını anlatan doğaçlama şiirler söylemiş ve şairlerin söylemesi için onlara besteletmişti. (Cûzcâni, 1970: s. 352-353; Köymen, 1991, s.372)

Alâeddin Hüseyin daha sonra Gazne halkından hayatta kalanların canlarını bağışladığını ilan etti. Buradaki günler boyunca matem elbiselerini giyer askerlerle beraber kardeşlerinin mezarlarını ziyaret ettiler ve cenaze törenlerini izlediler. Matem süresince Kur'an okutuldu, sadaka dağıtıldı. Kardeşleri kendileri için özel yapılan tabutlara yerleştirildi. Sonrasında Alâeddin Davar ve Bust'a hareket eder, burayı tamamen tahrip ettikten sonra Gazneli Sultan Mahmud'un saltanatından kalan büyük

binaları da yıkarak ve bölgeyi terk etmişti. Gur'a döndükten sonra ise iki kardeşi atalarının bulunduğu mezarlığa yerleştirildi. (Cûzcâni, 1970: s.355)

Alâeddin Hüseyin Gur'a dönerken bazı Gazneli seyyidleri yanına aldı. Onların sırtlarına Gazne toprağı yüklettirdi. Seyyidler bu toprağı Gurun merkezi Fîrûzkûh'a kadar yaya olarak taşıdılar. Seyyidler Fîrûzkûh'ta öldürülür ve kanları sırtlarındaki bu toprakla karıştırılmıştı. Seyyidlerin öldürülmesiyle bir kez daha Seyfeddin Sûrî ve vezirlerinin öldürülmelerinin intikamını almıştı. Bu hadiseden sonra Sultan payitahta tekrar döndü. Çevresine şairleri toplayıp onlara çalgı aletleriyle şiirler söyleterek içki eşliğinde şenlikler yaptırdı. (Cûzcâni, 1970: s.355-356; Köymen, 1991: s.373)

Behramşah, Kutbüddin Muhammed ve Seyfeddin Suri'nin doğrudan Bahaeddin Sam'ın ise dolaylı olarak ölümüne sebep olmuştu. Kaynaklara yansıdığı kadarıyla onun Seyfeddin Suri'yi acımasızca öldürmesi ve Alâeddin ile savaşırken Gazne halkını da savaşa dahil etmesi Alâeddin'in kinini körüklemişti. Onun bu kinle Gazne şehrini yakıp yıkmasından dolayı cihanı yakan anlamındaki Cihansuz lakabı verilmişti. (Köymen, 1991: s.374) Alâeddin gerçekten de intikam alırken haddini fazlasıyla aşmıştı. Gazneli Mahmud'un mezarını tahrip etmesi, Gazne halkını katletmesi ve en sonunda da seyyidlerin canına kıyması bu lakabı hak ettiğini göstermişti. Ancak duruma bir de Behram Şah açısından bakacak olursak bu durumun yaşanmasındaki körükleyici unsuru tespit etmiş oluruz. Çünkü Kutbüddin Muhammed'i saray dedikodularına inanarak öldürtmüş, Seyfettin Sûrî'yi acımasızca katletmiş ve Gazne halkının savaşta tarafsız kalmalarına müdahale ederek onları savaşa dahil etmişti. Bütün bunlara bakarak diyebiliriz ki, Behramşah, Alâeddin Cihansuz gibi olanlardan sorumluydu.

Bütün bu olaylar Selçuklular¹⁰ devletine tabi iki devlet arasında yaşanırken metbu devletin tavrı da oldukça merak konusuydu. Çünkü taraflardan hiçbiri savaş izni almamış ve kendi başlarına hareket etmişlerdi. Savaş sonunda Gurlular Devleti

---

¹⁰ Selçuklular ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sümer, 2009: s.377-379; Ocak, 2009: s.375-377; Özgüdenli, 2009: s.371-375; Ahmed b. Mahmud, 2011: s.51-175; Agacanov, 2006: s.15-164; Ali El-Hüseynî, 1943: s.59-67; Aksarayî: 2000: s.17-18.

Selçuklu imparatorluğunu sarsabilecek bir güce sahip olmuştu. (Köymen, 1991: s. 374) Alâeddin de bu durumun farkında olacak ki tahta çıktıktan sonra ilk olarak kendisine rakip olabilecek unsurları ortadan kaldırdı. Böylece yeğenleri Gıyâseddin Muhammed ve Muizzeddin Muhammed Sâ'm'ın tutuklanarak bir kaleye hapsedilmelerini emretmişti. Daha sonra ise Sultan Sencer'e karşı düşmanlık beslemeye başladı. (Cûzcâni, 1970: s.357)

Alâeddin Hüseyin Selçuklu Sultanına sadece kin duymakla kalmadı. Bu kinini icraatlarına da yansıttı. Onun ilk işi metbu devletin haberi olmadan istila hareketlerine girişmesiydi. Bundan sonra metbu hükümdarın topraklarına da istilalarda bulunmuştu. Bununla da kalmamış Gur sultanlarının her sene göndermeyi adet edindiği silah, zırh, değerli eşyalar ve kurbanlar gibi hediyeleri bizzat kendi ziyaretleriyle takdim etmeleri geleneğine uymamıştı. Herat valisi Ali Çetri'nin güç ve cesaretlerini arttırmıştı. Sultan Sencer'e ihanet etmesi ve Alâeddin Hüseyin'in yanına geçmesi Gurlular'ın hem cesaretlerini hem de güçlerini arttırmıştı. (Cûzcâni, 1970: s.358) Tabii Sultan Sencerin öfkesi de bu doğrultuda artmıştı ve Gurlular üzerine sefer düzenlenmesini gerekli kılacak hemen hemen bütün şartlar oluşmuştu. Sencer'in bunlara sessiz kalması olanları kabullenerek Gurlular'ın gücünü ve bağımsızlığını kabul ettiği anlamına gelirdi ki bu Selçuklular'ın gücünün sorgulanması demektir.

1.10. Gurlular'ın Herat'ı Zaptı

Sultan Sencer yine de Gurlular üzerine Sefer düzenlemekte kararsız idi. Sencer'in Gur seferine katılması için Sîstan meliki Tâcüddin Ebu'l-Fazl'a yazdığı mektup bu konuda bizi aydınlatmaktaydı. Sencer mektubunda ondan yardım istediğini belirtmekteydi. Ayrıca Sencer Herat'tan Gur istikametine doğru yavaş yavaş gittiğini ve bu suretle Gurlular'ın akıllarının başlarına gelerek itâatlerini sunmaları beklentisinde olduğunu yazmıştı. (Köymen, 1991: s.375-376)

Sultan Herat'ın doğusunda bulunan Mârâbâd kasabasına geldiğinde Gurlular'la bağlantıya geçmişti. Alâeddin Hüseyin dağlık bir bölgeyi kendisine mevki yapmıştı. Yazarımız buranın Herat ile Fîrûzkûh bölgesi arasında buluna Nab bölgesi olduğunu belirtmişti. (Cûzcâni, 1970: s.358) Dağlık olan bu bölgede savaşmak Selçuklular için büyük bir zorluk teşkil ediyordu. Bu nedenle Sultan Sencer Tâcüddin'in de bu sefere katılmasında ısrarcı oldu. O ise hasta olduğunu söylemiş hatta bazı mektupları da cevapsız bırakmıştı. (Köymen, 1991: s.375-376)

Köymen, Sencer'in yardım istemekteki ısrarını Gurlularla tek başına savaşmak istemediği şeklinde yorumlamıştı. Hatta sefer yolundaki yavaş ilerleyişini de Gurlulardan itâat arzetmelerini beklemesinin yanı sıra, Tâcüddin'in yardımını almadan savaşmak istemediği sonucunu çıkarmıştı. Onların itâat arzetmelerini beklemesi de kendilerine bağlı Gazne devletine yaptıklarını, merkezleri Gazneyi yakıp yıkmalarını, kendisine isyan etmelerini ve diğer itâatsizliklerini görmezden geleceğinin göstergesiydi. (Köymen, 1991: s.375-378) Normalde Gurluların Alâeddin Hüseyin dönemindeki icraatları eğer tabî devlet sınırlarını çoktan aşmış ve metbû devletin müdahalesini zorunlu kılmaktaydı. Ancak seferin başında Sultan Sencer Gurluların ulaştıkları güçten ve dağlık Gur arazilerinin onlara sağladığı avantajdan çekinmekteydi.

Gurlular cephesinde ise durum farklıydı, çünkü Alâeddin Hüseyin savaş konusunda oldukça kararlıydı. Savaş öncesinde Alâeddin Hüseyin ordunun arkalarında bulunan arazinin sular altında bırakılmasını sağladı. Kaçmaya teşebbüs etmeleri dahilinde bataklığa dönüştürülen arazinin içine batıp ölebileceklerini söyledi. (Cûzcâni, 1970: s.359) Durum onu gösteriyor ki Alâeddin Hüseyin'in itâat arz etmeye niyeti yoktu. Çamurlu araziye de yaptırması da ya zafer kazanma yada mahvolma niyetinde olduğunun göstergesiydi. (Köymen, 1991: s.378)

Savaş başladığında Alâeddin Hüseyin'in ordusundaki yaklaşık altı bin kişilik Oğuz, Türk ve Kalaç topluluğu Gur saflarından ayrılarak Sultan Sencere bağlılıklarını sundular. Bu durum Alâeddin Hüseyin'in ordusunu oldukça zayıf

düşürdü. Geri püskürtülen askerler kurdurulan bataklığa düşerler ve kimi boğulur kimi ise kurtulmayı başardı. Sonuç olarak Selçuklu kuvvetleri, Gur kuvvetlerine üstünlük sağladı. (Raverty, 1970: s.359- 360; Köymen, 1991: s.378)

Galibiyeti elde eden Sultan Sencer'in eline büyük miktarda mal, para ve sayısız silah geçmişti. Asi Hükümdar Alâeddin Hüseyin yenilmiş ve arazisi İmparatorluk topraklarına dahil edilmişti. Savaştan sonra ise Selçuklu askerleri tarafından bir dağa sığınmış halde yakalanır ve Sultan Sencer'e teslim edildi. Alâeddin Hüseyin'in yaptığı suçlar onun öldürülmesini gerektirmektedir ancak Sultan onun cezasını bağışlar ve merhametini bir kez daha göstermiş oldu. (Köymen, 1991: s.379-380)

İbn'ül Esir Alâeddin Hüseyin'in 545 (1150-1151) yılında Gur ülkesinden Herat üzerine yürüdüğünü ve orayı muhasara ettiğini belirtmişti. Herat halkı önce onunla mektuplaşıp Türklerin zulmünden ve saltanatlarının ellerinden alınmasından korktukları için şehri vermediklerini söylemişti. Ancak üç gün sonra direnmekten vazgeçerler. Şehri Alâeddin'e verip itâat arz ettiler. O da onlara iyi davranarak onları nimete boğdu. İhsanlarda bulunup adaletle muamele etti. Sultan Sencer'e bağlı olduğunu, ona boyun eğdiğini ve itâat arzettiğini bildirdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.135) Ancak burada verilen bilgiler çok fazla ayrıntı içermemektedir.

Yine kaynaklarımızdan edindiğimiz bilgilere göre Sultan Sencer, Alâeddin Hüseyin'in ayaklarına demir pranga vurulmasını ve esir edilmesini emredildi. Alâeddin Hüseyin, Sultana kendisinin savaşı kaybetmesi durumunda ayağına demir yerine ayaklarını altın zincirlerle bağlama niyetinde olduğunu bildirmişti. Hatta bunun daha önceden hazırlanmış olduğunu da eklemişti. Bunun üzerine Sultan Sencer de aynıyla mukabele etmek için altın zincirler hazırlatır ve bunlar Alâeddin Hüseyin'in ayağına bağlatıldı. Alâeddin Hüseyin bu şekilde bir deveye bindirilerek İmparatorluk payitahtına götürülmüştü. (Cûzcâni, 1970: s.360; Köymen, 1991, s.380; Bayur, 1987,s.253)

Cûzcâni o zamanlar Alâeddin Hüseyin'in hazır cevaplılığının meşhur olduğunu kaydetti. Bu Sultan Sencer'in de kulağına gelmişti. Esir edildiği günden birkaç gün sonra Sultan Sencer, Alâeddin Hüseyin'i huzuruna çağırttı. Ayağındaki zincirleri çıkartarak ona hürmet gösterdi. Aynı zamanda ona bir kase dolusu mücevher verdi. Alâeddin Hüseyin de ona hizmet ederdi. Bu nedenle sultan onu yanından ayırmaz ve onunla bulunmaktan büyük zevk duymaya başladı. İçkili ziyafetin kurulduğu bir gün Alâeddin Hüseyin, Sultanın ayağındaki beni fark etti ve beninden öptü. Daha sonra öptüğü ben ile ilgili doğaçlama olarak şu beyitleri söylemişti; (Cûzcâni, 1970: s.360)

“Ey Sultan Sencer, senin sarayının kapısının tozu benim tacımdır.

Senin bendelik halkan benim ziynetimdir;

Tabanının ben'ine buse kondurduğum zaman,

İkbal de benim başımın üzerine buse kondurur.” (Cûzcâni, 1970: s.361; Köymen, 1991: s.381-382)

Bu dizelerden etkilenen Sultan Sencer, Alâeddin Hüseyin'in tavrından oldukça hoşnut kaldı ve ona tahtını tekrar iâde etmeye karar vermişti. Savaşta elde ettiği ganimetleri de tekrar ona iâde etti. Sencer kendi sürülerini de ona verdi. Bunlar at, deve, inek, koyun sürülerinden oluşmaktaydı. Sencer ona şu sözleri söylemişti: *“Alaaddin sen benim kardeşim yerindesin. Sen bütüin bu şeyleri al ve Gur'a dön. Tanrı'nın izniyle şu Oğuz cemaatini itâat altına alır da muzaffer olursak, bu şeyler senden istenince onları bana iâde et. Fakat, aksi halde, yani mağlûp olur da Saltanatım sona erer ve İmparatorluk nizamının iplikleri koparsa, bunların (hazinelerin ve sürülerin), Oğuzlar'ın eline geçmesinden ise, senin eline geçmesi daha iyidir”* (Cûzcâni, 1970: s.361; Köymen, 1991: s.382)

Köymen(1991) bütün bu söylenenlerin doğruluğunun kabul edilemeyeceğini söyledi. Ona göre bu efsane Gurlular tarafından oluşturulmuştu. Onların bundaki amacı Selçuklu İmparatorluğu yıkıldıktan sonra onun üzerinde hak iddia etmek için uydurulduğunu söylemekteydi. Böylece İmparatorluğu Sultan Sencer'den

devraldıklarını söyleyerek zamanın devletlerine karşı üstünlük sağlamış olacaktı.
(s.382)

Alâeddin Hüseyin Gur'a döndükten sonra Garcistan'ı fethetmeye karar verdi. Hayatının son yıllarında Alamutlu casuslar tarafından tehdit edilen sultan onlar tarafından atalarının bulunduğu mezarlıkta yakılarak öldürüldü. Alâeddin Hüseyin teoloji, edebiyat ve savaş sanatı alanlarında iyi bir eğitim almıştı. O İleri görüşlü ve ihtiras sahibi kişiliğiyle topraklarını genişletti ve başarılı oldu. Ölümünden sonra (1161) yerine oğlu Seyfeddin Hüseyin geçti. İbn'ül Esir Alaeddin Hüseyin'in ölüm tarihi olarak 558 senesinin Recep ayını (Haziran-Temmuz 1163) gösteriyordu. (İbn'ül Esir, 1987: s.239; Cûzcâni, 1970: s.363)

1.11. Sultan Seyfeddin Hüseyin

Sultan Seyfeddin Hüseyin babasının ölümünden sonra Fîrûzkûh tahtına çıktığında gençlik yıllarındaydı. Cömert, yüce gönüllü, adaletli, mütevazi, uzlaşmacı ve dinine bağlı biriydi. Tahta çıktığında ülkeyi babası gibi zulümle ve haksızlıkla yönetmeyi reddetti. Yardımseverliği ve adaletli kişiliğiyle babasının zulmüne uğrayanlara yardım ederek ülkede huzurun hakim olmasını sağlamıştı. Halk da ona itâat edip sevgi göstermişti. Babası döneminde gittikçe yayılan İsmâilî dâîleri ortadan kaldırmış böylece Gur halkının kalbinde oldukça büyük yer etmişti. (Cûzcâni, 1970: s.365; İbn'ül Esir, 1987: s.239)

İbn'ül Esir de Seyfeddin Hüseyin'in kendi zamanında Gur topraklarına çok sayıda İsmaili davetçisi gelmiş ve taraftarlarının da bir hayli çoğalmış olduğunu belirtti. Seyfeddin hükümdar olunca bunları o bölgeden çıkartmıştı. Öyle ki Gur topraklarında hiçbir İsmaili daisi kalmazdı. Diğer hükümdarlara elçi ve hediyeler göndermiş, Nişabur hakimi Müeyyed Ay-aba'yı kendi tarafına çekmeye çalışmış ve onun desteğini istemişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.239)

Seyfeddin Hüseyin 558 yılının Recep ayında (Haziran-Temmuz 1163) Oğuzlar tarafından öldürüldü. Yazarımız bu seferi Oğuzlar ile hesaplaşmak üzere düzenlediğini belirtti. Oğuzlar Belh'te bulunmaktaydı. Onlarla hesaplaşmak için çok sayıda asker toplar ve Gur dağlarından yola çıkmıştı. Oğuzlar da toplanıp ona karşı harekete geçtiler. Seyfeddin Hüseyin'in bir ara sadece yakın adamlarıyla ağırlıklarını ve maiyyetini almadan karargahından ayrılmıştı. Oğuz beyleri onun öylece ayrıldığı haberini alınca derhal harekete geçmişti. Hükümdar karargahına dönmeden önce onu ele geçirmek için süratle yola koyuldu. Gur hükümdarını bir yerde kıştırıp ona hücum etmişlerdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.239-240)

Gur hükümdarı onlarla halkın şahit olduğu en şiddetli çarpışmaya girer ancak yanındaki birkaç kişi ile bunun üstesinden gelemez ve oracıkta öldürülmüştü. Adamlarının bir kısmı da esir alındı. Bir kısmı da kaçarak ve karargahlarına varıp derhal bozgun halinde ülkelerine dönmüştü. Öyle ki baba oğluyla, kardeş kardeşle ilgilenmezdi. Yanlarındaki eşyaları da olduğu gibi bırakırlardı. Sadece kendi canlarını kurtarabilirdi. 239-240 Oğuzlar da Belh ve Merv'e dönüp Gurlu askerlerin çok miktarda malını ganimet olarak almıştı. Çünkü sahipleri onları bırakıp kaçmış ve kurtulmuşlardı. (İbn'ül Esir, 1987: s.240)

Ancak saltanatı yalnızca bir yıl sürmüş Oğuz Tüklerinin 1163 yılında Oğuzlara karşı başlatmış olduğu bir sefer sırasında Sipehsâlar Vermiş Şîsânî'nin küçük kardeşi Ebül-Abbas tarafından öldürülmüştü. Bunun üzerine Gur ordusu bozguna uğramıştı. Sultan Seyfeddin Hüseyin'den sonra yerine Bahâeddin Sâm'ın oğlu Gıyâseddin Muhammed Fîrûzkûh tahtına oturmuştu. (Cûzcâni, 1970:s.361; Sıddıqı, 1996: s. 208)

Gur hükümdarı öldürüldüğünde yaklaşık yirmi yaşındaydı. Adaletli ve güzel ahlaklı bir hükümdardı. Onun adaletinin en güzel örneği Herat muhasarası sırasındaki tavrıydı. Seyfeddin Herat halkını muhasara etikten sonra askerler şehri zapt edip ve yağmalamak istediler. O da bunun üzerine şehrin girişine konaklayıp elbise ve mallarını getirtti. Bunları bütün askerlerine dağıtır ve: *"bu Müslümanların*

mallarını yağma etmesinden ve Allah Teala'yı kızdırmasından sizin için daha hayırlıdır; çünkü mülk küfürle kaim olabilir ama zulümle asla kaim olmaz.” dedi. (İbn’ül Esir, 1987: s.240)

Cûzcâni(1970) onun yalnızca bir yıl tahtta kalabildiğini belirtti. Sultan Seyfeddin Hüseyin’in adaletli yönetiminin diğer bir kanıtı da babasının hapsedtiği, amcasının oğulları Gıyâseddin Muhammed ve Muizzeddin Muhammed Sam’ı hapsoldükleri kaleden serbest kalmalarını ve icraatlerinde özgür hareket etmelerini sağlaması olmuştu. Saltanatı boyunca ülkeye gelenler ve yerli halk güven içinde ve yönetimden memnun olarak yaşamışlardı. (s.365-366) Sultan Seyfeddin Hüseyin’den sonra yerine Bahâeddin Sâm’ın oğlu Gıyâseddin Muhammed Fîrûzkûh tahtına oturmuştu. (Cûzcâni, 1970: s.366-368; Sıddıqı, 1996: s.208)

1.12. Sultan Gıyâseddin Muhammed’in Gur Tahtına Oturması

Gurlular’ın oldukça güçlü bir devlet haline gelmeleri on ikinci hükümdar Sultan Gıyâseddin Muhammed zamanına rast geldi. Onun yaşamının ilk yıllarına dair kaynaklardan oldukça az bilgilere ulaşmaktayız. Gıyâseddin Muhammed’in doğum yılı yaklaşık olarak 535-536 (1140-41) yılları arasındadır. Kardeşi Şehâbeddin ile birlikte tarihte eşine az rastlanır türden bir birliktelikle devleti yönetirlerdi. İki kardeş aynı anneden dünyaya gelmişlerdi. Anneleri Şansebâni ailesine mensup soylu bir kadındı. Gıyâseddin kardeşinden yaklaşık üç yaş kadar büyüktü. Gıyâseddin’in sultan olmadan önceki ismi “Şemseddin Muhammed” dir. Gıyâseddin devlet yönetiminde etkinken kardeşi Şehâbeddin ordu kumandanlığı vazifesinde daha aktif rol oynamaktaydı. (Cûzcâni, 1970: s.365; Abdul Ghafur, 1960: s.42)

Babaları Bahâeddin Sâm 544 (1149-1150) yılında öldüğü zaman iki kardeşin yaşlarının küçük olduğu bilinmekteydi. Ancak kaç yaşında olduklarıyla ilgili kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. Babaları öldükten sonra hükümdar olan amcaları Alâeddin Hüseyin’in yanında kalmaya başladılar. Alâeddin Hüseyin hükümdarlığı sırasında yeğenlerini bir kaleye hapis ederdi. Onların çok küçük bir

ödenekle isteklerini karşılamalarını sağladı. (Raverty, 1970: s.366; Abdul Ghafur, 1960: s.42,) Alâeddin Hüseyin'in yeğenlerini hapsedmesinin nedeni bilinmemektedir. İki kardeşin de hapsedilme nedeni büyük olasılıkla kendi babalarından sonra tahta varis olma haklarından kaynaklanmaktaydı. Onların tahtı elinden alacakları korkusu hakim olunca en kolay yoldan onları kontrol etmişti. Ancak neden onları öldürmediği sorusuna gelince ihtimaldir ki kendisinden önce hükümdar olan babalarının çevresinden çekinmiş. Çünkü Ebü'l-Abbas'ın öldürülme bahsinde iki kardeşin babalarının saraydaki güvenilir tebasından bahsedilmektedir. Bu kişiler gerek duyulduğunda iki kardeşe yardım etmişlerdi. (Cûzcâni, 1970: s.364)

Alâeddin Hüseyin'in ölümünden sonra, Rebiülahir 556 (Mart-Nisan 1161) yılında yerine oğlu Seyfeddin Hüseyin geçer.(Abdul Ghafur, 1960: s.42) Devletin başına geçtiği ilk yıllarında da amcasının oğulları Gıyâseddin Muhammed ve Şehâbeddin Muhammed'i hapsedtikleri kaleden çıkardı. Seyfeddin Muhammed'in iki kardeşi serbest bırakmasındaki neden onlara ordu ve yönetimde ihtiyaç duyması olabilir. Nitekim esaret hayatları sona erdikten sonra orduda ve yönetimde görev almışlardı. (Cûzcâni, 1970: s.365)

Tabakatı Nasiri'de Cûzcâni(1970) Alâeddin Hüseyin'in Gıyâseddin Muhammed'i kendi yanında Fîrûzkûh'da tutarken Şehâbeddin'i Bamiyan'a amcaları Fahreddin Mesud'un yanına gönderdiği bilgisine yer vermiştir. (s.369) ibn'ül Esir (1987) ise amcaları Sultan Seyfeddin Hüseyin'in saltanatını güçlendirdikten sonra Gıyâseddin ve Şehâbeddin'in Sultan Sencer şehrine vali olarak tayin ettiğini yazmaktadır. (s.146) Ancak bu bilgiler Cûzcâni'nin verdiği bilgiye ters düşmektedir. Tarihçiler tarafından ise kabul görülen iki kardeşin birbirlerinden ayrı tutulduğudur. (Kafesoğlu, 2000: s.87, Bayur, 1987: s.254.)

Cûzcâni konu hakkında daha ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Ancak iki kaynaktaki bilgileri de doğru kabul edersek iki kardeşin ilk zamanlar ayrı olduğunu, daha sonra ise birlikte bahsi edilen Sencer şehrinde vali olarak görev aldıklarını söyleyebiliriz. ileride anlatacağımız iki kardeşin saltanatı ele geçirme dedikodusunun

yayıldığı dönemde Seyfeddin Hüseyin onları yanına çağırmişti. Böyle bir durumda birlikte oldukları ve idari görev üstlendikleri bilgisinin doğru olduğuna ulaşabiliriz. (Cûzcâni, 1970: s.369; İbn'ül Esir, 1987: s.146)

İbn'ül Esir (1987) onların amcaları Alâeddin Hüseyin zamanında geçen bir hadisesinden bahsetmiştir. Ancak onlar Alâeddin Hüseyin zamanında bir kalede hapis tutulmaktaydılar.(s.146) Bahsedilen olay Cûzcâni'ye(1970) göre amcaları Alâeddin Hüseyin'in oğlu Seyfeddin Hüseyin zamanında gerçekleşmişti. Gıyâseddin ve Şehâbeddin vali olarak görev yaptıkları zaman halka çok iyi davranır, onlara adaletle hükmetmişlerdir. Böylece halk da onları çok sevdi. Ancak onların güçlenmeleri bazı çevreleri rahatsız etti. İki kardeşin saltanatı ele geçirmek için uğraştıkları dedikodusu yayıldı. Bir kişi Seyfeddin Hüseyin'e onları jurnal eder ve "*Onlar sana saldırıp öldürmek ve ülkeni ele geçirmek istiyorlar.*" dedi. Bunun üzerine Sultan hemen onları çağırıldı. Onlar amcalarının kendilerini bu dedikodudan dolayı çağırıldıklarını bildikleri için çağrıyı red ettiler. (s.369)

Seyfeddin Hüseyin de Huruş (Harveş)el-Guri adlı kumandanın emrinde bir ordu hazırlattı ve onların üzerine gönderdi. İki taraf karşılaştığında Huruş'un emrindeki ordu mağlup oldu. Huruş'u esir aldılar ancak ona iyi davrandılar, hemen ardından ise isyan ettiler. Seyfeddin Hüseyin tekrar bir ordu hazırlattı ve kendisi ordunun başına geçti. İkinci kez gerçekleşen savaşta Seyfeddin Hüseyin yenildi ve esir düştü. Ancak kardeşler ona emân verdiler. Bunun ardından benzeri çok görülmeyecek bir davranış sergilediler ve onu getirerek tahta oturtular. Onun emrinde olduklarını söylediler. Alâeddin de onlar için "*Bu iki delikanlı şayet ben galip gelseydim kendilerine yapmayacağım bir şeyi bana yaptılar.*" sözlerini söyledi ve Gıyâseddin'i kendi kızıyla evlendirerek veliaht tayin etti. Ölünceye kadar da bu kararını değiştirmedii. (İbn'ül Esir, 1987: s.146; Abdul Ghafur, 1960: s.44-45) Gıyâseddin'in de amcasının ölümüne dek ona sadakatle hizmet ettiği bilinmektedir. (Cûzcâni, 1970: s.369)

Seyfeddin Hüseyin'in ölümü Recep 558 (1163) yılına rastlar. O sıralarda Horasan bölgesinin kontrolünü ele geçiren Oğuzlar bölgede varlıklarını sürdürmekteydiler. İşte bu dönemde Seyfeddin, Rudbar havalisinde Oğuzlarla mücadele ederken Şansebani ailesine mensup Vermiş Şîsânî'nin küçük kardeşi Sipehsâlâr Ebü'l Abbas tarafından öldürüldü. Ebü'l Abbas'ın onu öldürme nedeni daha önce kendi kardeşini başından yaralayarak öldürmesiydi. Kin ile dolu olan Ebü'l Abbas da savaş meydanında onun karşısına çıktı ve erkekler başından değil böyle meydanlarda öldürülürler diyerek ona savaş meydanında mızrak fırlattı. Seyfeddin Hüseyin bu yarayla bir süre sonra öldü. Seyfeddin Hüseyin'in ölümüyle Oğuzlar Gurluları bozguna uğrattılar. (Cûzcâni, 1970: s.366-367)

Sipehsâlâr Ebü'l-Abbas bu yenilgiden sonra Garcistan'a gider ve tüm Gur ve Garcistan ordularıyla Gıyâseddin'e destek verir ve onu tahta oturttu. Ebü'l-Abbas onun anne tarafından akrabasıydı. Sultan olunca hemen kardeşine haber saldı ve kendisine iltihak etmesini söyledi. Şehâbeddin de gelip kardeşine itâat etti. Şehâbeddin bundan sonra giderek amcası Fahreddin Mesut'dan izin aldı ve kardeşi Gıyâseddin'e katıldı. Şehâbeddin onun Ser Candar'ı oldu. İstiah ve Kajuran bölgeleri onun sorumluluğuna verildi. Gıyâseddin'in Sultan olmadan önceki ismi "*Şemseddin*" idi ve bu isimle çağırılıyordu. Sultan olduktan sonra ismini Gıyâseddin olarak değiştirdi. Kardeşi de "*Muizzeddin*" ismini aldı. (Bayur, 1987: s.254, Cûzcâni, 1970: s.370) Hatta İbn'ül Esir(1987) onların sultanlar gibi lakaplar aldıklarını Gıyâseddin'in "*Gıyâsüddîn ve 'd-dünyâ Muînü'l-İslâm, Kasîmu emîri'l-Müminîn*" kardeşinin de "*Muizzüddin*" lakabını aldığını kaydeder.(s.149)

Gıyâseddin zaten veliaht idi ancak onun tahta oturmasını sağlayan Ebu'l Abbas olmuştu. Akralık bağına da kullanan Ebu'l Abbas ülke işlerine karışmış ve ülkenin kendi istediği gibi yönetilmesini istemiştir. Ancak Gıyâseddin onun isteklerini tatbik etmedi. Bunun üzerine Gur asilerinin de desteğini alan Ebu'l Abbas onların aleyhine çalıştı ve hatta amcaları Bâmiyân hâkimi Fahreddin Mesud ile işbirliği kurdu. İki kardeşin amcalarının oğlu Seyfeddin Hüseyin'in ölümünden dolayı kendisine kin besledikleri söylenir. Ebu'l-Abbas'ın çok güçlü olmasının yanında O'nun saltanatını

da tehdit ediyor duruma gelmesinin ardından Gıyâseddin harekete geçti. Böylece saray mensubu Türk muhafızlarının yardımıyla onun için bir plan hazırladılar. Gelenek olduğu üzere Ebu'l Abbas kabul odasına girip itâatini sunacağı anda Şehâbeddin kılıcını çekti ve onu öldürdü. (Raverty, 1970: s.371; Bayur, 1987, s.255) Bu olay Hicri 559 (1163) yılının ilk yarısında meydana gelmişti. (Abdul Ghafur, 1960: s.43) Ebu'l Abbas'ın ölümüyle Gıyâseddin daha güçlü bir konuma geldi.

Daha önce Ebu'l Abbas'ın dolduruşlarına gelen amcaları ve Bamiyan lideri Fahreddin Mesut tüm Gur topraklarını ele geçirmek için hırslanmaya başladı ve Fîrûzkûh'a yöneldi. Muhtemelen onunda korkusu Gıyâseddin'in kendi tahtını elinden almasıydı. Bu amcaları Alaeddin Hüseyin'in yedi oğlundan en büyük olanı idi ve Gurlular'ın Bamiyan kolu lideriydi. Fahreddin Mesut bu amaçla harekete geçti. Sencer imparatorluğu asilerinden Malik Alâeddin Kimaj ve Herat tahtında oturan Melik Taceddin Yıldız'dan yardım istedi. Onlar Fahreddin Mesud'un bu isteğine olumlu karşılık verdiler ve harekete geçtiler. (Cûzcâni, 1970: s.371)

Bamiyan ordusu ile Belh ve Herat ordusu güçleri farklı yönlerden hareket ederek Fîrûzkûh'a doğru ilerlediler. Gur topraklarında hak iddia eden bir çok emir de Fahreddin Mesud'un ordusunda idi. Belh emiri Melik Alaeddin Kimaj da Fahreddin'i takip etti. Sultan Gıyâseddin ve Şehâbeddin Fîrûzkûh dışında, Raghizarir bölgesine vardıklarında askerleri onların etrafında toplandılar. Taceddin Yıldız, Gur güçlerinin bulunduğu en yakın yere ulaştığında savaş hazırlıkları başlar, iki ordu birbirlerini görebilecekleri konuma geldiler. Bu sırada çok ilginç bir olay oldu ve iki Gur savaşçısı büyük bir kahramanlık sergileyerek öne çıktılar. Taceddin Yıldız'u yakalayıp savaş meydanında öldürdüler ve geri döndüler. (Cûzcâni, 1970: s.373) Böylece çarpışma olmadan bu gaileden kurtuldular.

Daha sonra ise Belh'e Melik Alaeddin Kimaj'ın ordularının bulunduğu yere birkaç bin atlıdan oluşan bir ordu gönderildi. Kimaj'ın ordusunun bulunduğu yöne doğru hareket ettiler. İki ordu karşılaştığında savaşa tutuştu ve Kimaj savaş meydanında öldürüldü. Kimaj'ın başı kesilerek bir çantaya yerleştirildi. Bir atlı ile bu

çanta Fahreddin Mesud'a gönderildi. Fahreddin Mesud, Kimaj'ın başını görünce yenildiğini anlar ve savaşmaktan vazgeçti. Geri çekilmeye hazırlandıkları anda iki kardeşin orduları geldi ve tüm alanı kapladılar. Amcalarının bulunduğu yere geldiklerinde atlarından inip onu karşılamak için ilerlediler. Fahreddin Mesud'un yanına gittiklerinde ona çok ince davrandılar, kampına kadar amcalarına eşlik ettiler. (Cûzcâni, 1970: s.373)

Amcaları Gıyâseddin'in kampına geldiğinde onu tahtına oturtular ve elleri bağlı şekilde ayakta durdular. Onların bu hareketi kendisine itâate hazır olduklarının ve onun üstün olduğunu kabul ettiklerinin bir göstergesiydi. Bu durum Fahreddin Mesud'un utanç duymasına sebep oldu ve onlara kendisiyle alay ettiklerini söyleyerek kızdı. Onun bu sitemine karşılık iki kardeş özür dileyerek amcalarını sakinleştirdiler. Fahreddin Mesud gideceği zaman da onun yanında bulundular ve yolun bir kısmına kadar amcalarına eşlik ettiler. Fahreddin Mesud'un yenilmesine rağmen Gıyâseddin'in ona sadakatini sunması onun topraklarını ele geçirmek istediğinde olmadığını göstermiştir. Onlar artık yaşlanmış olan amcalarına, onun kendi aleyhlerine olan davranışına rağmen güzel muamele etmişlerdir. Bu denli olgun davranmalarını hiç şüphesiz taktire şayandır. Fahreddin Mesud Bamiyan'a gittikten kısa bir süre sonra öldü ve yerine oğlu Şemseddin geçti. Bu oğlu Gıyâseddin tarafından da tanındı.(Cûzcâni, 1970: s.373)

Fahreddin Mesud'un da bertaraf edilmesinin ardından Gıyâseddin Gur toprakları üzerindeki hakimiyetini pekiştirmiş oldu. Hirat hakimi Taceddin Yıldız'un ölümünün ardından Sultan Sencer'in Bedreddin Tuğrul adındaki kölesi burayı kendi yetkisi altına aldı. Ancak Hirat halkı onun yönetiminden hoşnut olmadı ve Gıyâseddin'den yardım talep ettiler. Halkın Gıyâseddin'e yönelmesinin bir diğer sebebi onun saltanatındaki topraklara adaletle hükmetmesiydi. Gıyâseddin bu çağırını karşılıksız bırakmadı ve Hirat'ı ele geçirerek kendi yetkisi altına aldı. (Cûzcâni, 1970: s.373)

Gıyâseddin Faras, Kalyun, Fivar bölgelerinin idaresini de sağladıktan sonra Sultan Alâeddin Hüseyin'in kızı, Taceddin Dünya Vahideddin'i kendisine eş olarak aldı. (Cûzcâni, 1970: s.373) İbn'ül Esir (1987) de de hükümdar olmadan önce Alâeddin Hüseyin'in kızıyla evlendiğine dair bir bilgi mevcuttur. (s.146) Ancak o bölümde Alâeddin Hüseyin diye bahsedilen kişinin yüksek ihtimalle Seyfeddin Hüseyin olduğunu anlatmıştık. Bu durumda Gıyâseddin hem Alâeddin Hüseyin'in hem de Seyfeddin Hüseyin'in kızıyla evlenmişti. Bu evlilikle Garcistan, Talekan ve Juzarwan bölgeleri kendi idaresi altına girer. Tekinabad ile Jarum bölgelerinin dış kısımlarını ise kardeşi Şehâbeddin'e verdi. Daha sonra Gazne'ye yöneldi. (Cûzcâni, 1970: s.376)

Kabul, Zabol ve Gazne, Guz kabilelerinin elindeydi.(Cûzcâni, 1970: s. 376-377) Guzlar burayı Alâeddin Hüseyin ölünce ele geçirmişlerdi. Ancak burada adaletle hükmetmek yerine halka zulmetmişlerdi. Hüsrevşah onları zorla gasp etmekteydi ve oğlu Hüsrev malik Lahor'u kendi merkezi haline getirmişti. Onlar burada halka eziyet ettikleri için halk onları sevmemişti. Eğer halka güzel davransalardı, halk da onları kabul eder ve hakimiyetleri uzun sürerdi. Ancak hakimiyetleri yalnızca on beş yıl sürmüştü. Onların yapmadıklarını Gıyâseddin yapmış, orada halka adaletle hükmetmişti. Halk da Guzlar'ın zulmünden kaçış olarak kendisini görmüşlerdi.(İbn'ül Esir, 1987: s.146)

Gıyâseddin ordusuyla Gazne'ye ulaştığında Gazne'deki Guz kabilelerinin yöneticileri Gur güçlerinin karşısına çıkmadılar. Bunu yerine kendi siperlerine çekildiler. Guz güçleri çok sağlam bir şekilde siper almışlardı. Gur güçleri de onlara çok yakın bir yerde mevzilendiler. Sultan Gıyâseddin geri çekildi ve Gurluları Sultan Muizzeddin'e yardım etmesi için gönderdi. Guzlar kendi mevzilerindeyken bir kısım Guz savaşçısı bir ara aniden Gur ordusuna saldırdı. Kraliyet bayrağını ele geçirerek onu kendi siperlerine doğru götürdüler. Bunun üzerine çok ilginç bir olay yaşandı. Sağ ve sol kanattaki Gur güçleri kraliyet bayrağını taşıyanların Gurlular olduğunu ve düşmana doğru hücum ettiklerini sandılar. Bundan dolayı bütün yönden hücumla başladılar. Guz siperlerini yıkarak Guzlar'ı bozguna uğrattılar. Haber Gıyâseddin'e

ulaşınca geri döndü. Bundan sonra Gurlular çok sayıda Guz'u kattiler. Bu zafer hicri 569 (1173-1174) yılında kazanılmıştı ve bu savaş sonunda Gazne toprakları Gurlulara katılmış oldu. Gazne fethedildiğinde Gıyâseddin, Mahmudi krallığını kardeşi Muizzeddin'e devrederek Fîrûzkûh'a geri döndü. (Cûzcâni, 1970: s.376-377)

Gazne'nin de alınmasıyla Gıyâseddin, Gur ve Gazne toprakları üzerindeki hakimiyetini oldukça güçlü hale getirmiş oldu. Tahta ilk oturduğu zamanki düşmanları da bertaraf edilmişti. Ebu'l Abbas, Herat ve Belh liderleriyle savaş açan Fahreddin Mesud ve son olarak da Hüsrevşah'ın bertaraf edilmesi Gıyâseddin'in gücünü arttırmıştı. Kardeşi Şehâbeddin'den de kuvvet alarak güçlü bir saltanat kurmuştu. Adaletli yönetimi sayesinde ele geçirdiği yerlerde kalıcı bir yönetim kurmayı da başarmış, halka kendisini sevdirmişti. Halk da onun yönetimdeki maharetinden dolayı başka bir yöneticiye ihtiyaç duymamıştı.

2 . H Â R İ Z M Ş A H A L Â E D D İ N T E K İ Ş Ö N C E S İ HÂRİZMŞAHLAR'IN SİYASİ TARİHİ

2.1. Anuş Tegin

Hârizmşahlar ile Gurlular hakkında bilgi veren kaynaklara baktığımızda, henüz Hârizmşahlar'ın devlet olmadan önceki döneminde Anuştegin ailesinin Gurlular ile karşılaşmış olduğu ihtimalini görmekteyiz. Hârizmşahlar hanedanından olduğunu bildiğimiz ilk kişi Anuştegin'dir. Anuştegin Bilge Bey'in Garcistanlı bir emirden satın aldığı Türk asıllı biriydi. Kendisine Anuştekin Garşha denilirdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.222) Cüveynî (1998) Hârizmşahlar'ın ilk zamanlarını anlatırken Selçuklular devletinin büyüklerinden biri olan Bilge Tegin'in, Samanlılar devletindeki Horasan askeri valisi (sahip ceş) Alp Tegin gibi üstün yetkilere sahip olduğuna değinmiştir. Bilge Tegin Garcistan'dan Anuş Tegin Garçe adında bir Türk köle (gulam) satın aldı.(s.249) Kaynaklarımız Anuştegin'in Çiğillerden, Yağmalardan, Karluklardan olabileceği ihtimallerinin yanısıra onun Halaçlardan olabileceği ihtimalinde değinmiştir.(İbn'ül Esir, 1987: s.222)

Halaçların bir kısmı X. yüzyıldan önce Ceyhun nehrinin batısından ve güneyinden geçerek İran'ın doğu, Afganistan'ın batı kısmına dağılmışlardı. Gurlular'ın Afganistan coğrafyasında Gazneliler'in yerini almalarından sonra Gurlular'la dostluk kurmuşlar ve Gur Sultanlarına hizmet etmişlerdi. Yukarıda bahsettiğimiz Sultan Sencer'in, Alâeddin Cihansuz'u esir ettiği savaşta (547/1152) Halaçlar da Gurlu saflarında çarpışmışlardı. Şehâbeddin Muhammed ordusuna memlûk tayin ederken onlardan da faydalanmıştı. XII. yüzyılın sonlarında tahta çıkan Türk hükümdarları Halaç emirlerinden güç almışlardı. Anuştegin'in Halaçlardan olma ihtimali de aynı coğrafyada yaşayan ve büyük devletler haline gelen Hârizmşahlar ve Gurlular'ın iç içe geçecek tarihlerine örnek teşkil eder. (Konukçu, 1997: s.229; Kafesoğlu, 2000: s.42-43; Bosworth,2007: s.206)

Zeki Velidi Togan(1946) da Anuştegin isminin Kuzeydoğu bölgelerinde kullanılan bir isim olduğunu belirtmiştir. Garcistanlı birinin bir köleyi Semerkant bölgesinden veya Karahanlılar ülkesinden ziyade kendi bulunduğu yöreden getirme ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu belirtir.(s.59) Kafesoğlu(2000) da eserinde Anuştegin'in Halaç Türkü olma ihtimalinin kuvvetli olduğuna değinmektedir. Ancak Anuştegin ile ilgili elde ettiğimiz bilgiler kesinlik arzetmemektedir.(s.43)

Anuştegin Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde yüksek mevkilere geldi. Samanlılar meliklerinin son zamanında Sebük Tegin'in yükselmesi gibi Selçuklular devletinde yüksek bir makama ulaştı. Gidişatı güzeldi ve mükemmel vasıflara sahip bir insandı. Devlet işlerinde kendisine daima müracaat edilirdi. Daha sonra da “taş dar” ünvanını aldı. O sırada Selçuklu devleti ileri gelenlerinin giyecek (camehane) masrafları Huzistan'dan alınan vergilerle karşılandığı gibi “taş” dairesinin giderleri de Hârizm'in gelirleriyle karşılanmaktaydı. Anuş Tegin Hârezm'in gelirleriyle meşgul olur ve bir süre sonra Anuş Tegin, Hârizm 11şahnesi olarak tayin edildi.(El-Hüseynî, 1999: s.12-19; Cüveynî, 1998:s.249; İbn'ül Esir, 1987: s.223; Bosworth, 1978: 1065.)

---

¹¹ Hârizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özaydın, 1997: s.217-220; Bosworth,1978: s.1060-1065; Togan, 1997: s.240-257.

Cüveynî(1970) Anuş Tegin'in oğullarının olduğunu kaydeder. Ancak bunların kaç tane olduğu ile ilgili bilgi vermez. Bu oğulların en büyüğü Kutbeddin Muhammed'dir. Muhammed'i yöneticiliğin ve komutanlığın usul ve adabını öğreysin diye Merv'de bulunan bir okula gönderdi.(s.249) İbn'ül Esir(1987) de Anuştegin'in bir oğlunun dünyaya geldiğini ve ismini "Muhammed" koyduğunu doğrular. Ancak "*Kutbeddin*" ismine değinmez. Anuş Tegin oğlunun tahsiliyle ilgilenmiş ve onu okutmuş, yetiştirmiş, güzelce terbiye etmiştir.(s.223) Kaynaklarımızda Anuş Tegin ile ilgili fazlaca bilgiye rastlanılmamaktadır.

Kutbüddin Muhammed b. Anuş Tegin Selçuklu Sultanı Berkyaruk döneminde Hârezm valisi olmuştu. Sultan Sencer babası Melik Şah'ın 490 (1096-1097) yılında ölümünden sonra Berkyaruk, yukarıda zikrettiğimiz gibi, Emir Habeşî b. Altuntak'ı Horasân'a emîr tayin etti. Yine biraz önce anlattığımız gibi, Horasân'a hakim olup Emîr Kodan da öldürülünce Emîr Habeşî, Emîr Muhammed b. Anuştekin'i Hârizm'e vali tayin etmişti. Emir Habeşi bu kararı almadan önce en uygun şahsın kim olduğunu düşünüp taşınmış ve en uygun ismin Emir Muhammed olduğu kanaatine varmış ve ona 491/1097-8 yılında Hârizmşah unvanını vermişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.223-224; Cüveynî, 1998: s.249-250)

Muhammed b. Anuştegin adaletliydi, vaktini iyi ve güzel işler yapmak için harcamıştı. İlim ve din adamlarını kendisine yaklaştırmış, mevkisi ve itibarı yükselmişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.223-224) Kaynaklarımızın bildirdiklerine göre, Selçuklu sultanlarının emrinde önemli görevlerde bulundu. Otuz yıl Hârizm'i istediği gibi yönetti. Ölümüne kadar sürdürdüğü Hârizm valiliği sırasında Sancar'ın sarayına sırasıyla bir yıl kendisi gitti bir yıl oğlu Atsız'ı gönderdi.(Cüveynî, 1998: s.250; Hasan-ı Yezdi, 1999: s.206.)

Sultan Sencer de Horasân'a hâkim olduğu zaman Muhammed Hârizmşah'ın Hârizm ve çevresindeki hâkimiyetini onaylamıştı. Onun melik olduğu dönemde kahramanlık yapmış ve kabiliyetini ortaya koymuştu. Sencer de onun mevki ve itibarını yüceltmışti.(İbn'ül Esir, 1987: s.224)

Yazarımızın belirttiğine göre Türk hükümdarlarından biri yanında bir çok askerle Hârezm'i kuşatmaya karar verdi. Yanındaki askerlerle Hârizmşah'ın bulunmadığı bir zamanda Hârizm üzerine yürüdü. Bu sırada babası daha sonra Hârizmşah olan Tuğrultekin b. Ekinci, Sultan Sencer'in yanındaydı. Hârizm'in kuşatıldığını duyunca derhal oradan ayrıldı ve Hârizm'e gelerek bu Türk hükümdarın ordusuna katıldı. Hârizmşah Muhammed bunu haber alınca, hemen Hârizm'e gitti. Sultan Sencer'e de haber gönderip yardım istedi. Sencer bu sırada Nişâbûr'daydı. Hârizmşah'ın yardım istemesi üzerine derhal Hârizm'e doğru hareket eder. Ancak Muhammed onu beklemez ve Hârizm'e doğru ilerledi. Hârizmşah'ın Hârizm'e yaklaştığını haber alan Türkler Mankışlag'a kaçtılar. Yalnız kalan Tuğrultekin de Hamedan'a kaçtı. Böylece Hârizmşah onların şerrinden kurtuldu. (İbn'ül Esir, 1987: s.224)

2.2. Hârizmşah Atsız

Hârizmşah Muhammed vefat edince, 522/1128 yılında Hârizm valiliğine oğlu Atsız¹² geçti. Atsız bilgi ve fazilet bakımından ün saldı. Tahsil ve irfan sahibi biriydi. Çok sayıda Farsça şiirler yazdı. Cesaretli, adaletli ve ordulara kumandanlık etmiş bir komutandı. Babasının yerine geçtikten sonra, Sultan Sencer onu kendine daha da yaklaştırdı, saygı ve itibar gösterdi. Onunla iş birliği yaptı ve yardımlaştı. Seferlerinde ve savaşlarında onu da yanına aldı. Böylece Muhammed kahramanlık ve kabiliyetlerini ortaya koyma imkânı buldu. Sultan Sencer'in emrinde bir çok yerler fethetti ve büyük hizmetlerde bulundu. Sencer de ona daha büyük ve daha önemli mevkiler verdi. Atsız'ın yaşadığı dönemin ilk zamanlarında Sencer'e bağlıydı daha sonra ondan ayrılıp bağımsız bir devletin temellerini attı.(Cüveynî, 1998: s.250; Mirhând, 1842: s.127; Kafesoğlu, 2000: s.44.)

Atsız'ın Sultan için yaptığı en büyük hizmetlerden biri de Sultan Sencer'in hayatını kurtarmak olmuştu. 524/1129-30 yılında Sultan Sancar, Tamgaç Han'ın

---

¹² Atsız hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Sümer,1986: s.1-13; Barthold, 1960: s.320; Barthold: 1997: s. 216-221.

isyanını bastırmak için Maverâünnehr'e doğru yürümüştü. Sultan'ın ava çıktığı bir anda, orduya bir grup asker ve köle katıldı. Bu yeni grup Sultan'ı öldürmek için aralarında anlaştilar. Atsız o sırada av yerinde değildi. Öğleden sonra uyanınca atını ister ve son sürat onun bulunduğu yere doğru gitti. Atsız oraya ulaşmadan önce asiler Sultan'ı sıkıştırmıştı ve onu öldürmek üzerelerdi. Ancak Atsız oraya ulaşınca Sultan'ın hayatını kurtardı. Sultan Sencer selamete erişince ona “*Durumumu nasıl öğrendin?*” diye sordu. Atsız da, “*Rüyamda sizin tehlikede olduğunuzu gördüm ve hiç vakit kaybetmeden geldim*” dedi. (Cüveynî, 1998: s.250; Mirhând, 1842: s.127; Hasan-ı Yezdi, 1999: s.206; Kazvini, 1364; s.770-771.)

Atsız'ın Sencer'in hayatını kurtarmasından başka daha bir çok olaylar sayesinde yıldızı parladı. Gücü arttıkça arttı. Ancak Sultan Sencer'in ona duyduğu aşırı güven ve sevgi zamanla diğer meliklerin ve emirlerin dikkatini çekti. Padişah'ın Atsız'a olan muhabbetini fazlaca kıskanmaya başladılar. Öyle ki padişah yakınları ve devlet büyükleri onu ortadan kaldırmak için suikast düzenlemek istediler. Sultan Sencer'in 529 yılının Zilkade ayında (Ağustos-Eylül 1135) Behram Şah'ın isyanı üzerine Gazne'ye ve ertesi yılın Şevval (Temmuz-Ağustos) ayında Belh'e yaptığı seferde Atsız da onun yanındaydı. Bu seferler sırasında emirlerin kendisine karşı duydukları kin ve garazların farkına varmıştı. Anlaşılan bu seferde Sencer de bu kişilerin etkisinde kalmıştı. Yazarımız da bu şahısların sultanın üzerine yaptıkları kötü etkileri Atsız'ın anladığını belirtti. Bu nedenle korkuya kapılarak ülkesine dönmek için Sultan'dan izin istedi. Atsız'ın ayrılmasından sonra Sultan yanındakilere dönmüş ve Atsız'ın bir daha kendisine dönmeyeceğini belirtmişti. Ancak Atsız'ın ülkede çok emeği olduğu için kendisine kötü davranmadığını ve ona engel olmadığını söyledi.(Cüveynî, 1998: s.250-251; Mirhând, 1842: s.127.)

2.3. Sultan Sencer'in Birinci Hârizm Muhasarası

Atsız Belh seferi sırasında Sultan Sencer'in emirlerinin kendisin karşı kinini farketmişti. Atsız Sultan Sencer'in de onların bu tavırlarından etkilendiğini anlamış, oradan ayrıldıktan sonra Hârizm'e gitmiş ve isyan bayrağını çekmişti. Bu olaydan

sonra Atsız'ın etrafındaki kalabalık arttıkça arttı. Atsız burada bir devlet kurma yolunda emin adımlar attı. Bu dönem Hârizmşahlar ile Gurlular, Sultan Sencer ile mücedele halindedir. (Cüveynî, 1998: s.251)Sultan Sencer Atsız'ın isyan ettiği haberini alınca 533 yılının Muharrem ayında (Eylül-Ekim 1138) Hârezm'e yürüdü. Sultan'ın niyeti Atsız'ın isyanını bastırıp onu öldürmektir. Atsız askeriyle ona karşı koymak niyetindedir ancak ordusu Sencer'in ordusuna mukavemet edecek güçte değildi. Bunu anlayınca da derhal savaştan kaçır. Sultan'ın askerleri Atsız'ın oğlu Atlıg'ı yakaladılar ve onun huzuruna getirdiler. Sultan Sencer de onun öldürülmesi emrini verdi ve oracıkta oğlunu ikiye biçtiler. Sultan Hârizm'in idaresini kardeşinin oğlu Sultan Süleyman b. Muhammed'e bıraktı, kendisi de Horasan'a döndü. Ancak bu fazla uzun sürmedi. Sultan'ın Hârizm'den ayrılmasından sonra Atsız Hârezm'e döndü, Sultan Süleyman'ı bozguna uğrattı. Sultan Süleyman da Sultan Sencer'in yanına döndü. (Cüveynî, 1998: s.251; Mirhând, 1842: s.127)

İbn'ül Esir de Cüveynî'nin belirttiği aynı tarihte Sencer'in Atsız'ın isyanını bastırmak için Hârizm üzerine sefer düzenlediğini belirtir. Sencer Hârizm'e yaklaşınca Atsız da askerleriyle Sencer'in karşısın çıkarak onu karşıladı. İki de askerlerini ve adamlarını mevzilere yerleştirip savaş nizamına soktular. İki tarafın kuvvetleride savaşa tutuştu ancak Hârizmliler Sultana mukavemet edecek kadar güçlü değillerdi. Bu nedenle bozguna uğradılar ve gerisin geri kaçtılar. Bu savaşta çok sayıda Hârizmli öldü. Öldürülenler arasında Atsız'ın oğlu da vardı. Oğlunun öldüğünü duyunca çok üzüldü.(İbn'ül Esir, 1987: s.67; Cüveynî, 1998: s.251)

Sultan Sencer bu savaşla Hârizm'e hâkim oldu ve burayı kardeşi Muhammed'in oğlu Gıyâseddin Süleymanşah'a teslim etti. Burada ona vezir, atabeg ve bir hâcib tayin etti. İşlerini tanzim ettikten sonra 533 yılının Cemaziyülahir ayında (Şubat 1139) Merv'e döndü. Ancak Atsız'ın burayı terketmeye niyeti yoktu. Sultan Sencer'in Horasan'a dönmek üzere Hârizm'den ayrılmasıyla tekrar Hârizm'e geldi. Halk da Atsız'ın geri dönmesini istemekte ve Sencer'in askerlerinden hoşlanmamaktaydı. Bu nedenle ona yardım ettiler ve Atsız tekrar Hârizm'e hakim oldu. Süleymanşah da yanındakilerle amcası Sultan Sencer'in yanına döner. Sultan

Sencer ile Atsız ihtilafları giderek arttı. 536/1141 yılında Sultan Sencer Semerkant'ta Hıtaılar ordusuna yenildi. Daha sonra da Belh'e geldi. Atsız da onun yenilgisini fırsat bilip Merv'e giderek orada çok sayıda kişiyi öldürüp Hârizm'e döndü. (Cüveynî, 1998: s.251; İbn'ül Esir, 1987: s.67; Kazvini, 1944: s.487; Hafız Ebrû, 1362: s.333; Burslan, 1999: s. 251)

2.4.Sultan Sencer'in İkinci ve Üçüncü Hârizm Muhasarası

Sultan Sencer, Atsız'ın itâatsizliğine daha fazla sabretmez ve intikamını almak için Hârizm'e yürür. İkinci kez Hârizm'e ilerleyen Sultan Sencer, Atsız'ı öldürmek istemekteydi. 569 Zilhicce (Temmuz 1143) ayında başlayan seferde Gürganc kapısına dayandı. Şehir kapılarında mancınıkların yerleştirilip savaş bayrağının çekilmesini emretti. Emîr Sunkur duğu yönünden, Emîr Miskalü't-Tâcî batı yönünden Gürganc şehrine saldırdılar. Atsız Emir Sunkur'u bertaraf etti. Kalan kuvvetleriyle de Emîr Miskalü't-Tâcî'nin kuvvetlerini geri püskürtebildi. Ancak Atsız son kuvvetlerini de burada harcamıştı. Yenilmek üzere olduğunu ve sonunun yaklaştığını anlayınca Sultana değerli hediyeler göndererek af diledi. Sultan Sencer onun bu tavrı karşısında yumuşadı. Aralarında anlaşma ile Atsız Horasan'da elde ettiği beldeleri iade etmeyi ve Sultan Sencer'e tekrar tabi olmayı kabul etti. (Cüveynî, 1998: s.252; İbn'ül Esir, 1987: s.72)

Atsız Sultan'la barışmasına rağmen ona başkaldırma düşüncesinden hiç vazgeçmemişti. Sultan Sencer'i öldürmek niyetiyle Hârizm'in serserilerinden iki kişiyi Sultan'ı öldürmeleri için saraya yolladı. Atsız onlara çok miktarda para vermişti. O sırada Edip Sabir adında Sultan Sencer'in elçilerinden biri de Atsız'ın yanına geldi. O Atsız'ın yaptığı bu plandan haberdar oldu ve Gönderilen iki kişinin eşkallerini bir kağıda yazar ve yaşlı bir kadının ayakkabısına saklayarak Merv'e gönderdi. Sultan Sencer de olanlardan haberdar olunca o kişilerin aratılmasını emretti. Sonunda bu kişiler meyhanede yakalandı ve Sultan Sencer'in adamları tarafından öldürüldü. Diğer yandan Edip Sabir'in kendi planını bozduğunu öğrenen

Atsız da onu Ceyhun nehrine attırdı.(Cüveynî, 1998: s.253; Handmîr, 135: s.104; Mirhand, 1842: s.128)

Sultan Sencer bunun üzerine tekrar harekete geçti ve 542 (Ekim-Kasım 1147) yılının Cemaziyelahir ayında tekrar Hârezm'e saldırdı. Binbir zorlukla orayı ele geçirdi. Sultan Sencer'in Hârezm halkını bağışlamasını sağlayan kişi de Zahid-i Ahu-puş adındaki bir zahiddi. Bu zat Sultan Sencer'e güzel öğütlerde bulunur ve bu vesileyle Sultan Sencer bütün halkı bağışladı. Atsız da bir elçiyle Sultana güzel hediyeler gönderdi ve özür diledi. Sencer onu da affetti. Yazarımız böylece üçüncü defa Atsız'ın Sultan tarafından affedilmiş olduğunu belirtmiştir. Ancak bunun için bunun için öncelikle Ceyhun Nehri sahiline gelmesini ve herkesin içinde kendisine bağlı olduğunu belirtmesini istedi. Bunun için 12 Muharrem 573 (2 Haziran 1148) yılında Sultanın istediği gibi Ceyhun Nehrine gelir ve atından inmeden Sultan Sencer'e bağlı olduğunu belirtti. Sultan henüz ayrılmadan önce de dönüp gitti. Bu davranışı Sultan Sencer'in hoşuna gitmedi ancak sözünden de dönmeyip olanlara karşı sabır gösterdi. (Cüveynî, 1998: s.254; Bundari, 1999: s.251.)

Sultan Sencer Horasan'a geldiğine Atsız'a elçi vasıtasıyla hediyeler gönderdi ve iltifatlarını iletmesini söyledi. Atsız elçiye güzel davrandı ve o da güzel şekilde karşılık verdi. O sırada Cend valisi Arslan Han Mahmud'un oğlu Kemaleddin idi. Atsız'ın Kemaleddin ile arası iyidi. Atsız Cend'in etrafındaki bir çok yeri fethetti. 547 yılının Muharrem (Nisan-Mayıs 1152) ayında Sugnak bölgesinden Cend'e doğru hareket etti. Bunun için Kemaleddin'in de rızasını almıştı. Ancak Kemaleddin Atsız'ın yaklaşmasıyla korkuya kapıldı ve Rudbar tarafına kaçtı. Atsız yakın olduğu bir grubu ona gönderdi ve kendisinden korkmaması gerektiğini, canına ve mallarına ilişmeyeceğini söyledi. Ancak Kemaleddin Atsız'ın bu sözlerine inanıp dönmüş olacak ki Atsız onu hapsetti. Kemaleddin hapsediği yerde hayatını kaybetti. Atsız Cend'in güvenliğini sağlayınca oğlu Ebu'l-Feth İl Arslan'ı Cend'e gönderdi ve oranın yönetimini ona devretti. (Cüveynî, 1998: s.255)

2.5. Hârizmşah Atsız'ın Ölümü

Atsız'ın Cend'i aldığı yıl Sultan Sencer Oğuzlar'a yenik düşmüştü. Yazarımızın belirttiğine göre Oğuzlar onu gündüz tahta oturtuyor gece de demir kafese kapatıyordu. Atsız bunu ülkeyi ele geçirmek için bir fırsat olarak gördü. Bu hamlesinin meşru görünmesi için de niyetinin Sultan Sencer'in hakkını aramak olduğunu belirtti. Bütün birliklerini toplayarak Amuye'ye doğru yürüdü. Amuye ulaştığında kaleyi savaşız ele geçirmek istedi. Kale kumandanı Atsız'a kaleyi vermeyi reddetti ve Sultan Sencer'e elçi gönderdi. Sultan Sencer de ona kaleyi bırakmamasını ve İl Arslan'ı bir orduyla kendisine göndermesini, bu isteği yerine getirilince de Amuye kalesini ve etrafındaki yerleri kendisine bırakacağını söyledi. Atsız da kaleye saldırmaktan vazgeçti ve Hârizm'e geri döndü. (Cüveynî, 1998: s. 256)

Sultan Sencer esir durumda iken Kızkardeşinin oğlu Rükneddin Muhammed b. Muhammed Buğra Han ordunun desteği ile saltanat tahtına oturtuldu. Eskiden Atsız'la dost olan Rükneddin Muhammed de Atsız'dan Oğuzlar'ın zulmünü azaltmak için yardım istedi. Hârizmşah onun bu isteğini geri çevirmeyip Şehristane'ye doğru ordusuyla yol aldı. İki oğlundan Hıtay Han'ı Hârizm'de bıraktı. İl Arslan'ı ise kendisiyle beraber götürdü. Şehristane'ye varınca topraklarını kaybeden ve düzenleri bozulan çevre emirlerini yanına çağırdı. O sırada da Sultan Sencer'in Oğuzlar'ın elinden kurtulduğu haberi geldi. Emir İmadeddin Ahmed b. Ebu Bekr Kamac bin atlı gönderip Sultan Sencer'i yanına getirtmişti. Bu haber Şehristane'de bulunanlar tarafından sevinçle karşılandı. Atsız Nesâ'da Mahmud Han'ı ve kendisine itâat etmeyen diğer diğer emirleri bekletmekteydi. Onlar da Azizeddin Tuğrai'yi elçi olarak Atsız'a gönderirler ve affedilmelerini istediler. Atsız da onlarla anlaşma yaptı.(Cüveynî, 1998: s.256)

Atsız için son da yaklaşmakta idi. Atsız Şehristane'den ayrıldıktan sonra Ustuva'nın Habuşan kasabasına geldi. Hakan Rükneddin'in de oraya varmasıyla onunla konuşarak orada dostluk kurdular. Karışıklık çıkan yerleri düzene sokmak

için uğraştılar. Atsız ziyafetler düzenledi ve Hakan Rükneddin'i de bu ziyafetlere çağırdı. İki arasındaki dostluk Reşididdin Vatvat'ın da yazdığı kasidelerde yer bulur: *“İki uğurlu yıldızın bir burçta bir araya geldikleri gibi iki kutlu padişah da bir sarayda bir araya geldiler.”*(Cüveynî, 1998: s.256)

Hârizmşah Atsız yapılan ziyafetten kısa bir süre sonra hastalandı. Bir gün gaipten *“Kimse yarın ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse nerede öleceğini bilmez”* Atsız bu hadiseyi kötüye yorumuştu. Hastalığıda giderek arttı. 9 Cemaziyelahir 551 (30 Temmuz 1156) de gece vakti hayata veda etti. Yazarımız Cüveynî onun gururu, kibiri ve kendini beğenmişliği ile toprağa gömüldüğünü belirtir.(Cüveynî, 1998: s. 256; İbn'ül Esir, 1987: s.63; Hasan-ı Yezdi, 1999: s.68; Kazvini, 1944: s.489.) Reşideddin Vatvat cenazesi başında uzun süre ağlamış ve onun için şu şiiri söylemişti:

“Ey şah! Felek senin vereceğin cezadan tir tir titriyor ve önünde el pençe divan duruyor. Bu ülkeyi yönetebilecek senden daha basiretli kim var?”(Cüveynî, 1998: s.256.)

2.6. Hârizmşah İl Arslan

Hârizmşah Atsız'ın ölüm haberi dört gün sonra açıklandı. İl Arslan babasının vefat ettiğini öğrenince Hârizm'e doğru hareket etti. Geçtiği yollarda emir ve askerler ona bağlı olduklarını söylediler. İl Arslan kardeşi Süleyman Şah'ın isyan edebileceği ihtimalinden dolayı onu hapsedirdi. Atabeg'i, Oğul Beg'i de öldürttü. 551 yılının Recep ayının üçünde (22 Ağustos 1156) Hârizm tahtına oturdu.(Cüveynî, 1998; s.257; Hafız Ebru, s.584) İl Arslan'ın Süleymanşah'ı öldürtmesinin nedeni Oğul Bey ve taraftarlarının onun hükümdar olmasını istemesiydi. Süleyman Şah ve Oğul Bey'in ölümüyle Hârizm yönetimini eline almış oldu. Tahta oturduğu zaman karışıklık çıkarmak isteyenler olmasına rağmen İl Arslan onları bertaraf etmeyi başardı. (Kazvini, 1944: s.490; Mirhând, 1842: s.129)

İl Arslan'ın Hârizm'i yönetmesine engel olabilecek diğer bir kişi de Sultan Sencer'dir. Ancak tahta çıkmasından sonra ona hilâtlar göndererek hükümdarlığını tasdik etmiş kısa bir süre sonra 26 Rebiyyülevvel 552 (8 Mayıs 1157) yılında vefat etmişti. Bu haber Hârizm halkı tarafından üzüntüyle karşılandı ve iki gün yas ilan edildi. Sultan Sencer'in ölümünden sonra yerine Rükneddin Mahmud b. Muhammed Arslan Han Horasan'da tahta oturdu.(Cüveynî, 1998; s.257; Hafız Ebrû, 1362: s.584; İbn'ül Esir, 1998; s.287)

İl Arslan dönemi Gurlular ile ilişkilerin oldukça kısıtlı olduğu bir dönemdir. Bunun başlıca nedeni İl Arslan'ın hükümdar olduktan sonra Gurlular ile iktidar mücadelesine girebileceği Horasan coğrafyasını terk ederek Cend ve Mankışlag'a yönelmesiydi. Buradaki göçebe Türklerle bölgenin kontrolü için mücadele etmişti. (İbn'ül Esir, 1998; s.288)

İl Arslan daha sonra, Sultan Sencer döneminde bir köle olan Müeyyed Ayaba'nın Horasan'ı istila etmesiyle buraya doğru yönelir. Horasan halkı karışıklığa düşmüştü. Selçuklu Sultanı 557 yılı Ramazan ayında (Ağustos-Eylül 1162) Nişaburda yakalanıp bir kaleye hapsedildi. Müeyyed Ayaba tarafından gözlerine mil çektirildi. Bir süre sonra hapsedildiği bu yerde öldü. İl Arslan onun ölüm haberini alınca hazırladığı ordusuyla Şadyah'a yürüdü. Burada bulunan Müeyyed Ayaba'yı kuşatma altında tuttu . Elçilerle barış yapılması üzerine Hârizm'e geri döndü. (Cüveynî, 1998; s.258)

556 (1170-1171) yılında Hıtay ve Maverâünnehir'de İl Arslan'a karşı büyük bir ordu toplandı. İl Arslan bu haberi alınca Ayyar Beg adındaki komutan'ın önderliğinde bir orduyu Amuye'ye gönderdi. Hârizmşah da oraya gitme niyetindeydi ancak henüz oraya ulaşmadan iki taraf savaşa tutuştu. Ayyar Beg yenildi ve tutuklandı. Bu sırada hastalanan İl Arslan Hârezm'e geri döndü. 556 yılı Recep ayının 18'inde (8 Ağustos 1170) vefat etti. (Cüveynî, 1998; s.258; İbn'ül Esir, 1998; s.288; Hasan-ı Yezdi, 1999: s.73)

İl Arslan'ın Hârizmşahlık dönemi 16 yıl sürmüştü. Kafesoğlu (2000) onun oğlu Tekiş için Selçuklular ile gelişmeye müsait bir siyasi zemin hazırladığını belirtir. Ancak Karahıtaylar'a haraç vermekten kurtulamamış ve bu Tekiş zamanında da bir sorun olarak baş göstermişti. Son Karahıtaylar savaşı da bu verginin ödenmemesinden dolayı çıkmıştı. Muvaffak olamaması ve ölmesi nedeniyle de haraç oğullarının sorumluluğunda kalmıştı. (s.83)

İKİNCİ BÖLÜM

HÂRİZMŞAH TEKİŞ DÖNEMİ HÂRİZMŞAH-GURLU İLİŞKİLERİ

1.Hârizmşah Tekiş'in Sultanaşah ile Taht Mücadelesi ve Hârizm Tahtına Geçmesi

Hârizmşah Devletinin ikinci hükümdarı olan İl Arslan'ın ölüm tarihi hakkında kaynaklar farklı görüş belirtse de kabul görülen 19 Mart 1172 (19 Recep 567) tarihidir. İl Arslan öldüğü zaman arkasında tahta varis olabilecek iki oğul bırakmıştı. Bunlardan büyük oğlu Alâeddin Tekiş kendisine ikta olarak verilen Cend¹³ şehrinde vali olarak ikamet etmekte idi. Küçük oğlu Sultanaşah¹⁴ ise yaşının küçüklüğü hasebince babasının bulunduğu şehirde bulumakta idi. Sultanaşah ve Tekiş farklı annelerden dünyaya gelme iki kardeşti. İl Arslan'ın taht varisi ise Sultanaşah idi. Sultanaşah'ın varis olmasında annesi Terken Hatun'un rolünün büyük olduğu görülebilir bir gerçektir. Onun daha ölmeden önce kocasını buna ikna ettiği açıktır. Hârizmşahlarda veraset sistemi¹⁵ klasik Türk Devlet geleneğinde olduğu gibi hanedan üyelerinin ortak malı olarak kabul ediliyordu. (İbn'ül Esir, 1987: s.303; Cüveynî 1998 s.258; Kafesoğlu, 1997: s.135-139; Gürbüz, 2002: s.364-365; Bosworth, 2000: s.414-415; Macdonald, 1997: s.135,-139)

Kaynaklarda Sultanaşah'ın yönetim için yeterli bir başarı gösterdiğiyle ilgili bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Aksine kendisi ülkeyi idare edebilecek yaşta olmadığı için annesinin bu görevi onun yerine üstlendiği yazılmaktadır. Yaşça uygun ve ülkeyi idare edebilecek bir varis olduğu halde küçük olan ve ülke idaresinde yetersiz olan oğulun ülkenin başına geçmesi de Terken Hatun'un kocası İl Arslanı etkileyip kendi oğlunu ülkenin başına geçirdiğini kanıtlar niteliktedir. (İbn'ül Esir, 1987: s.303;

---

¹³ Horasan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özeydin, 2002: s.359-360; Çetin, 2002: s.234-241; Huart, 1997: s.560-562; Bosword, 1965: s.56; Horasan'ın önemi için ayrıca bkz. Piyadeoğlu, 2012; Zahoder, 1955: s.491-527.

¹⁴ Sultan Şah'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ceceli, 2006, s.8-89.

¹⁵ Hârezmşahlarda veraset sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gürbüz, 2014, s.54,58.

Cüveynî 1998 s.258; Kafesoğlu, 1997: s.135-139; Gürbüz, 2002: s.364-365; Bosworth, 2000: s.414-415; Barthold, 1934: s.657-658; Macdonald, 1997: s. 135,-139) Nesevî'nin *Siret-i Celaleddin* (1934) adlı eserinde Terken Hatun'un çok zeki ve karmaşık meseleleri çözmeye maharetli bir kadın olduğu yazılmaktadır. (s. 34) Maharetinin yanına hırsı da eklenince Terken Hatun oğlunun gölgesinde bir hanım hükümdar olarak karşımıza çıkmıştı.

Sultanşah'ın Hârizm tahtına oturmasıyla Alâeddin Tekiş de saraya davet edildi. Bu davetteki amaç Tekiş'e Sultanşah'ın iktidarını kabul ettirmektir. Ancak bu amaca ulaşmak o kadar kolay olmayacaktı. Bu süreç de iki kardeş arasında mektuplaşmalar olmuştu. Bu mektuplaşmalardan öğrendiğimiz bilgiler Tekiş'in kardeşi ile direkt savaşmadığını önce onu Horasan'ın kendisine ait kalması konusunda ikna etmeye çalıştığını öğrenmekteyiz. Bu konu ile ilgili Tekiş'in oğlu Melikşah'ın Sultanşah'a hitaben yazdığı şiir şu şekildedir;

Hazineler senin, keskin kılıç bizim

Ev saray senin, at ve meydan bizim

Düşmanlığın ortadan kalkmasını istiyorsan

Hârizm senin olsun, Horasan bizim.

Buradan da anlaşılacağı gibi iki kardeş arasında Horasan ve Hârizm pazarlığı yapılmıştı.(Mîrhând, 1339: s.365-366; Kazvîni, 1944: s.491 Hândmîr: 1353: s.633) Devletşâh (1977) o zaman Horasan halkının bu çekişmeden çok zarar gördüğünü yazmıştır.(s.173) Hârizm etrafının çöllerle kaplı olması ve işgal ordularına karşı açılan su bentleri sayesinde korunaklı bir yerdi.(Göksoy, 1997: s.217) Bu şartlar Hârizm'in devlet merkezi olmaya elverişli olduğunu göstermekteydi. Horasan ise Hârizm'in Güneyinde bulunuyordu ve devletin coğrafi sınırlarını geliştirmesi bakımından oldukça önemliydi. Sultanşah bu nedenle olacak ki Horasan'ı geri almanın yanı sıra Hârizm'den de vazgeçmek istemiyordu. Devletşâh(1977) Sultanşah'ın Hârizm ve Horasanın değişikliği konusunda bir şiir yazdığı konusunda bilgilere yer verse de asıl olan Sultanşah'ın Tekiş'le pazarlık yapmadan tüm saltanat

haklarını kendi elinde bulundurmak istemesiydi. Nitekim Sultanşah'ın Melikşah'ın şiirine karşılık yazdığı şiir bunu kanıtlar niteliktedir.

*Ey amcanın canı (yürek parsçı)! Bu mesele artık pazarlık olur
Bu destan ne size yarar ne bize (ne sizi etkiler ne bizi; boş söz)
Bakalım kimin kılıcının kabzası kanı dökenecektir
Bakalım kimin baht yıldızı parlayacaktır.(s.173)*

Elçilerin iki kardeş arasında mekik dokuduğu bu süreç bir sonuç vermeyince sıra artık meydanlarda buluşmaya gelmişti. Sultanşah derhal bir ordu hazırladı ve bu orduyu Hârezm'e gönderdi. (Cüveynî 1998 s.258) Tekiş kardeşinin onu öldürmek için üzerine bir ordu gönderdiğini duyunca kendisine yakın bir mesafede bulunan Karahıtaylar¹⁶ ülkesine sığındı. (İbn'ül Esir, 1987: s.303; Cüveynî 1998 s.258) Sultanşah bu teşebbüsüyle bir an önce, kendisine muhalefet olabilecek Tekiş'i kontrol etmek istemişti. Tekiş'in de Karahıtaylar gibi güçlü bir devlete sığınması onun taht hakkından kolayca vazgeçmeyeceğine delalettir.

Bu sırada Karahıtaylar ülkesinin başında Karahıtay Hanı Gürhan'ın¹⁷ kızı Ch'eng-tien bulunmakta idi, yönetimi ise kocası Fuma'ya devretmişti. Tekiş onlara Hârizm'in bütün hazinelerini ve yıllık vergi vermeye devam edeceğini vaat etti. Bunun üzerine Hitay'lar büyük bir ordu hazırlar ve bu ordu Tekiş ile beraber Hârizm civarına kadar geldi. Sultanşah ile annesi ise hemen Hârizm'i terk ettiler. Böylece Tekiş 22 Rebiyülevvel 568 (11 Aralık 1172) tarihinde Hârizm tahtına oturdu. (İbn'ül Esir, 1987: s.303; Cüveynî, 1998 s.258)

Hârizmşah Tekiş tahta oturduğu zaman bir çok şair ve edip onun için şiirler yazmıştı. Bunlar arasında Hârizmşah Atsız ve Hârizmşah İl Arslan dönemlerinde Divanda görev almış Reşidüddin Vatvat'ın da olduğu kaydedilmiştir. Devletşâh onun

---

¹⁶ Karahıtaylar için ayrıntılı bilgi için bkz. Barthold, 1997: s.415-416; Taşağıl, 1997: s.273-276

¹⁷ Gürhan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özeydin, 1997: s.415.

keskin bir üslûba sahip olduğunu belirtmektedir. Vatvat'ın Hârizmşah Tekiş için söylediği şiir şu şekildeydi:

Deden, zamanın sayfasından zulüm kesilmesini sildi.

Babanın adaleti, yaraları sardı.

Ey şimdi saltanat hirkasını giymiş olan!

Yönetim sırası sende, şimdi sen ne yapacaksın ha? (Mîrhând, 1339: s.366; Kazvînî, 1944: s.486; Cüveynî, 1998: s.259)

Kaynaklarda tarihi bilgiler her ne kadar farklılık gösterebilir de üzerinde hem fikir olunan haliyle Hârizmşah Tekiş'in babasının ölümünden sonra kardeşinden Hârizm tahtını alması 8 ay 22 gün yani 267 gün sürmüştü. Onun tahta oturur oturmaz adalet ve insaf kanatlarını açtığı kaydedilir. (Cüveynî, 1998: s.259) Hâkimiyeti eline almıştı ancak tahta en az kendisi kadar hak sahibi olan Sultânşah hâla hayattaydı. O da kardeşi Hârizmşah Tekiş gibi buna kolayca razı olmayacaktı. Çünkü Hârizm tahtına oturan abisinden aman dilemeden apar topar kaçmıştı. Bu Sultânşah'ın tahttaki hakkından kolayca vazgeçmeyeceğine bir delildi.

2. Gur Sultanı Gıyâseddin'in Sultânşah'ı Himaye Etmesi

Sultânşah'ın Hârizm'den sonraki ilk adresi Mâzenderân isfehbedi Alâüddevle Hasan olmuştu. İlk adresinin burası olmasının nedeni ise babası Hârizmşah İl Arslan ile İsfehbed Alâüddevle'nin dostluğuydu. Bu dostluğa binaen İsfehbed Alâüddevle'den yardım talep etti. Alâüddevle Hasan da bu teklife olumlu baktı ve onu Dihistan'da çok güzel bir şekilde ağırladı. Kendi ordularını ona yardım etmek üzere hazırlattı.(İbn İsfendiyar, 1320: s.114; Maraşi, s.108)

Sultânşah'ın Dihistan'da kalması uzun sürmedi çünkü İsfehbed Alâüddevle'nin yanında iken, Müeyyed Ayaaba ona, kendisinin yanına gelmesi için mektup yazarak teklifte bulunmuştu. Hemen ardından ise Dihistan'a geldi ve Sultânşah'ı beraberinde götürdü. Daha sonra da kendisinin ve Sultânşah'ın ordularıyla birlikte harekete

geçerek Mazenderan sınırları içinde İsfahbed Alâüddevle'ye ait olan bazı yerlere saldırdıysa da başarısız oldu. İsfahbed Alâüddevle bu durumun intikamını almak için ordularını Horasan'a gönderdi ve orayı yakıp yıkma emri verdi. Bu olaydan sonra ise öldü. Yerine geçen oğlu da orduyu geri çağırdı. Müeyyed Ayaba daha sonra tekrar Mazenderan üzerine yürüdüysede başarısız oldu ve kendisinden yardım talep etmek için gelen Sultanaşah ise bu duruma isyan etti. Kendisine yardım talebinde bulunduğu halde beraberindeki ordusuyla Müeyyed Ayaba'ya yardım etmekteydi. Bunun üzerine Müeyyed ondan af diledi ve yönünü Hârizm'e çevirdi. (İbn İsfendiyar, 1320: s.114; Maraşi, s.108)

İbn'ül Esir(1998) Sultanaşah ve annesinin iktidar olma amacından vazgeçmeyerek Müeyyed Ayaba'nın yanına sığındıklarından bahseder. Ancak Sultanaşah'ın önceden İsfahbed Alâüddevle'ye sığındığı ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Ona bir çok değerli hediye verdikten sonra ondan Hârizm'in alınması için yardım istediler. Terken Hatun'un ona Hârizm'in mallarını vaad ettiğini yazmaktadır. (s.303) Cüveynî(1998) ise Hârizm topraklarını vaad ettiğini yazmaktadır.(s.259) Sonuç olarak Terken Hatun, Müeyyed'i kendisine yardım için ikna etti. Müeyyed Ayaba, Sultanaşah ve annesinin bu vaatlerine inanarak ordusunu hazırlattı ve Hârizm'e yirmi fersah mesafede bulunan Sübernâ'ya kadar geldiler. Tekiş'te oraya yakın bir yerde karargah kurmuştu, onların bulunduğu yere doğru ilerledi. İki ordu savaşa tutuştu ancak Müeyyed'in askerlerinin geri çekilmesiyle Müeyyed mağlup olup esir düştü. Hârizmşah Tekiş, onu Hârizm'e götürdü ve 11 Temmuz 1174 (9 Zilhicce 569) yılında vücudunu ikiye ayırarak öldürdü. Ölümünden sonra yerine Nişabur valiliğine oğlu Toğanaşah Ebû Bekr b. Müeyyed geçti. (Cüveynî 1998 s. 259-260; İbn'ül Esir, 1998; s.303)

Sultanaşah kaçarak Dihistan'a gitmişti ancak Hârizmşah Tekiş onun peşini bırakmadı ve Dihistan'a giderek şehri ele geçirdi. Sultanaşah buradan da kaçarak ancak annesi yakalandı. Hârizmşah Tekiş annesini öldürterek Hârizm'e geri döndü. Sultanaşah buradan Müeyyed Ayaba'nın oğlu Togaşah'a gitti ancak Togaşah askeri ve mali desteği verecek durumda değildi. Zaten iktidarı eline yeni alan Togaşah

Sultanşah'ın Tekiş karşısındaki mücadelesine destek vermeye cesaret edemedi. Sultanşah da bu durumu görünce vazgeçti. (İbn'ül Esir, 1998: s.303; Cüveynî 1998 s.259-260)

Sultanşah'ın bundan sonraki adresi güçlü bir devlet olan Gurlular oldu. Hândmir'e göre Sultanşah buraya gitmeden önce Togaşah'tan izin almıştı. Bunun muhtemel nedeni Sultanşah her ne kadar yardım göremeyeceğini anlasa da gerektiğinde kendisinden yardım talep edebilecek şekilde Togaşah ile dost olarak ayrılmak istemiş olmasıdır. Çünkü Alâüddeve'nin yanından Müeyyed'e sığındığında iki taraf arasında bir savaş başlamış, olaylar Sultanşah'ın istemediği bir doğrultuda gelişmişti. Kendi müttefikinin başka biriyle mücadele ediyor olması Sultanşah'ın hükümdarlık hayallerinin gecikmesi demektir. Togaşah'a atacağı adımdan haber ederek de iki taraf arasında çıkması muhtemel mücadeleyi baştan engellemiş bulunuyordu. (İbn'ül Esir, 1998: s.304; Cüveynî 1998 s.260)

Sultanşah'ın Gurlular'a sığınması Gurlular Devleti ile Hârizmşahlar Devleti siyasi ilişkilerinin en önemli olaylarından şüphesiz. Bundan önce gittiği yerlerde umduğunu bulamayan Sultanşah bir sonraki adımını Gur ülkesine doğru atmıştı. O dönem Sultan Gıyâseddin ülke yönetimini elinde tutmaya devam etmekte ve güçlü bir konumda idi. Belirtildiğine göre Sultan Gıyâseddin kendisini adeta bir hükümdarı karşılar gibi karşılamıştı. (Kazvîni, 1944: s.488)

Bununla birlikte Sultan Gıyâseddin'in Hârizmşah Tekiş ile de dostluğu vardı. Hatta aralarında bir antlaşma da mevcut idi. Antlaşma Horasan bölgesindeki topraklar hakkındaydı. Antlaşmada belirtildiğine göre, Horasan topraklarının bir kısmı Bamiyan hakimine ve Gur hükümdarlarına aitti. Bazı bölgeler de Guz¹⁸ emirlerinin elindeyken, geri kalan bölgeler Sencer hükümdarlığına ait idi. Cûzcâni bu antlaşmanın tarihini vermemektedir ancak Sultanşah Gurlular'a sığındığı zaman imzalanmış idi. (Cûzcâni, 1970: s.245; İbn'ül Esir, 1998: s.302) Bu antlaşma ile Horasan topraklarının sınırları çizilmişti. Böylece Sultan Gıyâseddin kendisine ait

---

¹⁸ Guzlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Claude, 1965: 1106-1110

olan yerleri Tekiş'e kabul ettirmiştir diyebiliriz. Geri kalan bölgeler ise tarafsız kabul edilmiş olabilir. Ancak Tekiş için dokunulmaz bölgelerdir diyemeyiz. Çünkü hatırlayacağımız üzere Hârizmşah Tekiş, Sultanşah ile Horasan'ın kendisine ait olduğunun kabul edilmesi için uğraş vermiş hatta bu konuda anlaşamadıkları için mücadeleleri sona ermemişti. Hârizmşah Tekiş'in bu bölgeleri ele geçirme niyetinde olduğu aşıkrdır. Ancak Gıyâseddin'in de bu bölgeleri ele geçirme serbestiyeti var mıydı, yoksa kendi bölgeleri haricindeki bölgeleri ele geçirmek konusunda sınırlandırılmış mıydı bilememekteyiz. Nitekim Sultanşah Horasan bölgesini Guz kabilelerinden ve kardeşinden kurtarabilmek için yardım istediysede, Sultan Gıyâseddin ona destek vermekte çekimsiz kalmıştı. Ona bir misafiri iyi ağırlamak için gerekli olan her Şeyi bahşetmiş hatta geçici olarak iktalar dahi vermişti. Ancak söz konusu Horasan'ın alınması olduğunda, ona gerekli askeri teçhizat yardımı yapmayı reddetmişti. Böylece Tekiş ile yaptığı antlaşmaya da sadık kalmış ve onu karşısına almamıştı.

Abdul Ghafur(1960) Sultan Gıyâseddin'in Sultanşah'a yardım etmeme nedeni ile ilgili farklı bir görüş belirtmiştir. O'na göre Sultan Gıyâseddin kendi gücünden emin olmadığı için Sultanşah'a yardım etmemişti. Onun verdiği bilgilere göre Cûzcâni, Hârizmşah Tekiş ile Sultan Gıyâseddin arasındaki anlaşmanın zamanını yanlış vermişti. Bu anlaşma Sultanşah'ın Merv'i almasından sonra imzalanmıştı. Sultanşah'ın Sultan Gıyâseddin'e sığındığı zaman böyle bir antlaşma mevcut değildi. Dolayısıyla da Sultan Gıyâseddin'in askeri destek vermemesinin nedeni hem bunu istememesi hem de onun karşısına çıkmaya hazır olmamasıydı. (s.66)

Meseleyi konu alan kaynaklardan edindiğimiz ortak bilgi Sultan Gıyâseddin'in Sultanşah'a askeri yardım yapmadığıdır. Sultanşah Gur ülkesinde kaldığı süre boyunca Hârizm'i ele geçirme hırsından bir an olsun vazgeçmemişti. Sultan Gıyâseddin'i ikna etmek için de elinden gelenin en iyisini yapmıştır fakat bir sonuca ulaşmamıştı.(Abdul Ghafur, 1960: s.66) Sultan Gıyâseddin'in Sultanşah'a hrmetinin sebebi ise Horasan hakimiyeti konusunda Hârizmşah Tekiş'e üstünlük sağlamak istemesiydi. Daha nce Horasan için Sultanşah ile mücadele eden

Hârizmşah Tekiş şimdi ise Sultan Gıyâseddin ile karşı karşıya kalmıştı. Onun bu konuda üstünlük sağlayabilmesinde Sultaşah çok önemli bir konumdaydı. Eğer doğru hamleler yapar ise Sultaşah ile Hârizm iç işlerine bile karışma ihtimali olabilirdi.(Kafesoğlu, 2000: 88; Barthold, 1990: s.338)

Hârizmşah Tekiş ise bu dönemde Hârizm'e iyice yerleşmiş, gücünü toplamış durumdaydı. Sultaşah'tan Hârizm tahtını ele geçirmesine yardım eden Hıtaylar vaad edilen vergiyi almaya geldiler. Ancak sadece vergiyi istemekle kalmayıp aşırı isteklerde bulundular. Bunun üzerine Tekiş *"Hür bir insanın tabiatında gurur hakimdir"* kaidesine Hıtay elçilerinden birini öldürdü. (Cüveynî, 1998: 260) İbn'ül Esir(1998) de Hıtay elçilerinin gelerek tahakküme kalktıklarını belirtir. Burada öldürülen elçinin Hıtay hükümdarının yakınlarından biri olduğunu yazmaktadır. Onu hükümdarlık ve müslümanlık hamiyetini korumak için öldürmüştü. Olayın devamında ise Sultan Tekiş Hârizm'in ileri gelenlerine emir verdi, herkesin bir Hıtaylı'yı öldürmesiyle de tüm Hıtaylılar ölmüş oldu. (s.304) Bu olayın tarihi 574 (1178-1179) yılıdır. (Abdul Ghafur, 1960: s.66)

Bu olayın ardından Hârizmşah Tekiş ile Karahıtaylar'ın arası bozuldu. İşte bu durum Gurlular için değerlendirilmesi kaçınılmaz bir olaydı. Sultaşah'ı elinde tutarak Hârizmşah Tekiş'e Horasan da üstünlük sağlamak isteyen Sultan Gıyâseddin'in Sultaşah'a aşırı hürmeti de iş bu sebepleydi. Şimdi ise Horasan'daki en büyük iki rakibinin arasının bozulduğunu haber almıştı. Bu iki ülkeyi savaş durumuna getirecek en büyük koz ise zaten kendi elindeydi. Daha önce Sultaşah'tan tahtı alarak Hârizmşah Tekiş'e veren Karahıtaylar, Hârizmşah Tekiş ile antlaşma durumunda oldukları için Sultaşah'ı güzel ağırlasalarda onu askeri olarak destekleyememişlerdi. Cüveynî(1998) bu olaydan dolayı Karahıtaylar'ın Sultaşah'ı kendi ülkelerine davet ettiklerini kaydetmiştir.(s.260) İbn'ül Esir(1998) ise Hârizmşah Tekiş ile aralarının bozulduğunu duyunca Sultaşah'ın hemen Karahıtaylar'a gittiğini ve ondan kardeşine karşı yardım istediğini kaydeder. Ancak Karahıtaylar'dan davet aldığına dair bir bilgi mevcut değildi. (304) Bu iki durumda

da durumda daha önce Sultanşah'ı tahtından ederek Hârizmşah Tekiş'i Hârizm tahtına oturtan Karahıtaylar, artık Sultanşah'ı koruma altına almaktaydı.

Sultan Gıyâseddin'in Sultanşah'ı uğurlaması da ağırlaması gibi özenli oldu. O'nu büyük bir törenle uğurladı. O'nun ihtiyaç duyacağı şeyleri de beraberinde göndermişti.(Cûzcâni, 1970: s.301) Ardından ise *“Bu adamla Horasan'da karışıklıklar çıkarabiliriz. Bundan dolayı onun eziyetlerine bir süre daha katlanmamız gerekir. O bize tanrının bir lütfudur.”* sözlerini sarfetti. (Cüveynî, 1998: s.260) Hasan-ı Yezdi(1999) Sultan Gıyâseddin'in sarfettiği sözleri daha farklı aktarmış ve O'nun *“Bana öyle gelir ki bu adamı görmek için Horasan'a gelecekler. Bizim onun yüzünden çok başımız ağrıdı”* dediğini aktarmıştır.(s.255) Bu bilgiler diğer kaynağımızın verdiği bilgilere ters düşmemektedir. Her iki kaynağımızdan öğrendiğimiz bilgiler ile Sultanşah'ın misafirliğinin Sultan Gıyâsaddin için zorlu olduğunu anlıyoruz. Nitekim Sultan Gıyâseddin'e askeri destek için baskı yaptığı bilinmektedir. Halbuki Sultan Gıyâseddin'in niyeti ona tahtı kazandırmaktan çok Horasan'a hakim olmaktı. Hârizm tahtına Sultanşah'ın geçmesini sağlaması da Horasan için Hârizmşah Tekiş yerine Sultanşah ile mücadele edeceği anlamına gelmekteydi ve Horasan'ı kendisine kazandıracak bir adım değildi. Bunun yerine onu amacına ulaştıracak en etkili ortam da zaten kısa süre içinde oluşmuştu. Tek yapması gereken gönlünü hoş tutmaya çalıştığı misafirini bir diğer rakibine uğurlamak idi.

Karahıtaylar ülkesi Sultanşah'ın uğradığı ikinci büyük devlet kapısıdır. O Hârizmliler'in kendi yanında olduklarını düşünüyordu. Kendisini gördükleri zaman destek vereceklerini zannediyordu. Hıtaylılar'a da Hârizm halkının ve askerlerinin kendisini sevip saydığını anlattı. Böylece Karahıtay kraliçesini kendisine destek vermesi konusunda ikna etti. Karahıtay Kraliçesi de gönderdiği elçilerinin öldürülmesinin intikamını almak için ve Sultanşah'ı Hârizm tahtına oturtmak için harekete geçti. Kraliçe Kocası Fuma'nın komutasında büyük bir orduyu Sultanşah ile beraber gönderdi. Hârizmşah Tekiş bu haberi alınca Ceyhun Nehri'nin sularını onların geçiş bölgelerine bıraktı. (İbn'ül Esir, 1998; s.304; Cüveynî 1998 s.260)

Böylece onların gelişini geciktirmişti ve savaş hazırlıklarını tamamlayabilmişti. Fuma şehrin kapısına gelince Hârizmliler'in Sultaşah'ı desteklemediklerini anladı. Sultaşah'a destek verdikleri için pişman oldu. Sultaşah'ı kötüleyip ayıpladılar. Fuma'nın geri dönme niyetinde olduğunu anlayan Sultaşah O'ndan Merv'in alınması için yardım talep etti. *"Eğer benimle birlikte Merv'e ordu gönderirsen orayı Oğuz beyi Dinâr'dan mutlaka alırım"* dedi. Fuma bu talebi reddetmedi ve onunla birlikte oldukça büyük bir ordu gönderdi. Çünkü Fuma'dan alacağı yardım Serahs'a saldırmak için tek çıkar yoldu. (Cüveynî 1998 s.261; İbn'ül Esir, 1998; s.304; Hasan-ı Yazdı, 1999: s.255) Bu esnada Karahıtaylar'a meşhur Gürhan'ın kızı melike idi. Kocasını Fuma'yı bu işle görevlendirmişti.(Mîrhând, 1842 s.368; Handmîr, s.635)

Burada da başarısız olan Sultaşah her geçen zaman Hârizm tahtından uzaklaştı. Geçen zaman ise Hârizmşah Tekiş'in saltanatını güçlendirmesini sağlamıştı. Sultaşah Hârizm tahtında bulunduğu zaman Karahıtay ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edemezken, Tekiş bu orduyu yenik düşürmüştü. Bu durumda Sultan Gıyâseddin'in Sultaşah'a askeri destek vermeyip Hârizmşah Tekiş ile karşı karşıya kalmayarak doğru bir adım attığını görmekteyiz. Hârizmşah Tekiş ise her ne kadar durumunu güçlendirse de tahta varis kardeşinin vazgeçmemesi ilerlemesinin önünde büyük bir engeldi. Karşılaştığı tüm zorluklara rağmen Sultaşah iktidar olma hırsından vazgeçmeyecekti.

3. Sultaşah'ın Gurlular'a Bağlı Olan Beldelere Saldırması

Sultaşah'ın, Sultan Gıyâseddin ile şimdiye kadar dostane olan ilişkisinin Horasan'daki hâkimiyetinden sonra seyri değişmişti. Şadyah'ı ele geçirmek için Hârizmşah Tekiş ile mücadeleye girmiş ancak bunu başaramayınca barış yapmışlardı. Bu durumda Horasan'ın bir diğer hâkimi Sultan Gıyâseddin'in topraklarına yönelmişti. Bunun için hükümdar Sultan Gıyâseddin'e mektup yazarak

Herât¹⁹, Bûşenç²⁰, Bâdgîs²¹ ve civarını terk etmesini ister ve hatta “*Eğer istediklerimi yerine getirmezsen şöyle şöyle yaparım.*” dedi. Bu söyleyişi bir nevi tehdit savurmaydı. Buradan anlaşılıyor ki Sultanaşah elindeki kuvvetlerine güvenmekteydi ve kendisini Gur Sultanı’na kafa tutacak kuvvette görmekteydi. (İbn’ül Esir, 1998: s.305)

Sultan Gıyâseddin ise onun bu tehditlerine aldırmadı. Kendi üstünlüğünü belirtircesine Merv, Serahs ve Horasân’da hâkimiyeti altındaki diğer şehirlerde kendi adına hutbe okutmasını istedi. Sultanaşah’ın yaptığı teklif zaten mücadeleye hazır olduğunun göstergesiydi. Bu cevap ile de aradığı ortam oluşmuş oluyordu. Bunun üzerine Merv’den yola çıkıp Bâdgîs ve Beyvâr ile civarında yağmacılığa başladı. Bûşenç’i muhasara edip er-Resâsîk’ı yağmaladı, halkın mallarını müsadere etti. Sultan Gıyâseddin bunu haber alınca bizzat kendisi sefere çıkmak istemedi. Kardeşi Şehâbeddin’den de yardım alamadı. Çünkü o bu sırada Hindistan’da idi. Mevsimin de kış olması sebebiyle ordusuyla ulaşması oldukça güç olacaktı. Sultan Gıyâseddin bunun üzerine Sicistân hakimini gönderdi. Bâmiyan hâkimi olan kardeşi Bahâeddin Sâm’ın oğluna mektup yazıp kendisine katılmasını istedi. (İbn’ül Esir, 1998: s.305)

Sultan Gıyâseddin’in kız kardeşinin oğlu Bahâeddin ile Sicistân hâkimi yanlarındaki askerlerle geldiler. Sultanaşah da bu sırada Herat’a ulaşmıştı. Burada Sultan Sencer’in meliklerinden biri olan, Herat hâkimi Bahâeddin Tuğrul kendisine katılmıştı. Bahâeddin de zaten bu sırada Gur sınırlarına saldırmakta idi. Sultanaşah, Sultan Sencer’in meliklerinden olan başka kişilerden de yardım görmüştü. Bunun üzerine Sultan Gıyâseddin de meliklerine haber gönderdi ve Gazne’den Sultan Şehâbeddin, Bamiyan’dan Sultan Şemseddin Muhammed, Sistan’dan Melik Taceddin Herb’i bir araya topladı. Sultanaşah’a karşı oluşan bu güçle O’nu kovmaya çalıştılar. (Raverty, 1970: s.246; Cûzcâni, 1984: s.302) Onların ulaştığını haber alan Sultanaşah

---

¹⁹ Herat ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uslu, 1997: s.215-218; Togan, 1997: s.429-442

²⁰ Bûşenç ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dehhuda, 1341: s.375

²¹ Bâdgîs ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Barthold, 1997: s.192

savaşmadan Merv'e geri döndü. Yol boyunca geçtiği yerleri yaktı, yıktı ve yağmalattı. İlkbahar'a kadar Merv'den çıkmadı. (İbn'ül Esir, 1998: s.306)

Sultanşah Merv'den Sultan Gıyâseddin'e aynı hususları muhtevî bir mektup gönderdi. Sultan Gıyâseddin de kardeşi Şehâbeddin'e elçi gönderip durumu haber verdi. Şehâbeddin askerlerin derhâl harekete geçmelerini duyurdu ve Horasân'a geri döndü. Kardeşinin desteğini de alan Sultan Gıyâseddin, Sicistân hâkimi ve diğer askerler toplanıp Sultanşah üzerine yürüdüler. Sultanşah bunu haber alınca askerlerini topladı. O'na katılanlar arasında Oğuzlar, bozguncular, yol kesenler ve ganimet peşinde koşan pek çok kişi de bulunmaktaydı. Sultan Gıyâseddin ile yanındakiler Tâlekân'da ordugâh kurarlarken Sultanşah Mervu'r-Rûd'da konakladılar. (İbn'ül Esir, 1998: s.306;) Cûzcâni'ye(1984) göre ise Sultan Gıyâseddin Dizak ve Merv-i Rud arasında bir yerde kamp kurmuştu. Sultanşah ise ordusunu Merv'in yukarılarına doğru götürmüştür. (s.303) Talekan'ın, Dizak ile Merv-i Rud arasında kaldığını kabul edersek iki kaynağımızda da Sultan Gıyâseddin'in bulunduğu yer ile ilgili verilen bilgiler doğrudur sonucuna ulaşırız. Ancak Sultanşah'ın bulunduğu yer ile ilgili kesin yargıda bulunamayız. Sultanşah ya Merv-i Rud'da ya da Merv'in yukarılarında bir yerde konaklamaktadır. Gûrlu askerler Sultanşah'ın üzerine yürümüşler ve savaş için sözleşmişlerdi.(İbn'ül Esir, 1998: s.306)

4. Sultanşah'ın Hârizmşah Tekiş'ten Kaçarak İkinci Kez Gur Sultanı Gıyâseddin'e Sığınması

Kardeşinin yenilgisini haber alan Hârizmşah Tekiş derhâl iki bin süvari ile yola çıktı. Üç bin süvariye de kardeşi Hitaylar'ın yanına gitmek isterse yolunu kessinler diye Ceyhun'a gönderdi. Amacı kardeşi kuvvetlenmeden onu yakalamaktı ve süratle hareket etmeliydi. Nitekim öyle de yaptı. Hârizmşah Tekiş doğru bir hamle yapmıştı çünkü kardeşi tahmin ettiği gibi ilk olarak Karahitaylar'a sığınmaya çalışmıştı. Ceyhun'u geçemeyince de yine çareyi Gur ülkesine sığınmakta buldu. Oldukça zor bir duruma düşmüştü. (İbn'ül Esir, 1998: s.307: Cûzcâni, 1970: s.76)

Sultan Gıyâseddin, Hârizmşah Tekiş'in Sultanşah üzerine yürüdüğünü öğrenince kendisine desteğini esirgemedi. Kendisine yardım için Herat ve hakimiyetindeki diğer yerlere mektup yazıp ona iyi davranmalarını, hürmet göstermelerini ve erzak göndermelerini istedi. Onun bu talebi yerine getirilmiş ve Sultanşah sağ salim Gıyâseddin'in yanına gidebilmişti. Sultan Gıyâseddin de onu karşılayıp ikramda bulundu, evinde kendi yanında misafir etti. Herkes bulunduğu mevkie uygun olarak Sultanşah'ın adamlarını misafir etti. Vezir vezir'in evinde, ârız ârız'ın evinde vb. misafir oldu. Böylece ikinci kez Gur ülkesi Sultanşah'ın sığınağı oldu. Üstelik Sultan Gıyâseddin ile arasında geçen savaş onun tekrar güzel ağırılanmasına engel olmamıştı. Kış bitinceye kadar orada kaldılar. (İbn'ül Esir, 1998: s.307)

Bu sırada Hârizmşah Tekiş, Sultan Gıyâseddin'e haber gönderip kardeşi Sultanşah'ın kendisine yaptıklarını, ülkesini tahrip ettiğini, kendisine karşı asker topladığını hatırlattı. Amacı Sultanşah'ın kendisine teslim edilmesini sağlamaktı. Fakat Sultanşah'ın Hârizmşah Tekiş'e teslim edilmesi, Hârizmşahlar'ın gücüne güç katardı. Nitekim Hârizmşah Tekiş ile Sultanşah arasındaki mücadele Hârizmşahlar'ın Horasan'da ve diğer başka yerlerde ilerlemesini durdurmakta idi. Tam bu sırada Herat'dan gelen bir elçi Herat naibinin Hârizmşah'tan kendisini tehdit eden bir mektup aldığını bildirdi. O da nâibine verdiği cevapta durumu bildirdiğini belli etmemesini istedi. Elçiyi çağırıp ona şöyle dedi:

“Alâeddin'e diyeceksin ki, Sultanşah'ın ülkeyi tahrip ettiğine ve oralara hükümran olmak istediğine dair sözüne gelince, yemin ederim ki, o bir melik oğlu meliktir. Yüce bir himmete sahiptir. Eğer hükümdar olmak istiyorsa, onun durumundaki herkes aynı şeyi ister. İşlerini çekip çeviren, hadiseleri sevk ve idare eden birileri vardır, onu lâyük olana vereceksin. O bana iltica etti. onun topraklarından ayrılman ve babasının miras bıraktığı şeylerden, para ve emlakden onun payını vermen gerekir. Ben ikinize de dostluk ve sevgi yemini ediyorum. Hârezm'de benim adıma hutbe okutur, kardeşim Şihâbeddin'i de kız kardeşinle evlendirirsin.” dedi.(İbn'ül Esir, 1998: s.307-308)

Sultan Gıyâseddin'in bu mektubu doğrudan Hârizmşah ülkesinin yönetimine yöneliktir. Sultan Gıyâseddin, Hârizmşah Tekiş'ten kendisine bağlı olmasını söylemekteydi. Zaten en başından beri amacı da Sultanşah aracılığı ile Hârizmşah Tekiş'i Horasan da bertaraf edip onu kontrol etmektir. Mektubu aracılığıyla da bu amacını artık doğrudan dile getirmişti. Ancak bu o kadar da kolay olmayacaktı. Nitekim mektup kendisine ulaşınca çok içerledi. Hatta kendisi de bir mektup göndererek onu tehdit etti ve ülkesine saldıracağını belirtti. (İbn'ül Esir, 1998: s.308) Ancak Hârizmşah Tekiş o dönem böyle bir saldırıyı düzenleyecek zamana hasıl değildi. Çünkü kendisi Irak hadiseleriyle ilgilenmekte, orada bir takım vilayetler ele geçirme niyetindeydi. Dolayısıyla böyle bir saldırı gerçekleşmedi. (Kafesoğlu, 2000; s.116)

Bunun yanında Sultan Gıyâseddin Sultanşah'a yardım etmekte ve onu Hârizmşah Tekiş'in karşısında güçlendirmeye çalışmaktaydı. Sultanşah ise daha önce isteyip de elde edemediği yardımı ikinci seferinde almaya muvaffak olmuştu. Her türlü askeri desteği aldıktan sonra Gurganc'ı muhasara etti. Bunu haber alan Hârizmşah Tekiş de bir kısım kuvvetleriyle derhâl geri döndü. Sultan Gıyâseddin'in kız kardeşinin oğlu Alp Gazi ve Sicistân hâkimi ile askerlerini techiz edip ikisini Sultanşah komutasında Hârizm'e gönderdi. (İbn'ül Esir, 1998: s.308) Sultanşah'ın niyeti de hiç bir zaman değişmemişti. Amacı Hârizm'i ele geçirerek Hârizm tahtına oturmak ve Hârizmşahlar ülkesinin imparatoru olmaktı.

Burada merak edilen Sultan Gıyâseddin'in, Sultanşah'ın ikinci sığınmasında ona neden yardım ettiği sorusudur. Sultanşah, Gurlular ülkesine ilk sığındığı sırada Sultan Gıyâseddin oldukça stratejik bir hamle yaparak onu Karahıtaylar'a göndermişti. O dönem Hârizmşah Tekiş ile arası bozulan Karahıtaylar böyle bir yardıma zaten hazırды. Hatta kendilerinin Sultanşah'ı çağırıldığına dair bilgiler dahi mevcuttur. Bu durumda Sultan Gıyâseddin suya sabuna dokunmadan Horasandaki iki rakibini karşı karşıya getirerek kendi gücünü koruyacaktı. Hârizmşah Tekiş ile o dönem yaptığı barış antlaşması da bozulmamış olacaktı. Ancak bu yardım Sultanşah'ın emelini gerçekleştirilmesi için yeterli olmamıştı. Şimdi ise durum

değişmiş Sultanaşah'ın artık yardım alabileceği tek ülke Gurlular olmuştu. Gücüne güç katmaya devam eden Tekiş'i de durdurabilmenin en kolay yolu Sultanaşah'ın Hârizm'i ele geçirmesine yardım etmek idi.

İş bu sebeple Gıyâseddin ikinci sefer Sultanaşah'a yardımını esirgememişti. İbn'ül Esir,(1998) Sultanaşah'ın Hârizm'e gönderildiği bilgisinin devamında Sultan Gıyâseddin'in Nîsâbûr hakimi Müeyyed'e mektup yazıp yardım istediği bilgisi mevcuttur. Müeyyed oğlu Doğanşah'ı Sultan Gıyâseddin'in kızıyla evlendirmiş böylece aralarında evlilik yoluyla akrabalık kurulmuştu. Müeyyed de derhal askerlerini toplamış ve Nîsâbûr dışına çıkıp Hârizm yolu üzerinde beklemiştir. Hârizmşah Tekiş de bu sırada Sultanaşah ve komutasındaki Gurlu askerlerle savaşmak için Hârizm'den yola çıkmıştı. Karargahlarını ise çöl tarafına kurmuşlardı. Yolda kendisine karşı Doğanşah yönetimindeki Nişaburdan da asker toplandığını öğrendi. Üstelik bu askerlerin amacı Hârizmşah Tekiş'in Hârizm'den çıkması dahilinde Hârizm üzerine yürümektir. İşte bundan sonra kalbine korku düşen Hârizmşah Tekiş gerisin geri Hârizm'e döndü. Orada da kalamayıp zahire ve mallarını da alarak Hıtaıların ülkesine gitmek için Ceyhun'u geçti. Hârizm'den ayrılmasının ardından ise şehirde büyük bir karışıklık çıktı. Şehrin ileri gelenlerinden bir grup Alp Gazi'den şehri zapt etmesi için bir emir göndermesini istediler. Alp Gazi bunun bir oyun olduğunu düşünerek korktu ve onların isteklerini geri çevirdi. (s.308)

Ceceli (2004) burada verilen bilgilerin karmaşık olduğunu savunmaktadır. Çünkü belirtilen bu tarihte Müeyyed hayatta değildi. Daha önce onun ölüm tarihini 569 olarak vermiştik. Dolayısıyla Müeyyed'den yardım istenilmesi bilgisi doğru değildir. Nişabur hakimi Doğanşah'tan yardım istenilmesi ihtimali doğru olabilir. Çünkü bu hadisenin gerçekleştiği dönem Doğanşah hayattadır. O'nun ölüm tarihi 581/1186 yılıydı. Hârizmşah Tekiş'in Hârizm'den ayrılıp Gurlular'la savaş için çöl tarafında karargah kurması, daha önce Subarlu savaşındaki duruma benzemektedir. Ceyhun'u geçerek Karahıtaılar'a sığınmak üzere yola çıkması da daha önce Sultanaşah'tan Hârizm'i almak için Merv'den Ceyhun'u geçerek Karahıtaılar'a sığınması bilgisine benzemektedir. (s.86) Nitekim Kafesoğlu (2000) burada

belirttiğimiz karmaşık bilgilere kitabında yer vermemiştir. Kız kardeşinin oğlu Alp Gazi ve Sicistân hâkimi ile askerlerini techiz edip ikisini Sultaşah komutasında Hârizm'e gönderdiği bilgisine yer vermiştir. (s.119)

5. Serahs'ın Hârizmşah Tekiş Tarafından Zapt Edilmesi ve Sultaşah'ın Ölümü

Bundan sonraki bilgiler çok açık olmamakla birlikte Cüveynî(1999) gelişen olaylarla ilgili bazı bilgilere yer vermiştir. O'na göre Gur Sultanları ile Sultaşah arasında her ne kadar zaman zaman barış olsa da aslında savaşları hiç bitmemişti. Mervur-rud ve Pencdih savaşlarından sonra Sultaşah gücünü tekrar toplayamamıştı. İki taraf arasında istemeyerek barış antlaşması imzalanmıştı. Sultaşah onlarla barış imzaladıktan sonra ise sürekli Hârizmşah Tekiş'i rahatsız eder. Tekiş ile aralarında bir barış olsa da o bunu yaptığı saldırılarla ve uygunsuz hareketleriyle ihlal eder. Artık Tekiş için dayanma sınırı sona ermişti ve harekete geçmeliydi. Bu sefer daha kararlıydı. (s.265)

586/1190-1191 yılında harekete geçen Hârizmşah Tekiş'in ilk hedefi Serahs²²kalesi oldu. Burası Sultaşah'ın adamlarının yiyecek ve teçhizat depo ettiği bir yerdi. Zorlu bir savaştan sonra kaleyi ele geçirip duvarlarını tahrip ettiler. Daha sonra Radakan tarafına giderek yaz boyunca orada kaldılar. Burada gerçekleşen bazı teşebbüsler ile iki kardeş arasında barış sağlandı. Böylece tekrar Serahs'a dönen Sultaşah kaleyi tamir ederek ambarları zahireler ile doldurdu. Ancak bu süre çok da uzun sürmeyecekti. (Cüveynî, 1999: s.265-266)

Diğer yandan Sultan Gıyâseddin de Sultaşah'a taarruz etmeye başlamıştı. Nedeni ise Sultaşah'ın eski Herat emiri Bahaeddin Tuğrul ile birleşerek Gur memleketlerine akınlar düzenlemesiydi. Aslında onun Gur ülkesini yağmalaması ilk değildi. O zaman zaman bu saldırılarını tekrarlıyordu. Sultan Gıyâseddin ise Pencdih savaşının olduğu aynı sene 588 (1192) yılında Sultaşah üzerine akınlar

---

²² Serahs için ayrıntılı bilgi için bkz. Ruska, 1997: s.502; Sayan, 2009: s.539-542.

düzenlenmeye başladı. Bu akınlarda Gazne, Sicistan ve Bamiyan orduları bir araya gelerek Sultanaşah'a hücum etmişlerdi. Bu hücumların neticesinde Sultanaşah'ın saldırıları sınırlandırılmaya çalışılmıştı.(Cûzcâni, 1970: s.74)

Sultan Tekiş ile Sultanaşah arasındaki barışın da artık son demlerine gelinmişti. Bir husumetten dolayı 588/1192-1193 yılında tekrar araları bozuldu.²³ Nihayet kendisinin Rey'de²⁴ bulunduğu bir sırada Sultanaşah Hârizm'in boş kalmasını fırsat bilerek derhal harekete geçti. Bunun üzerine Sultan Tekiş hızla Hârizm'e doğru yol alır. Dıhistan'a kal'asına vardığı zaman Sultanaşah'ın onun geldiğini öğrenince Hârizm'den ayrıldığı haberi ulaşır. Sultan Tekiş Hârizm'e vardıktan sonra kışı orada eğlenceyle geçirir. Bahar mevsimi kendisini göstermeye başlayınca kardeşine dersini vermek için Horasan'a doğru yola çıkar. Ebiverd'e varınca anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için iki kardeş arasında elçiler gidip gelir. Fakat elçilerin getirip götürdüğü mektuplar iki taraf arasında barış yapılması konusunda yeterli olmadı. Kaynağımız bunun sebebini Sultanaşah'ın sert tabiatlı ve kötü huylu oluşuna bağlamaktadır. Çünkü Sultanaşah karşı taraf hakkında uygunsuz sözler söylemektedir. (Cüveynî, 1999: s.267)

O sırada Sultan Tekiş'e bir haberci gelir. Haberci tam da kendisinin Sultanaşah'a vermek istediği ders konusunda yol göstermekteydi. Serahs Valisi Bedreddin Çağır Serahs'ı Tekiş'e teslim etmek için kendisini çağırırmaktaydı. Bunun nedeni Bedreddin Çağır'ın daha önce Sultanaşah aleyhinde söylediği sözlerin Sultanaşah'ın kulağına gitmiş olabileceğinden korkmasıydı. Bu nedenle güvenemediği adamları hapsedip Sultan Tekiş'e davet haberi yollamıştı. Sebebi ne olursa olsun Tekiş bu habere kayıtsız kalamazdı. Tekiş, haberi alır almaz Ebiverd'den bir süvari birliği göndererek kendisi de arkasından yola koyuldu. Serahs önüne varınca Bedreddin Çağır onu

---

²³ İki kardeş arasındaki barış, İldeniz oğlu Atabeg Muhammed oğlu Kutlug İnanc'ın Irak'dan Hârizmşah'a, Selçuklu Sultanı Tuğrul'un hapsediği kaleden kurtarıldığı ve Irak ülkesinin kendi elinden alındığı haberini vermek için gönderdiği elçilerin Hârizmşah'a ulaşmasıyla bozulur. (Cüveynî, 1999: s.267)

²⁴ Rey için ayrıntılı bilgi için bkz. Minorsky, 1997: s.721-724; Özgüdenli, 1008: s.40-41.

karşılıyarak bağılığını bildirip kalenin ve hazinelerin anahtarlarını ona teslim etti. (Cüveynî, 1999: s.267)

Sultanşah Serahs'ı ilk kaybettiğinde tekrar ele geçirebilmişti. Bu aynı zamanda bir uyarı niteliğini de taşımaktaydı. Zira kaleyi bir kere ele geçirebilen Tekiş'in bunu ikinci kez başarması da kaçınılmazdı. Nitekim öyle de oldu. Serahs'ı ilk ele geçirdiğinde gücüne güç katmayı başarsa da şimdi durum artık tam tersine dönme noktasındaydı. Nitekim Serahs'ın elinden çıktığını öğrenince Sultanşah bu acı ve üzüntüye artık katlanamadı, aydınlık günleri karardı. 589 yılının Ramazan ayının son gününde (22 Eylül 1193) devletinin ve hayatının güneşi battı.(Cüveynî, 1999: s.267: Cüzcâni: 1970: s.85)

Sultanşah'ın ölümünün ertesi günü Hârizmşah Tekiş'e ulaştırılan ölüm haberinin kendisine Nevruz bayramında duyduğu sevinci verdi. Sonra Sultan Tekiş, Sultanşah'ın malına mülküne el koydu. Sultanşah zorlu bir varisti. Hiçbir zaman tahttaki iddiasından vazgeçmemiştir. Ölümüyle Hârizmşah Sultanı ve Hârizmşahlar ülkesi rahat bir nefes almıştır. Hârizmşah Tekiş'in kardeşinin ölümünün ardından malına mülküne el koydu. Tahtı, sarayı ve askerlerini mirasçı olarak ele geçirdi. (Cüveynî, 1999: s.267)

İbn'ül Esir de Sultanşah'ın ölüm tarihini 589 yılı Ramazan ayının son günü (29 Eylül 1193) olarak verir. Bu tarih Cüveynî'nin verdiği ile uyusmaktadır. Sultanşah'ın ölüm haberi Gur ülkesine Alp Gazi tarafından bir mektup ile ulaştırıldı. (Cüveynî, 1999: s.267)

Sultan Gıyâseddin'de ona geri dönmesini emretti. Alp Gazi, Sultanşah'ın adamlarıyla beraber Sultan Gıyâseddin'in yanına döndü, Sultan Gıyâseddin de Sultanşah'ın adamlarının istihdam edilmesini emretti. Askerlere güzel beldeler iktâ etti, fakat onlar Sultana vefasızlık ettiler. (İbn'ül Esir, 1998: s.308) Burada Sultanşah'ın adamlarının Alp Gazi ile Gur ülkesine geri döndüğünü ve Sultan Gıyâseddin tarafından orada istihdam edildiğini görmekteyiz. Bu bilgi Cüveynî'nin

verdiği Sultan Tekiş'in O'nun askerlerini mirasçı olarak ele geçirdiği bilgisi ile ters düşmektedir.

6. Halife En-Nâsır Lidinillâh'ın Gurlu Sultan Gıyâseddin'den Hârizmşah Tekiş'in Ülkesine Saldırmasını Emretmesi

Halife En-Nâsır Lidinillâh ile Hârizmşah Tekiş'in arasının bozulması hakkında kaynaklarımızdan ayrıntılı bilgilere ulaşmaktayız. Bu mesele Hârizmşahlar'ı Gurlular ile karşı karşıya bırakmıştı ve ne yazık ki iki devletin birbirleri ile çatışmasına neden olacaktı. Olayı daha iyi anlamak açısından Hârizmşah Tekiş'in Irak coğrafyasındaki durumuna değinmek gerekir. Çünkü kendisi belirtilen coğrafyada oldukça büyük başarılarla imza atmıştır. O dönem Irak ve civarında büyük fetihler yapan Hârizmşah Tekiş 4 Recep 590 (26 Haziran 1194) yılında Irak tahtına oturdu. Halife ile Hârizmşah Tekiş arasındaki meselede işte bu dönemde ortaya çıktı. Hârizmşah Tekiş'in bir çok yer fethetmesi üzerine Halife En-Nâsır Lidinillâh fethettiği yerlerin bir kısmını Yüce Divan'a vermesini ister ancak Hârizmşah Tekiş bunu kabul etmez.(Cüveynî, 1998: s.269)

Halife En-Nâsır Lidinillâh bunun üzerine geri adım atmadı ve tekrar bu sefer Müeyyideddin ibn el Kassab'ı hil'at ve hediyelerle Hârizmşah Tekiş'e gönderdi. Kendisi halifenin vezirlerinden biri idi. Müeyyideddin, Esadabad'a vardığında etrafında on binden fazla Arap ve Iraklı asker toplanmıştı. Arkasındaki ordunun büyüklüğünü görünce aklının ve bilgisinin eksikliğinden boş bir gurura kapıldı. Hârizmşah Tekiş'e, "*O makam sana halife tarafından ihsan edilmiş ve ülkenin işleri onun tarafından senin eline bırakılmıştır. Şimdi o nimetin hakkı olarak az bir askerle halifenin veziri olan benim hizmetime girmen ve benim önümde yaya yürümen gerekiyor*" diye haber gönderdi. Hârizmşah Tekiş bu ağır teklifin altında yatan nedeni engin bilgisi ve tecrübesi ile derhal anladı. Karşı tarafın hilesini ve kötü niyetini boşa çıkarma gayretiyle derhal bir ordu hazırlattı. (Cüveynî, 1998: s.269)

Sultan'ın ordusu vezire yaklaşınca vezir kaçar ve Bağdat'a gitti. Orada yaptığı hareketten dolayı ağlayıp Halife En-Nâsır Lidinillâh'dan özür diledi. Hârizmşah Tekiş'in ordusu onun peşinden Dinaver'e kadar gider. Hârizmşah Tekiş orada pek çok ganimet elde etti. Daha sonra Hemedan'a döner. fethettiği Irak topraklarının yönetimini emirleri ve memurları arasında taksim ederek vergi toplamak için oraya memurlarını gönderdi. İsfahan'ın yönetimini Kutlug İnanç'a bırakıp Irak'ta görevli emirleri de ona bağladı. Rey'in idaresini de oğlu Yunus Han'a teslim etti. Oradaki bölgelerin yönetim işlerini de yoluna koyarak muzaffer olarak Horasan'a doğru yola çıktı. (Cüveynî, 1998: s.269)

Kaynağımız Tabakat-ı Nasırı'den öğrendiklerimiz de verilen bilgileri kısmen doğrulamaktadır. Belirtildiğine göre Hârizmşah Tekiş ile Halife arasında bir düşmanlık çıkmıştı. Bazı Irak toprakları ile ilgili çıkan bu anlaşmazlıkta, Halife veziri İbn'ül Kassab'ı ordusuyla Irak'a göndermiş fakat geri püskürtülerek Irak'a geri dönmek zorunda kalmıştı. Mevlana Zahireddin bu olayın Tekiş'in saltanatının bir felaketidir şeklinde yorumlamıştı.(Cûzcâni, 1984: s.242-243)

Hârizmşah Tekiş Irak'dan ayrıldıktan bir süre sonra Bağdat ordusu bir kez daha toplandı ve savaşmak için Irak'a doğru yola koyuldu. Yunus Han ordunun geldiğini öğrenince kardeşi Melik Şah'a haber gönderdi. Fakat Yunus Han, kardeşinin yardımına gelmeden Bağdat ordusunu hezimete uğrattı ve çok miktarda ganimet ele geçirdi. İki kardeş Hamedan'da biraraya geldiler ve bir süre sonra ayrıldılar. (Cüveynî, 1998: s.270)

İbn'ül Esir de(1987) Hârizmşah Tekiş'in Halife'den kendi adına hutbe okutmasını istediği bilgisini vermektedir. O'na göre Hârizmşah Tekiş, Rey, Hemedân, İsfahân²⁵ ve bu ikisi arasındaki şehirleri zaptetmişti. Daha sonra da Halife'nin askerlerine saldırıp Bağdâd'da sultan olarak adına hutbe okunmasını istemişti. Bunun üzerine halife boş durmadı, Sultan Gıyâseddin'e haber gönderdi.

---

²⁵ İsfahan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özgüdenli, 2000: 497-502.

Halife, Sultan Gıyâseddin'den Irak'a saldırmaktan vaz geçmesi için Hârizmşah Tekiş'in ülkesine saldırmasını emretti. Sultan Gıyâseddin de bunun üzerine haber gönderip yaptığı işleri ayıplamış ve ülkesine yürüyerek ele geçirme tehdidinde bulunmuştu. Hârizmşah bu sırada Hârizm'e dönmüştü. İki ülke arasındaki ipler de gitgide gerilmekteydi.(s.120)

Hârizmşah, Sultan Gıyâseddin'in tehdidine karşılık Hitaylar'a haber salıp Sultan Gıyâseddin'den şikâyetçi olmuştu. Elçiye: *“Eğer asker göndererek onu ele geçirmezlerse o Belh'e hâkim olduğu gibi bütün ülkeye de hâkim olacak, sonra da onların memleketine hücumla geçecek ve onlar artık Gıyâseddin'e mani olamayacak, onun karşısında acze düşecekler, Mâverâhünnehir'den onu uzaklaştıramayacaklardır”* dedi. Bunun üzerine Hitaylar'ın hükümdarı büyük bir ordu hazırlayarak “Tayangu” adlı vezirini bu ordunun başına getirdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.120-121) Hârizmşah Tekiş böylece kendi ordusunu bu yolda yormayarak Hitaylar'ı Gurlular ile savaşmak üzere ikna etmişti. Halife ile Hârizmşah Tekiş arasındaki mücadele Hârizmşah'ın hamlesi ile Gurlular'ın Hitaylarla mücadelesine dönüşmüştü. Bunda hiç şüphesiz Hârizmşah'ın diplomatik çabasının etkisi büyüktü.

Hitaylar'ın ordusu hareket etti ve 587 Cemaziyülâhir ayında (Nisan-Mayıs 1198) Ceyhun'u geçti. Mevsim kıştı. Şehâbeddin de bu sırada ordusuyla Hindistan'daydı. Şehâbeddin orduyu sevk ve idare ediyor ve savaşlarda orduya kumanda ediyordu. Bunun neden ise Sultan Gıyâseddin'in nikris hastalığına yakalanmış olmasıydı. Bu hastalığının ağırlığından dolayı hareket edemiyor, savaşlarda bir mahve içinde taşınıyordu. Hitaylar'ın Ceyhun'a varmasıyla Hârizmşah Tûs'a²⁶ gitti. Amacı Herât'a giderek muhasara etmekti. Hitaylar Ceyhun'u geçerek Küzüban, Serkan ve diğer bazı Gur şehirlerine uğrayarak oralarda halkı esir alıp öldürdüler, pek çok kadın ve çocuğu da esir ettiler, şehirleri yağmaladılar. Halk da Sultan Gıyâseddinden yardım istedi. Fakat o sırada belirtildiği üzere Şehâbeddin ordusuyla Hindistandaydı ve Sultan Gıyâseddin'in yanında halka yardım edecek kadar asker yoktu. Hitaylar bu sırada Bâmîyan meliki Bahâeddin Sâm'a haber gönderip

²⁶ Tûs ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtuluş, 2012: s.431-432.

Belh'ten uzaklaşmasını veya ondan önce gönderilmekte olan haracı göndermesini istediler. Bahâeddin bunların ikisini de kabul etmez. Hitaylar Müslümanları büyük bir felakete maruz bırakmışlardı. (İbn'ül Esir, 1987: s.121; Cûzcâni, 1970: s.248)

Sultan Gıyâseddin, Şehâbeddin'den yardım alamayınca Talekân'ı iktâ etmiş olduğu cesur emîr Muhammed b. Cerbek el-Gûri, Kürzübân Kalesi'nde bulunan el Hüseyin b. Harmîl ile haberleşir. Emîr Harrûş el-Gûri'de onlara katıldı ve oluşan bu ordu Hitaylar'ın üzerine yürüdüler. Geceleyin üzerlerine hücum edip kuşatırlar. Saldırımı gece planlamalarının nedeni Hitayların geceleyin çadırlarından çıkmama adetlerinden ileri gelmekteydi. Gurlular da onları bu adetini fırsat bilerek gece vakti onlara saldırdılar. Hitaylardan pek çok kişiyi öldürdüler, sağ kalanlar da mağlûp olarak kaçtılar, fakat her nereye kaçsalar Gurlular tarafından takip ediliyorlardı. Önlerinde de Ceyhun nehri vardı. Hitaylar Sultan Gıyâseddin'in ordusuyla kendisine saldırdığını zannediyorlardı. Sabaha kadar bu vaziyet böyle devam ederler ancak sabah olunca Hitaylar kendileriyle savaşanları tanırlar ve cesaretlendiler. Bu sefer akşama kadar savaşa devam edildi. Her iki taraftan da pek çok kişi öldürülmüştü. Gönüllü mücâhitler de Gurlular'a katıldılar. Onlar savaşırken Sultan Gıyâseddin de yardımcı kuvvetler gönderir. Müslümanlar sabırla savaşa devam ederek Hitaylar'a büyük kayıplar verdiler. (İbn'ül Esir, 1987: s.121)

Savaşın sürdüğü bir esnada Emîr Harrûş öne atılarak Hitaylar'ın merkezine saldırdı. Ancak kendisi yaşlı olduğundan aldığı yaranın ağırlığına daha fazla dayanamadı ve savaş esnasında öldü. Bunun üzerine Mahmud b. Cerbek ile İbn Harmîl adamlarının arasında: *"Hiç kimse yayıyla ok atmasın , mızrak sallamasın."* diye emir verdiler. Sonra büyük baltaları ellerine alıp Hitaylar'a saldırdılar. Onları mağlûp ederek Ceyhun nehrine sürdüler. Karşı koyanlar öldürdüler. Bir kısmı da kendini nehre atar ve boğularak can verdiler. (İbn'ül Esir, 1987: s.121)

Hitaylar'ın hükümdarı askerlerinin başına gelenleri öğrenince bu durum zoruna gider buna ve Hârizmşah'a elçi gönderdi. Düştüğü duruma oldukça içerleyen Hitay hükümdarı Hârizmşah Tekiş'e elçi vasıtasıyla: *"Adamlarımı sen öldürdün. Öldürülen"*

her bir şahıs için on bin dinar istiyorum.” dedi. Kaynağımız maktullerin sayısını on iki bin olarak verdi. Bu yüz yirmi milyon dinar demektir. Daha sonra adamlarını Hârizm’e göndererek Hârizmşah’ı getirmelerini emretti. Hitay Hükümdarının adamları Hârizmşah Tekiş’i huzura gitmeğe zorlayınca Hârizmşah, Sultan Gıyâseddin’e haber gönderdi. Oldukça zor bir duruma düşmüştü. Bu sefer de Sultan Gıyâseddin’e Hitaylar’la olan durumunu anlattı, birkaç defa şikâyetçi olup merhamet diledi. Gıyâseddin ise kendisinden Halife’ye itâat etmesini ve Hitaylar’ın ele geçirdikleri İslâm topraklarını geri vermelerini istedi. Ancak bu mesele çözümlenememişti. (İbn’ül Esir, 1987: s.122)

Hitay hükümdarının elçisi Hârizmşah’a geldiğinde şu cevabı vermişti: “Senin askerlerin bana yardıma değil sadece Belh’i ele geçirmek için geldiler. Ben onlarla görüşmediğim gibi Ceyhun’u geçmelerini de istemedim. Eğer ben bunu yapmış olsaydım o zaman benden istenilen parayı verirdim, fakat siz Gurlular karşısında âciz kaldıktan sonra bu sözlerle ve isteklerle benim aleyhime döndünüz. Ben şimdi Gurlular’la anlaşım ve onlara itâat arzettim. Size itâat edecek değilim.”(İbn’ül Esir, 1987: s.122)

Hitay hükümdarı elçilerin durumu çözümlenmemesiyle ordusunu hazırlattı. Büyük bir orduyu Hârizm üzerine gönderdi. Hitaylar ordusu Hârizm’e ulaştı ve şehri kuşattılar. Hârizmşah Tekiş, tıpkı Gurlular’ın yaptığı gibi onlara geceleri saldırmaktaydı. Bunun nedeni yine Hitaylar’ın gece çadırlarında kalma adetlerinden ileri gelmektedir diyebiliriz ancak kaynağımız bu konuya değinmemiştir. Hârizmşah her gece onlara saldırarak bir çoğunu öldürmüştü. Hârizmşah’a yardım edenler arasında gönüllü mücahidler de bulunmaktaydı. Hârizmşah baskınlarına onların büyük bir kısmını imha edinceye dek devam etti. Geri kalanlarda ülkelerine doğru yola koyuldular. (İbn’ül Esir, 1987: s.122)

Hârizmşah Tekiş Hitaylar’ın peşini bırakma niyetinde değildi. Onları Buharay’a²⁷ dek takip etti ve Buhara şehrini muhasara etti. Halk da Hitaylar’la

²⁷ Buhara için ayrıntılı bilgi için bkz. Şeşen, 1992: s.363-364.

birleşerek onunla savaştılar. Hatta belirtildiğine göre tek gözü olmayan bir köpeğe kaftan ve külah giydirerek: “*İşte Hârizmşâh budur.*” dediler. Çünkü Hârizmşâh Tekiş’in de tek gözü kördü. Bu köpeği surların üzerinde dolaştırdılar, sonra da bir mancınıkla askerlerin arasına atarak: “*İşte sizin sultanınız budur.*” dediler. Hârizmliler de onlara küfrederek: “*Ey kefare ordusu! Siz İslâm’dan istidat ettiniz*” diyorlardı. Bu durum Hârizmşâh şehri ele geçirincede kadar devam etti. Hârizmşâh kısa süre sonra kılıç zoruyla şehre hâkim oldu. Buhara halkını da affederek onlara iyi davrandı ve pek çok mal dağıttı. Bir müddet sonra da Hârizm’e geri döndü. (İbn’ül Esir, 1987: s.122) Kaynağımız buradaki Hıtay askerlerinin durumunu belirtmemektedir.

Hârizmşâh Tekiş’in Halife’ye karşı gelmesi onu Buhara’nın fethine dek bir yola sürüklemişti. Bu uğurda Gurlular’ı daha sonra da Hıtaylar’ı karşısına almış ve bu badireleri atlatarak Buhara’ya hakim olmuştu. Sultan Gıyâseddin’in Halife’nin isteğine uyması ise kendisinin Hıtaylar’la mücadele etmesine ve daha sonrada onları geri püskürtmesine sebep olmuştu. Bu ise olsa olsa kendi gücünü kanıtlamasına sebep olmuş ancak ona hükümdarlığını güçlendirecek bir başarı sağlayamamıştı. Sultan Gıyâseddin, Hârizmşâh Tekiş ile mücadele ederek adeta Halife’nin dünyevi menfaat sağlama hırsının bir maşası olmuştu.

7. Hârizmşâh Tekiş’in ölümü ve yerine oğlu Alâeddin Muhammed’in Hârizm tahtına oturması

Halife ile olan badireyi atlattıktan sonra Hârizmşâh Tekiş yönünü dönemin islam dünyasını kargaşaya sürükleyen Batını²⁸ taifesine doğru yöneltmişti. Batıniler’in Alamut’tan sonra ikinci önemli merkezi, Arslan Güşay isimli meşhur Kahire kalesini almak için hazırlıklara başladı. (Kafesoğlu, 2000: s.144; Cüveynî, 1998: s.275) Dört ay sonra kale zaptedildi. İçinde yaşayanların ise canına ve mallarına dokunulmadı. Kale bir süre sonra Batınilerden arındırıldı. Bu olayın ardından Batıniler Kahire kalesinin alınmasının intikamını almak istediler.

---

²⁸ Batıniler için ayrıntılı bilgi için bkz. Özaydın, 1989: s.336-337.

Hârizmşah Tekiş'in veziri Nizam'ül Mülk'ün de kendilerine düşmanca davranması üzerine gözlerini ona çevirdiler. Vezirin her gün geçtiği yollarda pusu kuran fedailer sarayından çıktığı bir vakit kafasından ve sırtından yaralayarak öldürdüler. (Cüveynî, 1998: s.275-276)

Veziri Nizamü'l Mülk'ün katledilmesinin ardından Hârizmşah Tekiş çok üzüldü. Vezirinin intikamını almak istedi ve bunun için hazırlıklara başladı. Meliklerinden biri olan Kutbeddin'e haber göndererek önden gidip orduyu düzene sokması için Kuhistandan başlamasını emretti. Melik Kutbeddin emre itâat etti ve karşısında dağların bile duramayacağı bir ordu ile Turşiz'e ulaştı. Şehir dört ay boyunca kuşatıldı. Ele geçirilmesi için dört hafta kadar bir süre kalmasıyla Hârizmşah Tekiş de oraya gitmek için hazırlıklara başlar. İşte tam bu sırada Hârizmşah Tekiş de nefes darlığı başlar. Hastalık daha sonra burnundan boğazına geçer. Tabipler onu muayene ettikten sonra yola çıkmamasını söylerler. Ancak Hârizmşah kininin etkisiyle Turşiz'e doğru yola koyuldu. Cah-ı Arap (Arap Kuyusu) bölgesine vardıklarında Hârizmşah Tekiş hastalığının ağırlığına daha fazla dayanamadı 19 Ramazan 569 (23 Haziran 1200) yılında orada vefat etti. (Cüveynî, 1998: s.277;Cûzcâni, 1950: s.250)

İbn'ül Esir, Hârizmşah Tekiş'in ölüm tarihini 20 Ramazan 596 (4 Temmuz 1200) olarak verir. (İbn'ül Esir, 1987: s.137) Tabakat-ı Nasiri'de de Tekiş'in ölüm tarihi 596 olarak verilmiştir. (Cûzcâni, 1970 :s.380) Kaynağımızdan öğrendiğimiz bilgilere göre Hârizmşah Tekiş Hârizm, Horasan'ın bir kısmı Rey ve el-Cibal'deki diğer şehirlere, Nişabur ile Hârizm arasındaki Şehrestâne'deki topraklara hâkim olmuştu. Hârizm'den Horasan'a gittiği vakit boğazındaki iltihaptan dolayı rahatsızlandı. Doktorlar kendisine hareketsiz kalmasını tavsiye ettilerse de o dinlemeyip yola çıkmıştı. Şehrestane'ye yaklaşınca hastalığı şiddetlenerek ölmüştü. (İbn'ül Esir, 1987: s.137) Kaynağımız burada Hârizmşah Tekiş'in Batıniler ile olan mücadelesine yer vermemiştir.

Hastalığı gittikçe şiddetlenince oğlu Kutbeddin Muhammed'e haber gönderildi ve gelmesi istendi. Fakat henüz yolda iken babası Hârizmşah Tekiş vefat eder. (İbn'ül Esir, 1987: s.137) Kutbeddin Muhammed başkente geldiğinde eğlenceler düzenlendi ve 20 Şevval 596 (3 Ağustos 1200) tarihinde tahta oturdu. Kaynağımızda Kutbeddin'in tahta oturuşu şu şekilde anlatılır: *“Onun başa geçmesiyle mülkün kurumaya yüz tutmuş olan dalları yeniden canlanıp tazelik kazanmaya başladı. Adaletin ölmüş canı yeniden dirildi. Her tarafa müjdeciler yollandı.”* (Cüveynî, 1998: s.277)

Kutbeddin hükümdar olunca babasının lakabını aldı ve *“Alâeddin”* ismiyle tahta çıktı. Hârizmşah Alâeddin Muhammed babasının cenazesinin Hârizm'e götürülmesini ve orada yaptırmış olduğu büyük bir medresenin türbesine defnedilmesini emretti. Kaynağımız burada Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in adil, ahlâk ve gidişâtı iyi, bilgili ve marifetli, Hanefî fikhî ve usûlüne vakıf olduğu bilgilerine de yer vermiştir. (İbn'ül Esir, 1987: s.137; Kafesoğlu, 2000: s.227)

Öte yandan Hârizmşah Tekiş'in ölüm haberini alan Sultan Gıyâseddin'in olay karşısındaki davranışı anlatılmaya değerdir. Sultan Gıyâseddin, Hârizmşah Tekiş'in öldüğünü duyunca kapısında üç gün boyunca nevbet²⁹çalınmamasını emretti. Saray görevlileri de üç gün boyunca nevbet çalmadılar. Aralarındaki düşmanlık ve muharebelere rağmen iki hükümdarın dostluk dönemleride olmuştu. Sultan Gıyâseddin kibar bir davranışta bulunarak Hârizmşah için taziye merasimi düzenlemişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.138; Kafesoğlu, 2000, s.148)

Hârizmşah Tekiş'in oğlu Alişah bu sırada İsfahan'daydı. Kardeşi Hârizmşah Muhammed kendisine haber gönderip yanına çağırdı. O da bu davete uyarak kardeşinin yanına gitti. Fakat İsfahan halkı onun hazine ve ağırlıklarını yağmaladılar. Kardeşinin yanına gidince Hârizmşah onu Horasan ordusunun başına geçirdi. Nişabur'u da kardeşine vererek kendisini Horasanlılar'la savaşmakla görevlendirdi. Hindûhan b. Melikşah b. Hârizmşah Tekiş amcası Muhammed'den korkup kaçtı.

²⁹ Nevbet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özeydin, 2007: s.38-41.

Yanında bulunduğu dedesi Hârizmşah Tekiş ölünce hazinelerinin çoğunu yağmalamış ve sonra Merv'e gitmişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.138; Cûzcâni; 1970: s. 250)

Artık Hârizm tahtına oturmuş olan Hârizmşah Alâeddin Muhammed, Hindûhan'ın Horasan'da büyük bir ordu topladığı haberini aldı. Hârizmşah da Çakır et-Türkî kumandasında büyük bir ordu hazırlatarak Hindûhan'ın üzerine gönderdi. Hindûhan bunu duyunca karşılık veremeyeceğini düşündü, Horasan'dan kaçarak Sultan Gıyâseddin'e sığındı. Sultan Gıyâseddin'den Alâeddin Muhammed'e karşı yardım diler. Sultan Gıyâseddin Hindûhan'ı çok iyi karşılar, misafir etti ve hatta iktalar vererek yardım vaat etti. Hindûhan bir süre onun yanında kaldı. (İbn'ül Esir, 1987: s.138; Cûzcâni; 1970: s.252)

Böylece Sultan Gıyâseddin, Sultansah'tan sonra Hindûhan'a da kapılarını açmış ve Hârizmşah hanedanından bir kişi daha kaçış yeri olarak kendisini görmüştü. Bu arada Merv'e giren Çakır Hindûhan'ın annesi ve evlâdını orada buldu. Onları itâat altına alarak Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e haber gönderdi. O da, onlara iyi muamele edilmesini ve Hârezm'e gönderilmelerini emretti. Bunun üzerine Sultan Gıyâseddin de Telekan hakimi Muhammed b. Cerbek'den Çakır'ı tehdit etmesini istedi. Cerbek Çakır'ı tehdit etmek için Telekan'dan yola çıktı. Bu amaç için çıktığı sefer üzerinde Mervu'r-rûd ve farsça "penç-dih" denilen beş köyü ele geçirdi. Bu arada Çakır'a haber gönderip Merv'de hutbeyi Sultan Gıyâseddin adına okutmasını, eğer bunu yapmazsa şehri terk etmesini istedi. Çakır ise cevabî mektubunda ona tehditler savurdu. Ancak bunu yaparken kendi gücüne güvenmemekteydi. Çünkü öte yandan Sultan Gıyâseddin'e yazdığı mektubunda hizmetine girebilmek için çakırdan emân almasını istiyordu. Bu mektup Hârizmşah'ın Çakır'ı koruyabilecek durumda olmadığını ve bu nedenle Çakır'ın Sultan Gıyâseddin'in yanına geçmek istediğini göstermekteydi. Hatta kaynağımız bir sonraki bölümde Çakır'ın Sultan Gıyâseddin'e sığınmasını bizzat Alaeddin Muhammed'in istediğini belirtmiştir. Sultan Gıyâseddin'in bu olaydan sonra Hârizmşah'ın topraklarını ele geçirme için hırslandı. Kardeşi Şehâbeddin'e haber salarak Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in ülkesini ele

geçirmek için iş birliği yapmak üzere Horasan'a gelmesini istedi. (İbn'ül Esir, 1987: s.138; Kafesoğlu, 2000, s.1449-150; Cûzcâni; 1970: s.251)

8. Gur Sultanı Gıyâseddin'in Merv, Serahs, Nesâ, Ebiverd, Tûs ve Nişabur'u Alması

Bir önceki bölümde Sultan Gıyâseddin'in, Alâeddin Muhammed'in Merv'deki nâibi Çakır et-Türkî'nin Gıyâseddin'den yardım istediğini anlatmıştık. Bu durum Gıyâseddin'i ayaklandırmış ve güçsüz olan rakibinin topraklarını elde etme hırsına kapılmasına sebep olmuştu. Böylece kardeşine mektup göndermiş ve Horasan'a çağırmişti. Haberi alan Şehâbeddin ordusu, ihtiyat kuvvetleri, silâh araç ve gereçleriyle lüzumlu erzak ve malzemeyi alarak Gazne'den Horasan'a doğru yola çıktı. (İbn'ül Esir, 1987: s.142-143)

Sultan Gıyâseddin Horasan'a hareket etme fikrini Herat nâibi Emir Ömer b. Muhammed el-Merganî ile paylaştı ve onun da görüşlerini aldı. Ancak Sultan Gıyâseddin'in Horasan'a hareket etmesini istememekteydi. Sultan onu çağırıp fikirlerini sorunca bu kararından vazgeçmesini istedi. Sultan da bu düşünceyi yadırgayıp onu yanından uzaklaştırmak istesede sonrasında vaz geçti. Bu arada Şehâbeddin Cemaziyülevvel ayında (12 Şubat 1201) ordusuyla oraya vardı. Şehâbeddin Tâlekan ile Gürzbân arasındaki Meymene köyüne vardığı sırada Merv muhafızı Çakır'ın mektubu Şehâbeddin'in eline geçti. Çakır Mektubunda Merv'i kendisine teslim etmesini istemekteydi. Şehâbeddin bunun için öncelikle Sultan Gıyâseddin'den izin istedi. Sultan Gıyâseddin buna izin verince Şehâbeddin Merv'e hareket eder. (İbn'ül Esir, 1987: s.143)

Cüveynî(1998) Sultan Tekiş'in ölüm haberini alan Sultan Gıyâseddin ve Şehâbeddin'in şeytana uyduklarını ve şeytanın kafalarında gerçekleşmesi hayal olan düşünceleri harekete geçirdiğini anlatmaktadır. O'na göre Gur sultanları gururu ve kibiri kendilerine rehber yapmıştı. (s.278)

Şehâbeddin Merv'e ulaştığında şehir halkı Hârizmlî askerlerle onu beklemekteydi ve onlarla savaşa girdiler. Şehâbeddin adamlarına hücum emri verdi. Onlar da hücumla geçerek halkın şehre girmesini sağladılar. Fillerin surlara yaklaşmasıyla halk pes etti ve emân diledi. Şehir halkı Hârizmlî askerlerle birleşerek Gurlular ile savaşa girdi. Şehâbeddin de adamlarına onların üzerine hücumla geçerek savaşmaları emrini verdi. Onlar da hücumla geçerek halkı şehre soktu. Fillerle saldırarak surlara kadar yanaştılar. Bunun üzerine halk emân diledi. Şehâbeddin de onlara emân verince halk onlara saldırmaktan vazgeçti. Şehâbeddin huzuruna çıkan Çakır'a güzel vaadlerde bulundu. Merv'in ele geçirilmesinin ardından Sultan Gıyâseddin de şehre geldi. Çakır'ı yakalayıp Herat'a gönderdi, fakat kendisine güzel davranılmasını istedi. Merv'i de Hindûhan b. Melikşah b. Hârizmşah Tekiş'e teslim etti. Hinduhan, amcası Alâeddin Muhammed'den kaçarak Sultan Gıyâseddin'e sığınmıştı. Sultan Gıyâseddin Hindûhan'a halka iyi davranmasını tembih etti ve oradan ayrıldı. (İbn'ül Esir, 1987: s.143; Kafesoğlu, 2000, s.150; Cûzcâni, 1970: s. 251)

Cüveynî (1998) Sultan Gıyâseddin'in öncü Merv'i öncü birliklerle ele geçirdiğini belirtmektedir. (s.278) Merv'in neden Hinduhan'a teslim edildiğine gelince, Sultan'ın Merv'i fethetmek için halk nazarında onu haklı gösterecek bir nedene ihtiyacı var idi. İş bu sebeple Sultan Gıyâseddin kendisini Hinduhan'ın davasının savunucusu olarak göstermiştir. Bu nedenle Merv'in başta Hinduhan'a verilmesi stratejik bir karardı. (Kafesoğlu, 2000; s.149) Cüveynî (1998) Gıyâseddin'in Muhammed Herengi'yi de orada bıraktığını söyledi. Ancak şehrin Hinduhan'a teslim edilmesine değinmemişti. (s.278)

Sultan Gıyâseddin'in bir sonraki durağı Serahs oldu. Orayı barış yoluyla alarak amcazâdelerinden Emîr Zengi b. Mesûd'a teslim etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.143) Kolayca ele geçirdiği Nesâ ve Ebiverd'i de Emir Zengi b. Mesud'a ıkta etti. (Raverty, 1970: s.381) Sonra ordusuyla Tûs'a gitti. Ancak Tûs emîri direnir ve teslim olmak istemedi. Şehrin kapılarını üç gün kapalı tuttu. Bunun üzerine şehirde yiyecek fiyatları arttı. Öyle ki üç ölçek (menn) ekmeğin fiyatı bir dinar-ı rûknî'ye ulaştı. Halk

buna daha fazla tahammül edemedi. Tûs emîri de Sultan Gıyâseddin'e haber gönderip emân diledi. Sultan Gıyâseddin bu teklifi kabul edip ona emân verdi. Tûs emîri huzuruna çıkınca ona hilât giydirip Herat'a gönderdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.143) Cüveynî (1998) Gur sultanlarının herbiri dağ gibi olan doksan file Tûs'a girdiklerini ve orayı yakıp yıkıp yağmaladıklarını kaydetmiştir. (s.278)

Sultan Gıyâseddin Merv, Serahs, Nesâ, Ebiverd ve Tûs'u zapt edince yönünü Nişabur'a döndü. Hârizmşah Tekiş'in oğlu Alişah bu sırada İsfahan'daydı. Kardeşi Hârizmşah Alâeddin Muhammed kendisine haber gönderip yanına çağırıldı. O da bu davete uyararak kardeşinin yanına gitti. Fakat İsfahan halkı onun hazine ve ağırlıklarını yağmaladılar. Kardeşinin yanına gidince Hârizmşah onu Horasan ordusunun başına geçirdi. Nişabur'u da kardeşine vererek kendisini Horasanlılar'la savaşmakla görevlendirdi. Hindûhan b. Melikşah b. Hârizmşah Tekiş amcası Muhammed'den korkup kaçtı. Yanında bulunduğu dedesi Hârizmşah Tekiş ölünce hazinelerinin çoğunu yağmalamış ve sonra Merv'e gitmişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.138)

Hârizmşah Tekiş'in oğlu Alişah bu sırada İsfahan'daydı. Kardeşi Hârizmşah Muhammed kendisine haber gönderip yanına çağırıldı. O da bu davete uyararak kardeşinin yanına gitti. Fakat İsfahan halkı onun hazine ve ağırlıklarını yağmaladılar. Kardeşinin yanına gidince Hârizmşah onu Horasan ordusunun başına geçirdi. Nişabur'u da kardeşine vererek kendisini Horasanlılar'la savaşmakla görevlendirdi. Hindûhan b. Melikşah b. Hârizmşah Tekiş amcası Muhammed'den korkup kaçtı. Yanında bulunduğu dedesi Hârizmşah Tekiş ölünce hazinelerinin çoğunu yağmalamış ve sonra Merv'e gitmişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.138)

Alâeddin Muhammed'in Nisabur'daki nâibi Ali şah b. Hârizmşah Tekiş'e haber gönderip şehri terk etmesini istedi. Aksi halde kardeşi Şehâbeddin'i onların üzerine göndereceğini söyleyerek onları korkuttu. O sırada Hârezm kuvvetlerinin bir kısmı Alişah'ın yanındaydı. Hârizmli askerler şehri teslim etmemeye ve direnmeye karar verdiler. Şehri müstahkem hale getirdiler. Şehir dışındaki yapıları da tahrip ederek ağaçları kestiler. Sultan Gıyâseddin de şehre doğru yol almaktaydı ve Recep

ayının ilk günlerinde (7-16 Nisan 1201) oraya vardı. Bu sırada kardeşi Şehâbeddin'in askerleri savaşmak için daha ileri bir konuma gelmişlerdi. Ancak Sultan Gıyâseddin şehri kendi zapt etmek istiyordu, çünkü Merv'i de Gazne kuvvetleri ele geçirmişti. Böylece oğlu Mahmud'a dönerek: *"Gazne kuvvetleri Merv'in fethinde bizden erken davrandılar. Şimdi de Nisabur'u fethetmek istiyorlar. Böylece kendileri "şehrin fâtipleri" ismini alacaklar. Sen hemen hücumla geç, surlara varıncaya kadar da geri dönme"* dedi. (İbn'ül Esir, 1987: s.144)

Mahmûd babasının emri üzerine ileri gelen Gurlular'la hücumla geçti. Onların ilerlemesine hiç kimse mani olmadı. Gıyâseddin'in etkili hamlesi kısa sürede başarıyla getirdi. Neticede Gıyâseddin'in bayrağını surlara diktiler. Şehâbeddin kardeşinin bayrağını surlarda görünce adamlarına: *"Bu taraftan hücumla geçiniz ve şuradan surlara çıkınız"* dedi. Şehâbeddin'in gösterdiği yerden askerleri hücumla geçertiler. Bunun üzerine sur yıkılarak yere düştü. Halk daha fazla tahammül edemedi. Tekbir getirmeye başladılar. Hârezmliler ve şehir halkı oradan ayrılmasıyla Gurlular içeri girip silâh zoruyla şehri zapt ettiler. Şehir gündüz bir süre yağmalandı. Bu durum Sultan Gıyâseddin'in kulağına gidince: *"Kim bir şeyi yağmalar ve birine işkence ederse onun kanı helâldir."* diye tellal çağırtdı. Askerler yağmaladığı her şeyi geri vermek zorunda kaldılar.(İbn'ül Esir, 1987: s.144; Raverty, 1970: s.380)

Cüveynî'ye (1998) Nişabur'un ele geçirildikten sonra askerler tarafından yarım gün boyunca yağmalandığını belirtmiştir. Daha sonra tellal çağırtdılmış ve yağma sona ermişti. askerler yağma edilen malları getirerek bir yere toplanmış ve halk da gelip mallarını almıştı. Askerlerin de bu yağmada maksatları halkın gözünü korkutmaktı.(s.278)

İbn'ül Esir de burada bir görgü tanığının birebir yaşadıklarına yer vermiştir. Bu kişi yazarımızın olay sırasında Nisabur'da bulunan tüccar dostuydu. Olayı şu şekilde anlatmaktadır:

"Ticaret mallarımdan bir kısmı yağmalandı. Bunlar arasında şeker de vardı. Askerler Gıyâseddin'in emrini duyunca hepsini geri verdiler. Sadece bir örtüyle

şeker iade edilmemişti. Şekeri bir topluluğun yanında görünce onlardan geri istedim. Onlar: “Şekeri yedik. Senden bunları kimseye duyurmamamı istiyoruz. İstersen parasını geri verelim” dediler. Ben de “Şeker size helâl olsun” dedim. Fakat örtü bu şahısların yanında yoktu. Tüccar sözlerine devamla: “Görevlilerle şehrin kapısına kadar gittim ve örtünün oraya atılmış olduğunu gördüm. Hiç kimse onu almaya cesaret edemiyordu. Ben aldım ve: “Bu benimdir” dedim. Bunun üzerine şahit istediler. Ben de şahitler getirerek bu örtüyü aldım.”(İbn’ül Esir, 1987: s.144)

Olayın devamında Hârizmliler’in camiye kapandığı anlatılmaktadır. Şehir halkı onları camiden çıkarınca Gurlular yakalayıp mallarını aldılar. Alişâh b. Hârizmşah da yakalanarak yaya olarak Sultan Gıyâseddin’in yanına getirildi. Yaşanılan durum çok zorlarına gitti. Alişâh’ın dadısı geldi ve Gıyâseddin’e: “*Hükümdar evlâdına böyle mi davranılır?*” dedi. O da: “*Hayır bilâkis şöyle yapılır*” diyerek elinden tutup tahtında kendi yanına oturttu. Böylece Alişâh’ın oğlunun gönlünü aldı. (İbn’ül Esir, 1987: s. 144; Raverty, 1970: s.380-381) Cüveynî (1998) Gur Sultanlarının Alişâh ile Hârizmli askerlere ve devlet ileri gelenlerinin işkence ettiğine değinmektedir. Esir aldıkları Sultan’ın bütün memurları da cezalandırılmıştır. (s.278) Ancak kötü muamele edildiğine dair bu bilgiler abartı mahiyeti taşımaktadır. (Kafesoğlu, 2000; s.150)

Hârizmlî emîrler Sultan Gıyâseddin’in himayesi altında Herat’a gönderildi. Sultan amcazadesi ve damadı Ziyâeddin Muhammed b. Ebû Ali el-Gûfî’yi Alâeddin lakabıyla harben ve haracen Horasan valiliğine tayin etti. Gurlular’ın ileri gelenlerinden bir takım kimseleri de onun maiyyetinde görevlendirdi. Daha sonra Herat’a gitti ve Alişâh’ı kardeşi Şehâbeddin’e teslim etti. Nisabur halkına iyi davrandı ve onlara pek çok mal dağıttı. (İbn’ül Esir, 1987: s.144; Cüveynî, 1998: s. 278) Nişabur’un alındığı yıl 596 (1200) senesiydi. Gıyâseddin aynı sene içerisinde Gur ülkesine geri döndü. (Cûzcâni, 1970: s.380)

Gurlular Hârizmşahlar’ın büyük gayretlerle ele geçirdikleri şehirlere hâkim olmuşlardı. Şüphesiz bunda Hârizmşah Alâeddin Muhammed’in yeni hükümdar olmasının ve devleti henüz yeterli şekilde kontrol edememesinin etkisi büyüktü.

Gurlular Merv, Serahs, Nesâ, Ebiverd, Tûs ve Nişabur'a bir anda sahip olmuşlardı. İki kardeşin beraberce mücadele etmeleri de takdire şayandır. Ancak bu fetihlerin ardından Sultan Gıyâseddin'in kardeşi Şehâbeddin ile arasını açan bir olay yaşandı. Şehâbeddin, Nişabur'dan ayrılışının ardından Kuhistan yöresine gitti. Halkı Batînî olan bir köye rast geldi. Oda buradaki muhariplerinin öldürülmesini mallarının yağmalanmasını ve çoluk çocuklarının esir alınmasını emretti. Köyü tahrip ederek ve sonunda köy ıpıssız hale geldi. (İbn'ül Esir, 1987: s.145)

Oradan da bütün halkı Batînî olan Kenâbâd şehrine gitti. Şehri muhasara etti. Şehir önlerine konaklayarak muhasaraya başladı. Bu sırada Kuhistan hâkimi Sultan Gıyâseddin'e haber gönderip kardeşi Şehâbeddin'den şikayetçi oldu ve: *"Aramızda anlaşma var biz anlaşmayı bozacak ne yaptık ki şehrimiz muhasara ediliyor"* der. Şehâbeddin'in bu anlaşmadan haberi olup olmadığını bilememekteyiz. Ancak böyle bir anlaşmanın var olduğunu bilmesi yüksek bir ihtimaldir. Çünkü kendisi de Gurlular Devleti'nin Yöneticisi konumundaydı. Akla gelen ise kardeşi ile bu muhasaralar sırasında bozuşmuş olabileceğidir. Çünkü Nişabur'un fethedilmesi sırasında Gıyâseddin'in oğluna *"Gazne kuvvetleri Merv'in fethinde bizden erken davrandılar. Şimdi de Nisabur'u fethetmek istiyorlar. Böylece kendileri "şehrin fâtipleri" ismini alacaklar. Sen hemen hücumla geç, surlara varıncaya kadar da geri dönme"* emrini vermesinden görüyoruz ki Gazne kuvvetleri ile Sultan Gıyâseddin'in kuvvetleri arasında bir yarış söz konusuydu. Nitekim Şehâbeddin böyle bir anlaşmanın varlığına rağmen, şehirdekilerin emân dilemesiyle onlara emân verir ve şehre hakim oldu. Şehirdekiler Şehâbeddin'den oldukça korkmuşlardı. Şehâbeddin burada namazı ve islâmın diğer esaslarını ikâme ettikten sonra kaleyi Gurlular'dan birine teslim ederek oradan ayrıldı. (İbn'ül Esir, 1987: s.145)

Şehâbeddin buradan sonra yine Batınilere ait olan başka bir kaleye doğru hareket etti. Onun sadece batınileri hedef alması kanaatimizi güçlendirmektedir. Bir başka nedeni Batıniler'in zararlı faaliyetlerinin önüne geçmek istemesi de olabilir ancak bunun için kardeşi ile ortaklaşa hareket etmesi daha doğru olurdu. Nitekim Sultan Gıyâseddin'in ulaşan elçisi kendisine: *"Sultanın bir emrini getirdim. Eğer*

bu emri yerine getirirsem bana öfkelenip mani olmayacaksın” dedi. Şehâbeddin bu isteğe “hayır” cevabını verdi. Bunun üzerine elçi: “Gıyâseddin kendisi ve halkının yararı için oradan gitsin diyor” dedi. Şehâbeddin ise “Hayır gitmeyeceğim” dedi. Bu defa elçi: “öyleyse bana verilen emri yerine getiririm.” Dedi. Şehâbeddin de: “Yap” deyince, elçi kılıcını çekerek Şehâbeddin’in otağının iplerini kesti ve: “Sultanın emriyle oradan ayrıl” dedi. Bunun üzerine Şehâbeddin isyan niteliğindeki fetihlerine daha fazla devam etmez ve askerleriyle oradan uzaklaşır. Kardeşinin yaptıklarına kızar ve Gazne’de kalmaz. Hindistan’a geri döner.(İbn’ül Esir, 1987: s. 145) Kafesoğlu(2000) Şehâbeddin’in teşebbüslerini islâmın şîâlarını uygulamak istemesine yormaktadır. (s150)

9. Hârizmşâh Alâeddin Muhammed’in Gurlular Tarafından İşgâl Edilen Şehirleri Geri Alması

Gıyâseddin kardeşi Şehâbeddin ile birleşerek Gur ve Gazne ordularıyla Alâeddin Muhammed’in Hârizmşâh Tekiş’ten kalan Horasan, Merv, Nişabur ve diğer yerlerdeki topraklarını ele geçirmişti. Alâeddin Muhammed ise yeni hükümdar olması ve henüz devlet işlerini yeterince kontrol edememesi nedeniyle ona karşı koyamamış ve bütün bu yerleri yitirmişti. Gıyâseddin bu yerlerdeki toprakları adamlarına ıkta etmiş ve aynı sene içerisinde geri dönmüşler ve Şehâbeddin Gazneye gitmişti. Hârizmşâh Alâeddin Muhammed ise onların geri döndüğünü haber alır almaz Sultan Gıyâseddin’e haber göndererek onu azarlar ve:

“babamdan sonra beni halef tayin edeceğini ve Hitaylara karşı bana yardım edeceğini onları ülkemden uzaklaştıracağına inanıyordum. Bunu yapmadın hiç olmazsa beni rahatsız etmemeli ve ülkemi istilâ etmemeliydin. şimdi benden aldığın yerleri geri vermeni istiyorum. Beldelerimi geri almazsam o zaman Hitaylardan ve diğer Türklerden yardım isterim. Babamın ölümü dolayısıyla taziyelerle ve ülkemin işlerini düzene sokmakla meşgul olduğum için senin beldelerimi istilâ etmene mâni olamadım. Yoksa ben size mâni olmaktan ve Horasan ile diğer şehirlerinizdeki yerlerinizi ele geçirmekten aciz değilim.”dedi. (İbn’ül Esir, 1987: s.149) Alâeddin

Muhammed Hârizmşah'ın bu haberi elçi vasıtasıyla mı yoksa bir mektup ile mi gönderdiğini bilmemekteyiz. Kendisi oldukça zor bir duruma düşmüştü. Babasının büyük çabalarla elde ettiği yerler bir anda elinden gitmişti. Sultan Gıyâseddin, Alâeddin Muhammed'in bir hamle yapmasından çekinmiş olacak ki O'nu oyalayıcı cevaplar verir. Kardeşi Amacı kardeşi Şehâbeddin'in Hindistan'dan dönmesi için vakit kazanmaktı. Kendisinde nikris hastalığı olduğu için hareket edemiyordu. (İbn'ül Esir, 1987: s.149)

Hârizmşah, Sultan Gıyâseddin'in mektubunu okuduktan sonra Sultan Gıyâseddin'in Horasan Nâibi Alâeddin el-Gûri'ye haber göndererek Nişabur'dan derhal ayrılmasını ister. Hatta bunu dinlemezse şöyle şöyle yaparım diye tehditler savurur. Alâeddin el-Guri de Sultan Gıyâseddin'e bu durumu haber verir ve şehir halkının Hârizmlilerden yana olduğunu söyler. Sultan Gıyâseddin ona tekrar bir cevap gönderir ve direnmesi konusunda tembihler. Ona yardım edeceğini ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e mani olacağını konusunda kendisine söz verir. (İbn'ül Esir, 1987: s.149)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed 15 Zilhicce 597 (2 Eylül 1201) tarihinde harekete geçti ve Hârizm'den yola çıktı. Hârizmşah'ın ilk hedefi Merv'di. Nesâ ve Ebiverd'e yaklaştığında Melikşah'ın kardeşi Hindûhân amcasının gelmekte olduğu haberini aldı. Derhal Merv'de ayrılarak onun bir nevi sığınağı olan Gur ülkesine ve Sultan Gıyâseddin'e sığındı. O sırada Sultan Gıyâseddin devletin merkezi olan Firûzkûh'dadır. Hârizmşah Merv'i zaptetmeye muvaffak oldu.(İbn'ül Esir, 1987: s. 150) Cüveynî Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Nişabur'u aldıktan sonra Merv'e gittiğini kaydeder. Hinduhân'ın Gurlular'a gitmek için yola koyulduğu bilgisine de yer verir. (Cüveynî, 1998: s.279)

Cüveynî(1998) Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Hârizm'den çıktıktan sonra ilk uğradığı yeri Nişabur olarak verdi. Sultan güçlü bir orduyla öfkeli bir arslan ve etrafa korku salan bir şimşek gibi Horasan'a girmişti. Bu sırada tarih 597 yılının Zilhicce ayının 17'siydi. (18 Eylül 1201) (s.279) Hârizmşah şehre vardığında orayı

muhasara etti. Nişabur'da Alâeddin el-Guri bulunmaktaydı. Alâeddin Hârizmşah'a karşı direndi. İki taraf arasında çok çetin bir savaş gerçekleşti ve Hârizmşah burada uzun süre kaldı. Birkaç defa haber gönderip kendisinden şehri teslim etmesini istedi. Fakat Gıyâseddin'den yardım geleceği ümidinde olduğu için şehri teslim etmeyi reddetti. İki ay boyunca bu şekilde direndi.(İbn'ül Esir, 1987: s.150) Gurlular zaman zaman çıkıp savaşmışlardı. Ancak Hârizm askerleri mancınıkları harekete geçirince kale duvarları yıkılır ve hendekler doldu. Gurlular da bekledikleri yardımı göndermekte gecikince, esir olmaktan korkup direnmekten vaz geçtiler. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e haber göndererek kendisi ve yanındakiler için emân diledi. (İbn'ül Esir, 1987: s.150; Cüveynî, 1998: s.279)

Cüveynî(1998) emân dilemeye gelenlerin şeyh ve alimler olduklarını söyler. Hatta yazarımıza göre onlar yalvarıp yakararak emân dilemişlerdi. Sonunda Sultan Alâeddin "*Padişah bile olsan merhametli ol*" atasözü kaidesince onları affetmiş ve yaptıkları bunca kötülüğe rağmen onlara iyilik ve ihsanlarda bulunarak Gur sultanlarına göndermişti. Böylece Hârizmşah Alâeddin Muhammed güçlüyken nasıl affedildiğini, düşmana karşı nasıl yumuşak davranıldığını, kin ve öfkenin nasıl bastırıldığını herkese göstermişti. (s.279)

İbn'ül Esir ise Alâeddin el-Guri'nin onlara hiçbir şekilde eziyet etmeyeceğine dair söz istediğini belirtmektedir. şeyh ve alimlerden bahsetmemiştir. Hârizmşah Alâeddin Muhammed bunu kabul etti. Onlara dokunmayacağına dair yemin etti. Sonunda Gurlular şehirden çıktılar. Hârizmşah onlara iyi muamelede bulundu. Onlarala birlikte pek çok para ve hediyeler gönderdi. Hârizmşah, Alâeddin el-Guri'den Sultan Gıyâseddin ve Şehâbeddin ile arasında anlaşma sağlamak için yardım etmesini istedi. O da bu teklifi kabul etti.(İbn'ül Esir, 1987: s.150) Yani Alâeddin Muhammed önceden kendisine ait olan bu yerleri alırken kendisiyle aralarında bir düşmanlık oluşmasını istememekteydi. Yazarımız Cüveynî(1998) olayları biraz mübalağa katarak anlatmaktadır. Ancak olanların ana seyri konusunda bu kaynaklarımız hemfikirdir. Savaş sonunda Alâeddin Muhammed'in emri ile şehrin surları yerle bir edildi. (s.279)

Alâeddin her ne kadar Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in aralarında bir anlaşma sağlayacağına dair teklifini kabul etse de Sultan Gıyâseddin'in yanına gitmedi. Anlaşılan yardım göndermekte geciktiğinden dolayı kendisi ile dargındı. O buradan Herat'a oradan da iktâsına gitti. Gurlular Nişabur'dan ayrılınca Hârizmşah Gurluların el-Hüseyn b. Harmîl adlı büyük bir emîrine başkalarına yaptığından daha fazla ihsanda bulunmuştu. El-Hüseyn b. Harmîl'e fazlaca ilgi gösterip ikramda bulunmuştu. Rivayete göre bunun nedeni Hârizmşah'ın o gün Harmîl'i kendi tarafına geçip kendisini desteklemesine dair ikna etmeye çalışmıştı. Gıyâseddin ve kardeşi Şihâbeddin'den sonra kendisine iltihâk etmesini istemişti. Bu konuda kendisinden yemin almayı başarmıştı.(İbn'ül Esir, 1987: s.150)

Hârizmşah Nişabur'dan sonra Serahs'a gitti. Şehir Emir Zengi tarafından yönetilmekteydi. Hârizmşah burayı kırk gün muhasara etti. İki taraf arasında pek çok savaş vukû buldu. Şehir halkı yiyecek sıkıntısı çekmeye başladı. Özellikle hayvanlarına ot bulamıyorlardı. Halkın düştüğü zor durumdan dolayı Zengi Hârizmşah'a haber gönderir ve şehri kendisine bırakacağını söyledi. Zengi bunun için önce Hârizmşah'ın şehrin kapısından uzaklaşmasını ve adamlarıyla birlikte çıkıncaya dek orada kalmasını istedi. Ancak Hârizmşah buna gerek olmadığını ve kendilerine zarar vermeyeceğini bildirmek amacıyla elçi gönderdi. Hârizmşah ona yanına gelmesini, kendisine ve adamlarına iyilik ve ihsanda bulunacağını tembihlemekteydi. Fakat Zengi bunu kabul etmedi. Zaten amacı da şehri teslim etmek değildi. Zengi Gıyâseddin'in akrabası olduğunu bu nedenle onunla görüşemeyeceğini bildirdi. Hârizmşah da buna inanarak askerleriyle oradan uzaklaştı.(İbn'ül Esir, 1987: s.150)

Zengi bu kısa sürede dışarı çıktı ve ordugâhta bulunan hubûbat ve istediği diğer şeyleri aldı. Özellikle de ot ihtiyacını temin etti. Sonra derhal şehre dönüp zor durumda ve sıkıntı içinde olanları dışarı çıkardı. Hârizmşah'a da: "*Geri dönüp yeniden başlamak takdire, övgüye lâyıktır.*" dedi. Hârizmşah aldatıldığını anladı ve

yaptığına pişman oldu ama iş işten geçmişti. Şehri muhafaza etmeleri için bir grup emîri ardında bıraktıktan sonra ayrıldı.(İbn'ül Esir, 1987: s.150)

Ancak burada İbn'ül Esir'in verdiği bilgiler gerçeğe daha yakındır. Kafesoğlu (2000) Hârizmşah'ın Hârizm'e yeniden savaş hazırlığı yapmak için gittiğini söyledi. Hârizmşah hazırlığını tamamladıktan sonra geri dönüp yarım bıraktığı işi tamamlayacaktı. Uzun süreli bu kuşatma yeniden hazırlanmayı gerekli kılmaktaydı. (s.153)

Hârizmşah'ın Serahs'dan ayrılmasından sonra Gurlu emîrlerinden Muhammed b. Cerbek Talekan'dan hareket etti. Serahs emîri Zengi'ye haber gönderip Hârizmlilerin üzerine yürüdüğünü bildirdi. Amacı Zengi'nin galibiyet haberini duyarak endişelenmemesini sağlamaktı. Alâeddin Muhammed'in geride bıraktığı Hârizmşah Hârizmler bunu duyunca Serahs'dan ayrıldılar. Onların uzaklaşmasıyla da Zengi Serahs'da yola çıktı.(İbn'ül Esir, 1987: s.150)

Cüveynî'nin verdiği bilgiler ise daha farklıdır. O'na göre Sultan Alâeddin Muhammed Serahs'a ulaştığında şehrin yöneticisi karşılamaya çıkmamıştı. Bunun üzerine Sultan orada bir birlik bıraktı. Bu birlik daha sonra Serahs'ı ele geçirir. (Cüveynî, 1998: s.279) Kafesoğlu, (2000) Emir Zengi Gittikten sonra Hârizmşah'ın bıraktığı Hârizmli askerlerin Serahs'ı aldığı bilgisinin doğru olduğunu savunur.(s. 153)

Muhammed b. Cerbek Serahs'dan ayrıldıktan sonra orduyu Mervu'r-Rûd'da karşıladı. Mervu'r-Rûd ve civardaki şehirlerin haracı alındı. Bunu haber alan Alâeddin Muhammed dayısını bir orduyla onların üzerine sevketti. Alâeddin Muhammed'in gönderdiği ordu üç bin süvari idi. İbn Cerbek'in ise dokuz yüz süvarisi vardı. Muhammed b. Cerbek onları karşılayarak savaşa tutuştu. Stratejik bir hamle yapması gerekliydi çünkü Hârezmli askerler Gurlular'ın neredeyse üç katıydı. Muhammed b. Cerbek de elindeki baltayla Hârezmliler'in sancaklarına saldırdı ve Alaeddin Muhammed'in dayısını öldürdü. Sancaklarını yere atıp davullarını parçalar.

Askerler davul sesini duyamadı, sancaklarını göremediler. Mağlup vaziyette geri çekilirler. Gurlular peşlerinden giderek onları iki fersah kadar takip ettiler. Bazılarını da öldürürler, bir kısmını da esir alırlar. Ordugâhta bulunanları da yağmaladılar. (İbn'ül Esir, 1987: s.150)

Hârizmşah dayısının öldürülüp ordusunun yenildiği haberini alır almaz Hârizmş' e döndü. Sultan Gıyâseddin'e barış talebinde bulundu. Sultan Gıyâseddin Gurluların büyük emîrlerinden el-Hüseyn b. Muhammed el-Merganî'yi cevabî mektupla Hârizmşah'a gönderdi. (Mergân bir Gurlu köyüdür.) Fakat Hârizmşah onu tevkif eder.(İbn'ül Esir, 1987: s.150)

Cûzcâni Sultan Muhammed'in Serahs'tan sonra Merv yolundan Hârizm'e giderek tekrar savaş hazırlığına başladığından bahseder. 597 yılının Zilkade ayında (Ağustos 1201) Herat'ı almak için harekete geçti. Amacı Herat'ı almakla beraber oranın ileri gelenlerini ortadan kaldırmaktı. Radakan otağında beklediği adamlar toplanınca, Türk ve Taciklerden oluşturduğu ordusuyla ilerlemeye devam eder. Herat'a vardıklarında padişahlık çadırı kuruldu. Şehrin etrafı mancınıklarla sarılır. Mancınıklar peş peşe fırlatıldı. Kale komutanı İzetin Mergazi saldırılara daha fazla dayanamaz ve emân dilemek zorunda kaldı. Hatta kendisi çok fazla miktarda vergi vermeyi kabul edip kefil olarak da oğlunu Sultana göndermiş ve yalvarıp yakarmıştı. Bunun üzerine Sultanın öfkesi sakinleşmiş ve onları affeder boyunlarına mihnet tasmaı takmıştı. (Cüveynî, 1998: s.279-280)

Bu sırada Gur Sultanları Horasan'a dönmek için hazırlık yapmaktaydılar. Herat'ın Muhasara edildiğini öğrenince de Hârizm ülkesinin Sultan ve askerlerden boş kalmasını fırsat bilirler ve oraya ordu gönderdiler. Sultan Muhammed bu haberi alınca derhal Mervur-rud yolundan Hârezm'e yol aldı. Şehâbeddin de Talekan tarafına ulaştı. İki ordu bir nehrin iki yakasında karşı karşıya geldiler. Nehir Hârizmşah ve Gurlular arasında adeta ateşten bir set görevi yapmaktaydı. Sultan Şehâbeddin uzun süre ne yapacağına karar veremedi. Sonunda savaş kararı almaz ve ordusuna Merv'e doğru hareket emrini verdi. Sultan Serahs'a ulaşınca iki taraf arasında elçiler gider geldi. Gurlular Horasan'ın bazı bölgelerini istediler. Sultan

Alâeddin Muhammed bunu kabul etmedi ve Hârizm'e doğru yol aldı. (Cüveynî, 1998: s.279-280)

Yazarımız bundan sonra Şehâbeddin'in Tûs'a gittiğini belirtmektedir. Şehâbeddin Tûs'da halka saldırmış, eziyet ve işkenceler yapmış, kollarını kanatlarını kırmıştı. Ordusu için yeterli ulufeyi sağlayamayınca da halkı tahıl satmaya zorlamıştı. Ancak bu da yeterli olmamıştı. Bunun üzerine Sultan Meşhed türbesinin ayakta durması için ambarında bulunan tahılı almaya kalkıştı. Bu görev için Meşhed-i Tûs'a adamlar gönderdi. Bunlar daha önceki yapılanlarla birleşince halk Gurlular'a karşı nefret duymaya başladı. Böylece Hârizmşahlar onlar tarafından daha fazla kabul görmeye ve sevimye başlandı. (Cüveynî, 1998: s.279-280)

10. Gur Sultanı Gıyâseddin'in Ölümü ve Kardeşi Şehâbeddin'in Gur Tahtına Geçmesi

Sultan Gıyâseddin Hicri 598 yılı Cemaziyülevvel ayında (Ocak-Şubat 1203) öldü. O'nun tam ismi Gıyâseddin Ebu'l-Feth Muhammed b. Sâ'm el-Gûrî idi. Kendi döneminde Gur ülkesine ihtişam katmış yüce bir hükümdar idi. Gazne ve Horasan'ın bir kısmı ve diğer bazı şehirlere kendi hükümdarlığı döneminde hakimdi. O savaşıardan daima muzaffer ayrılmış, hiçbir zaman sancağı yere düşmemişti. Ancak kendisi savaşa pek teşebbüs etmek istemezdi. Deha ve taktik sahibiydi. Olayları bununla çözmek isterdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.154-155)

Gıyâseddin'in güzel ahlak sahibi bir hükümdar idi. Cömertti ve itikadı güzeldi. Horasan'da pek çok hayır müessesesi kurmuştu. Orada Şaffîler için camiler ve medreseler yaptırmıştı. Yollarda hankâh inşa ettirmişti. Mükûs (gayr-ı şer-i bir vergi)'u kaldırmıştı. Halktan hiç kimsenin malına dokunmamıştı. Ölen bir müslümanın vârisi yoksa dahi o mala elini sürmez ve onları fakirlere sadaka olarak dağıtırdı. Kendi beldesinde yabancı bir şahıs öldüğünde, nereli olduğu biliniyorsa mallarını o beldeden bir tüccara teslim ederdi. Eğer teslim edecek bir kimse bulamazsa malları kadiya teslim eder ve şerîat kaidelerince o malı alması caîz olan bir adam gelinceye kadar üzerini mühürlerdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.154-155)

Sultan Gıyâseddin cömertliği ile bilinirdi. Bir şehre girdiğinde fakîhlere, faziletli şahıslara ve bütün şehir halkına iyilik ve ihsânda bulunurdu ve onlara hilâtlar verirdi. Aynı zamanda hazinesinden onlara her yıl tahsîsat ayırırdı. Fakihlere mal dağıtırdı. Huzuruna gelen alevîlere, şairlere ve diğer insanlara çok iyi davranırdı. Fazlu keremi boldu. Güzel yazı yazardı. Belâgat sahibi bir edip idi. Kendi hattıyla yazdığı mushafları yine yaptırdığı medreselere vakfederdi. Mezhebelere karşı taassubu yoktu. Hatta bunu yadırgar ve: “*Hükümdarların mezheplerde taasuba, saplanması çirkindir*” derdi. Ancak kendisi Şâfiî mezhebine mensuptu. Şafiîleri diğer mezhep mensuplarına tercih etmemek ve hakları olmayan şeyleri vermemek şartıyla onlara ilgi ve sempati duyardı.(İbn’ül Esir, 1987: s.154-155)

Gıyâseddin’in ölümü esnasında Şehâbeddin, Hârizmşah Alâeddin Muhammed üzerine bir sefer hazırlığında olduğundan Tûs’da bulunuyordu.(İbn’ül Esir, 1987: s. 154) Cüveynî de Şehâbeddin’in bu zaman zarfında Tûs’da bulunduğunu doğrulamaktadır. Kardeşi’nin ölüm haberini alınca göç davullarını çaldırmıştı. O gelene kadar hükümdarın ölümü gizlendi. Şehâbeddin kardeşinin ölüm haberini alır almaz derhal Herat’a geldi. Oraya 599 yılı Recep ayında (Mart -Nisan 1203) ulaştı. İlk olarak kardeşi için taziye merasimi düzenledi. Ve ancak bu merasimden sonra Sultan Gıyâseddin’in ölümü açıklanabildi. Sultan Gıyâseddin ardında Mahmud adında bir erkek evlat bıraktı. Kendisinin ölümünden sonra Mahmud’a “Gıyâseddin” ismi verildi.(İbn’ül Esir, 1987: s.154)

Şehâbeddin kardeşinin ölüm haberini alıp Tûs’dan ayrıldığında Merv’de Emîr Muhammed b. Cerbek’i naib bırakmıştı. Bir grup Hârezmlî emir Şehâbeddin’in yokluğunda Muhammed b. Cerbek’in üzerine saldırdı. O da gece baskınıyla onlara saldırır ve bir çoğunu öldürdü. Çarpışmada Hârezmlîler’in ancak çok az bir kısmı kurtulabilmişti. Eline geçirdiği esirlerin ve maktullerin başlarını da keserek Herat’a gönderdi. Şehâbeddin bunun üzerine Muhammed b. Cerbekir üzerine yürümek için hazırlıklara başladı. Burada Muhammed b. Cerbekir’in Şehâbeddin’e isyan ettiğine dair bir bilgi yoktur. Ancak kanaatimizce onun esir ve maktullerin başlarını Hârizm’e

göndermesi isyan niteliği taşımaktaydı. Çünkü bu Gurlular'ın Devlet sistemi olarak uyguladıkları bir davranış değildi. (İbn'ül Esir, 1987: s.154)

Cüveynî'nin (1998) verdiği bilgiler İbn'ül Esir'in verdiği bazı bilgiler ile çelişmektedir. Kaynağımız Şehâbeddin'in kardeşinin ölüm haberini aldığıında göç davullarını çaldırılmış ve Merv'e ulaştığında Muhammed Hereng'i orada bırakmıştı. Muhammed Hereng Gur emirlerinin ve pehlivanlarının başıydı. Sultan Gıyâseddin bundan sonra Ebiverd'e saldırdı. Şehri elde etikten sonra da Sultanın emirlerinden bir kısmı tutuklandı. (s.280)

Şehâbeddin çöl yoluyla Hârizm'e yürümek niyetindeydi. Hazırlıkların tamamlanması ile de harekete geçti. Bir askeri birliği "Berfûr et-Türkî" adlı emîrin kumandasında Muhammed b. Cerbekir ile savaşmak için gönderdi. Muhammed b. Cerbekir bu haberi alınca onlarla karşılaşmaya hazırlandı ve iki ordu Merv'e on fersah mesâfede karşılaştı. İki taraf arasında çok çetin bir savaş oldu ve iki taraf da çok kayıp verdi. Neticede Gurlu ordusu yenildi. Savaşın ardından Muhammed b. Cerbekir on süvariyle Merv'e girdi. Savaş ordusunu yıpratmıştı. Hemen ardında Hârezmliler Merv'e gelip şehri on beş gün boyunca muhasara ettiler. Muhammed b. Cerbekir'in şehri müdafaa edecek gücü kalmamıştı. Sonunda Hârezmlilerden emân diledi. Onlar da yanlarına gelmesini istediler ve kendisini öldürmeyeceklerine dair yemin ettiler. Ancak Muhammed b. Cerbekir yanlarına gider gitmez yakalayıp öldürdüler, yanındaki eşya ve ağırlıkları da aldılar. (İbn'ül Esir, 1987: s.154)

Cüveynî(1998) de bazı başarılar elde eden Sultan Gıyâseddin'in yönünü Merv'e çevirdiğinden bahseder. Yolda iken Hârizm'den yola çıkan bir ordunun Merv'e geldiği haberini aldı. Doğruca onların üzerine doğru yürür. Hârizm ordusu Gur ordusunun yarısı kadardı. Ancak buna rağmen Hârezm ordusu Gur ordusunu mağlup etti. Hareng ise bin bir hile ile kendisini Merv kalesine atdı. Hârizm askerleri bunu öğrenince kaleden oyuklar açarak içeri girdiler ve Hareng'i yakaladılar. Onu yakalayan emir ona şiddetli bir darbe indirdi. Bu tek darbenin etkisiyle yere serilen Hareng oracıkta öldü. Hareng'in ölüm haberini alan Sultan Gıyâseddin ise korkuya

kapıldı. Gur Sultanlarının övünç kaynağı ve savaşlardaki en büyük dayanağı ölünce Sultan Gıyâseddin Hârizmşahlar karşısındaki güçsüzlüğünü ve zayıflığını anladı. (s. 280-281) Yazarımızın anlattıklarında abartı payı vardır. Bu olaydan sonra Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Gurlular ile mücadelede başarılı olacağı inancı daha da kuvvetlenmiş oldu.(Kafesoğlu, 2000: s.156) Böylece kendisinden alınan toprakları geri alma ümidi arttı.

Şehâbeddin olanları duyunca çok zoruna gitti. Hem Merv elinden çıkmış hem de her ne kadar kendisine isyan etsede güçlü bir adamı teslim olmasına rağmen öldürülmüştü. Ancak Şehâbeddin'in neden kızdığına dair kaynağımızdan net bir bilgi edinememekteyiz. Olayı çözmek için Hârizmşah ile Şehâbeddin arasında elçi gidip geldi, fakat anlaşma sağlanamadı. (İbn'ül Esir, 1987: s.154)

Şehâbeddin olayların ardından devletin merkezi Fîrûzkûh'da kalmayıp Gazne'ye dönme kararı aldı. Felek'ül-Mülk Alâeddin Muhammed b. Ali el-Gurî'yi Fîrûzkûh'a vali tayin etti. Horasan'ın savaş ve ülkeyle ilgili her türlü işini ona havâle etti. Yeğeni Alp Gazî'yi de Herat'a tayin etti. Kardeşi Gıyâseddin'in oğlu Mahmûd'a ise Bust ve İsfirar ile o yöreye vali tayin etti. Hükümdarlık dışındaki bütün görevleri ona verdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.154)

Yazarımız Gıyâseddin Mahmud'un babasından sonra ona ve diğer aile efradına lââyık emirlik yapamadığı kanaatindedir. Yaptığı bazı muameleler çevresince hoş karşılanmamıştı. Anlatıldığına göre babası Sultan Gıyâseddin'in şarkıcı bir karısı vardı. Sultan Gıyâseddin ona aşık olmuş ve evlenmişti. Ancak babasının ölümünün ardından Mahmûd onu yakalar ve fenâ halde dövdü. Oğlu Gıyâseddin ve damadını da dövdü. Mallarını mülklerini alıp onları Hindistan'a gönderdi. Çok perişan bir halde kalırlar. Kadın bir medrese yaptırarak babasını, annesini ve kardeşini oraya defnetti. Mahmûd ise bu medreseyi yıktırdı ve ölümlerin mezarlarını kazıp kemiklerini dışarı fırlattı.(İbn'ül Esir, 1987: s.154-155)

Şehâbeddin, Sultan Gıyâseddin'in tahta namzet oğlu olmasına rağmen Gıyâseddin öldükten sonra hükümdarlık makamına kendisi oturmuştur. Gıyâseddin Mahmud'u Bust ve İsfirar bölgesine vali tayin ederek de onu devletin merkezinden ve yönetimden uzaklaştırmıştı. Fîrûzkûh'u ise amcasını oğlu Alâeddin Muhammed'e bıraktı. Alâeddin Muhammed dört yıl boyunca Fîrûzkûh mülkünü, Gur ve Garcistan topraklarını elinde tuttu. Şehâbeddin ise devletin merkezini Gazne'ye taşıdı ve devlet işleri buradan yönetti.(Cûzcâni, 1970: s.391-394) Gur Devleti yeni bir hükümdar ve yeni bir merkezle varlığını sürdürmekteydi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALÂEDDİN MUHAMMED'İN GURLULAR DEVLETİNE SON VERMESİ

1. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in İkinci defa Herat'ı Muhasara Etmesi ve Yenilmesi

Hârizmşah Alâeddin Muhammed Merv'i ele geçirmeye muvaffak olduktan sonra Gur ordusuyla rahatlıkla mücadele edebileceğini anlamıştı. İşte bu olay onu daha da cesaretlendirmiş devlet büyüklerinin de ikna etmesiyle yönünü Herat'a dönmüştü. Devlet büyüklerinin ikna çabaları Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in içindeki ülke fethetme tutkusunu körüklemişti.(İbn'ül Esir, 1987: s.158; Cüveynî, 1998: s.281; Kafesoğlu, 2000: s.156) Hârizmşah iş bu olay sonrasında 600 yılının Cemaziyevvel ayında (Ocak 1204) yola çıktı. (Cüveynî,1998: s.281) Aynı yılın Recep ayının birinci günü (5 Mart 1204) Herat üzerine yürür ve orayı muhasara etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.158)

Herat Gurlular'ın Horasan'a doğru en büyük hareket üssü olması bakımından Gurlular için önemli bir yere sahip idi. Bu sırada Gazne meliki Şehâbeddin el-Gur'nin kızının kardeşinin oğlu Alp Gazi de oradaydı. Alp Gazi Herat şehrinin valisi idi. Kendisi Gur emirlerinin en büyüğü idi. Hârizmşah ile Şehâbeddin arasında barış konusunda bazı yazışmalar olduysa da anlaşma sağlanamadı. Şehâbeddin bu sırada Hindistan üzerine gazaya çıkmak maksadıyla Gazne'den Lahor'a gitmişti. Hârizmşah Şaban ayının sonuna kadar (2 Mayıs 1204) muhasaraya devam etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.158; Cüveynî, 1998: s.281)

Alâeddin Muhammed şehre gelir gelmez saltanat çadırını kurmuş ve mancınıkları harekete geçirmişti. Mancınıklardan atılan taşlar kalenin burçlarını yıkmış hatta şehrin mahalle ve çarşılarına dolu gibi yağmıştı. Bu durum halkın ümitsizliğe düşmesine sebep olmuştu. (Cüveynî,1998: s.281) Cüveynî Gurlular'ın

çok fazla kayıp verdiğini belirtse de İbn'ül Esir(1987) savaş sırasında her iki taraftan da pek çok kişi öldürüldüğünü belirtir. Devamında ise öldürülenler arasında Horasan reisinin de olduğunu kaydeder.(s.158)

İbn Harmîl bu sırada Gürzbân'daydı. Hârizmşah Alaeddin Muhammed'e haber gönderip kendisine: *“Bana asker gönder, filleri ve Şihâbeddin'in hazinelerini onlara teslim edelim”* dedi. Alâeddin Muhammed de seçkin askerlerinden bin süvariye Gürzbân'a gönderdi. İbn Harmîl, el-Hüseyn b. Muhammed el-Mergâni'yi de yanına aldı. Hârizmşah'a bu teklifi ancak bir savaş hilesiydi. Amacı onun bu seçkin askerlerini ortadan kaldırarak Hârizmşah'ın gücünü zayıflatmaktı. Bunda da muvaffakiyet kazanmayı başardı. İbn Harmîl onların karşısına çıkıp az sayıda süvari hariç hepsini öldürdü. Bunu öğrenen Hârizmşah ne yapacağını şaşırıp ve asker gönderdiğine pişman oldu. Aslında daha önce de Serahs kalasında başına böyle bir olay gelmişti. Hârizmşah bilindiği kadarıyla ikinci kez Gurlular'ın savaş hilelerine yenik düşmüştü. Kendisi de Alp Gazi'ye haber gönderdi ve şehirden çıkıp huzuruna gelmesini söyledi ve oradan uzaklaşması için kendisine sultanlara layık bir hizmette bulunmasını istedi. Hârizmşah'ın bu teklifinin nedeni bin süvarilik seçkin askerlerinin ölümü kendisinin gücünü zayıflatmış olduğu düşüncesini akla getirmekteydi. Fakat Alp Gazi Hârizmşah'ın bu teklifini kabul etmedi. Ancak tam bu sırada Alp Gazi hastalandı ve hastalığı giderek şiddetlendi. Hastalığıyla meşgul olurken Hârizmşah'ın şehri ele geçirmesinden korktu. Bunun önüne geçmek için Hârizmşah'ın teklifini kabul etti.(İbn'ül Esir, 1987: s.158)

Cüveynî şehir halkının ümitsizliğe düşmesi neticesinde Alp Gazi'nin Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e bir elçi ile haber gönderdiğini kaydeder. Elçi Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e Alp Gazi'nin, *“Gur sultanı bana anlaşma konusunda tam yetki verdi. Bundan sonra bizden ve Gur sultanlarından Horasan bölgesine saldırı olmayacak ve böylece o bölge felâket görmeyecektir”* dediğini ilettiler. Kendisi yüklü bir vergi ödemeyi de kabul etmişti. Gur sultanlarının da bu anlaşmaya riayet edeceğine dair söz verdi. Sultan aynı dinden olanların dostça yaşamaları amacıyla yapılan teklifi memnuniyetle kabul etti. Sonrasında ise Alp Gazi

Sultan'ın huzuruna çıktı. Onun önünde alnını ve dudaklarını toprağa değdirdi. Sultan da anlaşmaya uydu. O'nu gerekli şekilde ağırlayıp şehre gönderdi.(Cüveynî,1998: s. 281)

Alp Gazi şehre varınca halktan söz verdiği vergiyi toplamak için halka zulmetmeye başladı. Hârizmşah Alâeddin Muhammed bu haberi alınca halka adil davranmayı gerçek hazine olarak gördüğünden vergileri ortadan kaldırdı ve oradan ayrılırdı. Olanları haber alan Şehâbeddin Alp anlaşmanın kefilisi olan Alp Gazi'yi görevden aldı. Alp Gazi de bir kaç gün sonra hayata gözlerini yumdu.(Cüveynî,1998: s.281)

Anlaşmaya bağlı kalacağına dair kendisinden yemin aldı ve değerli hediyeler gönderdi. Hizmette bulunmak üzere şehirden ayrıldığı sırada öldü ve yere yığıldı. Fakat O'nun öldüğünden kimsenin haberi olmadı. Hârizmşah da mancınıkları yaktı ve oradan ayrıldı. Serahs'a gidip orada ikamet etti.(İbn'ül Esir, 1987: s.158) Alp Gazi yaptığı manevralarla Herat'ın Hârizmşah'ın eline geçmesine mani olmayı başarmıştı. Hayatının son anlarına dek devletinin çıkarları için çabalaması takdire şayandır doğrusu.

2. Gur Sultanı Şehâbeddin'in Hârezm'i Muhasara Etmesi

Sultan Şehâbeddin, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Herat'ı muhasara edip Alp Gazi'nin öldüğünü duyduğu sırada Hind seferindeydi. Bu haberi aldığı anda oldukça öfkelenen sultan 600 yılı Ramazan ayında (mayıs 1204) geri döndü. Meymend'e vardığı sırada Hârizm'e yürümeye karar verdi ve başka bir yola saptı. Hârizmşah bunu öğrenince Sultana haber gönderip "*dön de savaşalım. Aksi halde ben Herât'a ve oradan da Gazne'ye yürüyeceğim*" dedi. Hârizmşah kendi ülkesine saldırması halinde kendisinin Sultan Şehâbeddin'in ülkesine saldıracağı konusunda tehdit etmişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.159)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed bu sırada Serahs'dan Merv'e gitti ve bir süre şehrin dışında bekledi. Şehâbeddin de kendisine mektup gönderdi: "*O zaman olduğu gibi belki yine Mağlûp olursun. Fakat Hârezm bizi bir araya toplar.*" dedi. Sultan Hârizm'e yürüme kararından vazgeçmeyince Hârizmşah Alâeddin Muhammed askerlerini dağıttı. Topladığı yemleri de yaktı ve hızla yola koyuldu. Amacı Sultan Şehâbeddin'den önce Hârizm'e varmaktı. Böylece yollardan ondan önce geçerek yolu keserek su akıtır. Bu nedenle Sultan Şehâbeddin yola giremedi. Yolların düzelmesi ve Hârizm'e doğru yola devam etmek için kırk gün bekledi. İki ordu Karasu'da karşılaştı. Aralarında çok çetin bir savaş meydana geldi. Hem Gurlular'dan hem de Hârizmşahlar'dan pek çok kişi hayatını kaybetti. Hatta Gurlular arasında ölenlerden el-Hüseyn el-Merganî de vardı. Hârizmliler'den de pek çok kişi esir düşmüştü ve Sultan Şehâbeddin bunların öldürülme emrini vermiştir. (İbn'ül Esir, 1987: s.159)

Kaynağımız Tarih-i Cihangüşa'da olay Hârizmşahlar cephesinden daha ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır. Yazarımızın verdiği bilgilere göre Sultan Şehâbeddin savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra Herat'ın intikamını almak için Hârizm'e doğru yola koyulmuştu. Hârizmşah Alâeddin Muhammed ise temkinli davranmak için çöl yolundan Hârizm'e doğru yol aldı. Böylece iki ordu Hârizm'e erken varabilmek için yarışa girdiler. Gur ordusunun sayısını bilememekteyiz fakat yazarımız onların çekirge ve karınca sürüsü kadar fazla olduğunu belirtmektedir. Ülkesine Gurlulardan önce ulaşan Hârizmşah Alâeddin Muhammed halkı Gurlular'ın yaklaşmakta olduğunu söyleyerek uyardı. Halk da düşmana karşı koymak için anlaştılar. Herkes kılıç ve mızrak gibi savaş aleti temin etti. Bu arada halkın teveccüh ettiği İmam Şehâbeddin Hiveki de halkı gelen düşmana karşı koymaları konusunda teşvik etti. Hatta minberden söylediği "*Canını ve malını korurken öldürülen kimse şehittir*" mealindeki sahih hadise dayanarak halka savaşması için fetva verdi. Şehâbeddin Hiveki'nin sözleriyle halkın şevki arttı ve hep beraber savaşa hazırlandılar.(Cüveynî, 1998: s.282-283)

Bu arada Hârizmşah Alâeddin Muhammed de piyade ve süvari asker toplanması için Horasan'a adam gönderdi. Daha sonra da Nuzvar kıyısında karargah kuruldu. Birkaç günde yetmiş bin savaşçı bir araya toplandı. Bu arada Gur ordusu da yetişti. Yazarımız Gur ordusunun Ceyhun vadisini ovaya, ovayı da kandan Ceyhun nehrine çevirebilecek kadar çok asker, teçhizat ve filden oluştuğunu belirtmektedir. Gur ordusu bu noktaya geldiklerinde savaşmak için geçit yerleri aradılar. Ancak Karahıtaylar'ın Gur ülkesine yaklaştığı haberi alınca Şehâbeddin savaşmaktan vazgeçip hızla ülkesine dönme kararı alır.(Cüveynî, 1998: s.282-283)

Cüveynî(1998) Sultan Şehâbeddin'in Karahıtaylar'ın haberini alınca askerlerin kılıçlarını kınına sokarak kaçmayı tercih ettiğini ve hüsrani ve şerefsizlik yolunu seçtiğini belirtir. O'nun "*Bu senin yuvan değildir. O halde senin olmayan yuvayı terk et.*" sözüne maruz kaldığını belirtir.(s.283) Ancak burada belirtildiği gibi Sultan Şehâbeddin, Alâeddin Muhammed'in ordusundan kaçmamıştı. Çünkü kaçmak için öncelikle karşısındaki ordudan korkması gerekmekteydi. Nitekim Sultan Şehâbeddin'in ordusu yazarımızın da mübalağalı anlatımıyla belirttiği gibi oldukça çoktu. Sultan Şehâbeddin yalnızca yaklaşan bir düşman tehdidinden ülkesini korumak için savaşmaktan vazgeçmişti. Hatta İbn'ül Esir de(1987) Hârizmşah'ın Hitay Türkleri'ne haber gönderip yardım istediği belirtilmektedir.(İbn'ül Esir, 1987: s.159) Bu durum Hârizmşah'ın Gurlular'ın hakkından tek başına gelemeyeceğini düşünmüş olabileceği ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu göstermektedir. (s.159)

Akşam olduğu sırada Şehâbeddin adamlarına hazırlanmalarını emretti ve geri dönüş yolunu tuttular. Yazarımız Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in bu sırada onları kızgın bir aslan ve kıskanç bir aygır gibi Hezar Esf'e kadar kovaladığını belirtti. Öyle ki Gur ordusu geri dönüp savaşmak zorunda kaldı. Hârizmşah Alâeddin Muhammed Gur ordusunun sağ cenahına saldırdı. Böylece bayrakları devrildi ve emirleri ile ileri gelenlerinin çoğu esaret altına alındı. Kaçanlar ise çölün yolunu tuttular. Hârizm askerleri kısrağın peşindeki aygır gibi onları kovalamaya devam etti. Onlar "*Şeytanların yeryüzünde şaşırttıkları bir kimse gibi geriye mi dönelim?*" ayeti hükmünce böyle davranmaktaydılar. Gur askerleri de utanıp sıkılarak Safyabad'a

geçtiler. Sultan Hârizmşah çok sayıda mal, fil, at, deve ele geçirmişti. Geçtiği yerlerin halkına da iyilik ve bağışta bulunmuş ve geri dönmüştü. Yazarımız O'nun ele geçirdiği ganimetlerle ilgili: *“Allah size ele geçireceğiniz bol bol ganimetler vaadetmiş ve bunları size hemen vermiştir.”* ayetini söylemiştir. Hârizmşah Alâeddin Muhammed Hârizm'e varınca büyük bir ziyafet düzenlemişti. Şarkı da söyleyen Nedimlerinden Firdevs-i Semerkandi ziyafet sırasında şu rubaiyi söylemişti:

“Ey şah! Gurlu senin önünde kedinin önündeki fare gibi kaçtı.

Atından inip yüzünü sakladı.

Filleri sana şah'ı verdi ve böylece mat oldu.” (Cüveynî, 1998: s.283-284)

Ancak Gurlular için asıl mücadele yeni başlıyordu. Sultan Şehâbeddin Hârizm'den ayrılıp Hitaylar'ın üzerine yürürken çölden geçmek zorunda kaldı. Çöldeki su kaynaklarının azlığından dolayı da askerlerini dağıttı. Bu sırada Hitaylar da yolun üzerindeydi. Şehâbeddin'in adamlarından gördüklerini öldürüyorlar ve esir alıyorlardı. Kurtulanlar da ülke içlerine çekiliyorlardı. Kimse geri dönüp durumu haber veremedi. Bir süre sonra Sultan Şehâbeddin de yirmi bir süvariyle ve artçı askerleriyle durumdan habersizce geldi. Çölden çıkınca yorgun ve bitkin halde iken, dinlenmiş vaziyetteki Hitaylarla karşılaştı. Hitaylar'ın sayısı da kat kat fazlaydı. Gün boyu onlarla savaştı.(İbn'ül Esir, 1987:

Ertesi gün Hitaylar Şehâbeddin'in karşı koyamayacağı büyüklükteki bir ordu ile ansızın yetiştiler. Hitaylar bu yeni askerleri de ordusuna katıp bir defa daha saldırarak öldürücü darbeyi vurdular. Gurlular büyük bir bozguna uğramışlardı. Talekan hakimi Hüseyin b. Hârmil ilk geri çekilen kişiydi. Halk da onu takip ederek geri çekildi. Şehâbeddin az sayıdaki adamıyla oracıkta kaldı. Yorulup hareket edemez duruma gelen dört fili bizzat kendisi öldürdü. Yanındakilerle Endhuy'a girdi. Hitaylar da onu muhasara etti. Sonunda onlara bir fil vermesi şartıyla anlaştilar. Sultan Şehâbeddin fili vererek oradan kurtuldu. (İbn'ül Esir, 1987: s.159)

Cüveynî(1998) Sultan Şehâbeddin'in savaşta elli bin adamının öldüğünü ve kaleye sığındığı sırada yanında yüz adamının kaldığını belirtmektedir.(s.284) Bu rakamın doğruluğundan emin değiliz. Çünkü İbn'ül Esir de(1987) buraya sığındığı bir kaç gün zarfında on dört savaşın gerçekleştiği bilgisi mevcuttur. Bu kadar asker ile bu savaşların verilemeyeceği kanaatindeyiz. Ancak savaşın buraya sığınılmadan önce verilmiş ve buraya Sultan Şehâbeddin'in yüz adam ile sığınmış olabileceği ihtimali de vardı. Yazarımız devamla Sultan Şehâbeddin'in burada bir savaş taktiği yaptığını belirtti. Sultan bir askeri birliğini gizlice gönderdi ve onlara sabahleyin ülkeden yardıma gelen yeni bir birlik gibi geri gelmelerini istedi. Onların tekrar gelmesiyle Hıtaylar paniğe kapıldılar. (s.161)

Cüveynî ise Gurlular'ın Endhuy'a sığındıktan sonra artık savaşacak güçleri kalmadığını belirtir. Onların artık teslim olacakları sırada Semerkand Hakimi devreye girdi. Sultan Şehâbeddin'e *“Bir islam padişahının gayrimüslim birinin eline düşerek öldürülmesini aldığım İslâmî terbiyeden dolayı uygun görmüyorum. Doğru olan, fillerden, atlardan, konuşanlardan, konuşmayanlardan neyin varsa canına karşılık feda etmelidir. Eğer söylediğimi yaparsan ,aracı olur, onları razı ederim”* der. Sultan Şehâbeddin de bu haber üzerine canını kurtarmak için nesi varsa feda etti. Bütün hazine ve silahlarını düşmanın önüne dökerek hayatını kurtardı. Yazarımız bundan sonra olayla ilişkisine binaen *“Oysa artık kurtulma zamanı değildir.”* ayeti ile Utbi'nin (Basralı Abdullah b. Utayba) şu şiirini kaydeder:

*“Eğer biz, umduklarımızı ele geçirmeden salimen dönsek bile,
canımızı kurtarmamız da büyük bir nimettir.”*

İbn'ül Esir(1987) Semerkand hakiminin olaya müdahalesini daha farklı anlatmaktadır. O'na göre Semerkand'ın Hıtaylar'a itâat etmiş müslüman hakimi Müslümanların Sultan Şehâbeddin'in yenilmesiyle büyük bir falakete uğramalarından korktu ve onlara: *“Siz Şihâbeddin'i çölden çıktığı andaki durumundan daha zayıf bir halde asla bulamazsınız. O kadar yorgun ve zayıf bir durumda ve az sayıda askeri olmasına rağmen onu mağlûp edemedik. Halbuki şimdi*

yardımcı kuvvetler geldi. Siz onun her taraftan gelen askerleriyle baş başa kalacaksınız. O zaman kurtulmanın yollarını arayacağız, fakat kurtulamayacağız. Şihâbeddin ile barış yaparsak daha doğru olur” dedi. Onlar da kabul edip barış talebinde bulundular. (s.161)

Semerkant hâkimi Osman(Barthold) bu arada Sultan Şehâbeddin’e de gizlice haber gönderdi. Durumu anlattıktan sonra Hitaylar’ın barış teklifini önce reddetmesini ve sonra kabul etmesini söyledi. Böylece kendisinin güçlü olduğunu göstermiş olacaktı. Hitaylar’ın elçisi geldiğinde Şehâbeddin denileni aynen uyguladı. Görüşme uzun sürdü ve sonunda Hitaylar’ın nehri geçerek Sultan Şehâbeddin’in topraklarına girmemesi, onun da Hitayların topraklarına girmemesi şartıyla anlaşma yapıldı. Hitaylar geri giderken Sultan Şehâbeddin de bu badireden kurtulup ülkesine döndü. (İbn’ül Esir, 1987: s.161)

Sultan Şehâbeddin ülkesine döndüğünde ordusunu ve malını kaybetmiş üzüntülü haldeydi. Hârizmşah onun dönmesiyle kendisine hacıplerinden biriyle O’na “*Saldırgan, en zalim olandır”* demişti. O da “*bu savaş sizin tarafınızdan çıkarılmıştır. Şimdi tartışma yolunu kapama ve anlaşma yolunu açma zamanıdır”* demişti. Sultan Şehâbeddin, Hârizmşah Alâeddin Muhammed’e ihtiyacı olduğunda yardımına koşacağına dair söz dahi vermişti. Böylece savaş sonrasında iki hükümdar arasında barış sağlanmıştı. (Cüveynî, 1998: s.284)

Sultan Şehâbeddin ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed arasındaki anlaşma çok da uzun sürmemişti. Aradan iki ay geçince başlarında Belh valisi Taceddin Zengi’nin bulunduğu bir grup Gur ordusu Talekan sınırında toplandı ve Merverrud’a saldırdı. Taceddin Zengi bununla da yetinmeyip Merverrud’un başındaki yöneticiyi öldürdü, halka zulüm ve işkence yaptı. Kendi adına da para bastırdı. Hârizmşah Alâeddin Muhammed bu haberi alınca Merv’de Bedreddin Çağır’ı ve Ebiverd’den Taceddin Ali’yi bu ayaklanmayı bastırmak için görevlendirdi. İki taraf arasında savaş gerçekleşti ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed’in görevlendirdikleri galip geldi. Emir Zengi zincire vuruldu, yanında da on emir ile beraber Hârizm’e götürüldü.

Orada yaptıklarının bedeli olarak başı vücudundan ayrıldı. Böylece ayaklanma bastırıldı. Ancak Hârizmşahlar ile Gurlular arasındaki anlaşma şeklen de olsa devam etti. (Cüveynî, 1998: s.284-285)

Sultan Şehâbeddin ülkesine döndüğünde kendisinin yokluğunda çıkan karışıklıklarla da uğraşır. Endhuy'da sıkışmasının ardından kendisinin öldürüldüğüne dair haberler yayılmıştı. Konu ile ilgili pek çok şâyâ çıktı. Şehâbeddin bundan sonra yedi kişiyle Talekan'a geldi. Askerleri ölmüş hazinesinin çoğu yağmalanmıştı. Bundan dolayı Talekan hakimi İbn Harmîl çadırları ve ihtiyaç duyduğu diğer eşyaları gönderdi. Yenilgisinin ardından Gazne'ye döner. el-Hüseyn b. Harmîl'i de yanında götürdü. Çünkü kendisine el-Hüseyn'in savaş sırasında geri çekildiğinden dolayı çok korktuğu ve: *"Eğer sultan giderse ben de Harzemşâh'ın yanına kaçırım"* dediği söylenmişti. Sultan da el-Hüseyn'in böyle bir teşebbüsünün önüne geçmek için yanında götürür. ve onu emîr'i hâcip olarak tayin etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.159-160)

Ülkesine döndüğünde de bozguncularla uğraşmak zorunda kaldı Bunun nedeni ise Sultan Şehâbeddin'in öldüğü haberinin çıkması ve fırsat kollayanların bunu değerlendirmesiydi. Onun öldüğünü sanıp bu fırsatı değerlendirmeye çalışanlardan biri de Taceddin Yıldız adlı kumandandı. Kendisi Sultan Şehâbeddin'in satın aldığı bir memlûküydü. Adamlarını toplayarak Gazne kalesine çıkmak isteyen kumandanı kale muhafızı durdurmuştu. O da evine dönerek orada beklemeye koyulmuştu. Halaçlar ile diğer bozguncular da ülkede fitne fased çıkarmışlardı. Yolları kesip, pek çok kişiyi öldürmüşlerdi. Sultan Şehâbeddin Gazne'ye döndüğünde Yıldız'ın yaptıklarından haberdar oldu ve onu öldürmek istedi. Ancak diğer memlûkler ona şefaathçi oldu ve salıverilmesini sağladılar. Kendisi de daha sonra Sultan Şehâbeddin'den özür diledi ve kabul edildi. Sultan Şehâbeddin daha sonra ülkede bozgunculuk çıkaranlardan pek çok kişiyi öldürdü. (İbn'ül Esir, 1987: s.160) Yıldız Şehâbeddin'den sonra Gurlular ülkesinde iz bırakmış bir Türk kumandandı. O'nunla ilgili ileriki bölümlerde pek çok bilgi vereceğiz.

Sultan Şehâbeddin'in yokluğunda karışıklık çıkaran kişilerden bir diğeri de Aybeg Balter adındaki başka bir memlûküydü. Aybeg Balter kendisiyle birlikte Hitaylar'la olan savaşa katılmıştı. Vaziyetin kötü olduğunu anlamış olacak ki Multan'a giderek Sultanın oradaki naibini öldürdü ve şehri zapt etti. Sultanın oradaki hazinesine ait mallara da el koydu. Halka çok kötü davranarak onların mallarını da müsadere etti. Ayrıca: *"Sultan öldürüldü, şimdi sultan benim"* dedi. Anlatıldığına göre onun bu ayaklanmayı çıkarması konusunda teşvik eden kişi Ömer b. Yezân adında bir zındık idi. Aybeg onun her emrini yerine getirmişti.. Bozguncu taifesini toplayarak halkın mallarını yağmalayıp yollardan emniyeti kaldırdı. (İbn'ül Esir, 1987: s.160)

Sultan Şehâbeddin memlûkünün yaptıklarını duyunca derhal hindistan üzerine sefere çıktı. Askerleri vasıtasıyla Ömer adlı zındık ve Aybeg'i yakalattı. Ve ikisi de kötü bir suretle öldürüldü. Onu destekleyenlerde öldürüldüler. Bu sırada tarih 601 yılının Cemaziyülâhir ayı (Ocak-Şubat 1205) idi. Şehâbeddin onların ölümlerini görünce: *"Allah ile peygamberine karşı harbeden ve yeryüzünde fased çıkaranların cezası öldürülmek, asılmak, çarprazvari elleri ve ayakları kesilmek yahut o yerden sürülmektir. Bu onları yeryüzünde rüsvâ etmek içindir. Onlara ahrette de büyük azap vardır."* (Mâide sûresi, 5/33) meâlindeki âyet-i kerîmeyi okudu. Sonra bütün ülkede tellâl çağırttı ve halkından Hitaylar'la savaşmak ve intikâm almak için hazırlanılmasını emretti. Sultanın bu emri topyekün bir savaşa hazırlanma niteliğindeydi. (İbn'ül Esir, 1987: s.160)

3. Gur Sultanı Şehâbeddin'in Öldürülmesi

İbn'ül Esir Sultan Şehâbeddin ölümünden önce Horasan'daki Bâtınîlerin liderinden bir elçi aracılığıyla mektup aldığına değinmiştir. Sultan Şehâbeddin mektubun içeriğine oldukça öfkelenmiş ve Gurlu ülkesinin mütevellisi olan Alâeddin Muhammed b. Ebû Ali'ye bir ordu ile onların beldelerini muhasara etmesini söyledi. O da Kuhistan'a doğru hareket etti. Zevzen hâkimi bunu duyunca Alâeddin'in yanına gider ve onun saflarına katıldı. Bu şahıs önceden Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e

bağlıydı. Sultan Şehâbeddin'in bu ordusuna katılarak Hârizmşah'ın hizmetinden ayrıldı. Alâeddin batınilere ait olan Kâyin şehrini muhasara etti. Ancak bu sırada Sultan Şehâbeddin'in ölüm haberi geldi. Alâeddin de şehir halkından altmış bin dinar-ı rüknîye aldı. Onlarla anlaşıp oradan uzaklaştı. Kâhek Kalesine yürüyüp orayı ele geçirdi, muharipleri öldürüp kadın ve çocukları esir aldı. Oradan Herat'a sonra da Firûzkûh'a gitti. (İbn'ül Esir, 1987: s.161-162)

Sultan Şehâbeddin Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Sâ'm'ın ölümü 602 yılının Şaban ayının ilk gecesine (12 Mart 1206) rast geldi. Sultan Demil denilen yerde yatsı namazı vaktinde öldürülmüştü. Yazarımızın belirttiğine göre Kevkeroğullarına mensup bir takım kimseler Sultan Şehâbeddin'i öldürmek için onun ordusuna katıldılar. Amaçları öldürülen ve esir alınan adamlarının intikamını almaktı. Gece olunca adamları yanından ayrılır ve otağında yalnız başına kaldı. Onun bu durumundan istifade etmek isteyen o grup ayaklandılar. Sultan Şehâbeddin'in otağının kapısındaki muhafızlardan birini öldürdüler. Öldürülen muhafızın feryadı üzerine diğer nöbet tutan askerler otağın etrafında nöbet tuttıkları yeri terkedip sesin geldiği yere gittiler. Büyük bir izdiham oldu ve Kevkeriyye taifesi bu izdihamı fırsat bilerek Sultan Şehâbeddin'in otağına girdiler. Savunmasız halde kalan Sultan Şehâbeddin'i yirmi iki bıçak darbesiyle öldürdüler. Adamları içeri girdiğinde sultanı seccade üzerinde secde halindeyken öldürülmüş olduğunu gördüler. Hemen o şahısları yakalayıp öldürdüler. Yazarımız Sultan Şehâbeddin'i öldürenlerin kafir olduğunu ancak aralarında iki tane de sünnetli olduğunu belirtir.(İbn'ül Esir, 1987: s.184)

Sultan Şehâbeddin'in amacı bu beldelerden asker toplamaktı. Hıtaylar üzerine yürümek için hazırlık yapan hükümdar bunun için yanına hatırı sayılır derecede çok para almıştı. Hindistan ve Horasandaki askerlerine kendilerine katılmalarını söylemişti. Ancak tam da bu işlerin ortasında hiç beklemediği anda eceli geldi. Yazarımız para, silah ve askerlerin ona bir fayda sağlamamasına rağmen Hıtaylar üzerine yürümek gibi ulvi bir niyetle yola çıktığını belirterek onu övmekteydi. (İbn'ül Esir, 1987: s.184)

İbn'ül Esir Şehâbeddin'in gayet cesur ve atılgan bir kişiliğe sahip olduğunu belirtti. Hindistan'a pek çok gazâ tertip etmiş olan hükümdar Halka karşı adil davranmış ve onlara iyi muamele etmişti. Adaleti şeriatın hükümleri ile sağladı. Gazne kadısı her hafta cumartesi, pazar, pazartesi ve salı günleri sultanın sarayına geldi. Sultan, emir-i hâcib, emir-i dâd ve sâhibü'l-beridile beraber toplanırlardı. Kadı hüküm verir, sultanın adamları da onun hükümlerini küçük, büyük, şerefli ve âdi kim olursa olsun herkese uygulardı. Eğer davacılarından biri sultanın yanına gelmesini isterse kadı onu çağırır ve savunmasını dinlerdi. Sonra da lehinde veya aleyhinde şeriat neyi emrediyorsa ona göre hüküm verirdi. Devlet işleri bu şekilde gayet güzel yürütülürdü.(İbn'ül Esir, 1987: s.181)

Cüveynî(1998) İbn'ül Esir'in anlattığı olayları farklı bir şekilde anlatır. O'na göre Şehâbeddin bir hazırlık içerisindeydi fakat niyeti Hıtaylar üzerine değil Hârizmşahlar üzerine yürümekti. Sultan Şehâbeddin ülkesine döndüğünü ve Hârizmşahlar ile barış yapmış olduğunu anlatmıştı. İki ülke arasında yapılan bu barışa rağmen Şehâbeddin yaşanan olaylardan dolayı Hârizmşah'a kin beslemekteydi. Bir fırsatını bulup da savaşabilmek için asker toplayıp silah imâl etmekteydi. Horasanda yiyeceksiz, içeceksiz ve sıkıntı içinde bulunan askerlerinin durumunu düzeltmek için 602 (1205-1206) yılında Hint ülkesine sefer düzenleyip kazandığı bir savaşta durumunu düzeltmeye muvaffak oldu. (s. 285)

Geri dönüş yolunda Celum geçidinden geçip Ceyhun sahilinde saltanat çadırını kurdu. Ancak çadırın nehre bakan yönünü korumadılar. Sultan Şehâbeddin'in çadırında öğle uykusunu uyuduğu bir sırada yazarın tabiriyle *“sudan şimşek gibi çıkan ve çadırın içine atlayan iki Hintli, hilekâr ve kiskanç bakışlardan uzak, zamanın kötülüklerinden habersiz olarak uykuda bulunan Sultan Şehâbeddin'in hayat suyunu kesip onu öteki dünyaya uğurladılar”* Yazarımız burada *“Ecelin gözlerinin karşısında muhafızların ne faydası olur? Kötü talihe karşı kalabalık bir fil ordusu ne yapabilir? Ecelin karşısında askerinin, silahın, beyazın ona bir faydası dokunmadı.”* diyerek sultanlar sultanı bile olsan fillerin orduların dahi olsa ölümün karşısında her insanın çaresiz olduğunu belirtmiştir. Ardından da şu şiiri eklemiştir:

*“ Bütün devlet sahipleri, adamlarıyla,
zenginlikleri ve büyük ordularıyla
Bir süre başa geçip egemen oldular.
Sonunda ise,
yükseldikleri hızla düşüp kayboldular.” (Cüveynî, 1998: s. 285)*

Şehâbeddin öldürülünce oradaki emirler hemen veziri Müeyyid’ül-mülk b. Hoca’nın yanına gittiler. Aralarında anlaşılabilir ve Şehâbeddin’in bu sefer için yanında getirdiği hazineyi ve Gurlu tahtını korumaya yemin ettiler. Daha sonra Şehâbeddin’in yaraları dikildi ve bir mahfe içine konuldu. Böylece vezir işleri yoluna koydu. Halka bir hacamatlık kan bile akmadığını söyleyerek onları sakinleştirdi. Mahfe Şehâbeddin’in askerleri tarafından sarılmıştı. Vezir, askerler ve şemse sultanın hayatta olduğu zamandaki gibi yerlerini almışlardı. Vezir Emir-i dâd’a askerleri disiplin altında tutmasını emretti. Yazarımızın belirttiğine göre Sultanın yanındaki hazine bin iki yüz yük idi. Küçük Türk gulamlar parayı yağmalamaya teşebbüs ettiler fakat vezir ve büyük memluk emirler anlaşlıkları gibi onlara mani oldular. Bu emirler arasında Yıldız’ın damadı Sonc ve diğer bazı emirler de vardı.(İbn’ül Esir, 1987: s.179)

Vezir daha sonra emirleri merkezlerine gönderdi. Hindistan’da Aybeg’in yanında iktâsı olan askerlere büyük meblâğlar dağıtıldıktan sonra iktâlarına döndüler. Gazne’de iktâları ve aileleri olan askerleri yanına alıp yola koyuldu. Askerler Şehâbeddin’in ağabeyinin oğlu Gıyâseddin Mahmud b. Gıyâseddin ile Şehâbeddin’in kız kardeşinin oğlu olan Bamiyan hakimi Bahaeddin arasında çok çetin savaşlar olacağını anladılar. İki taraf da hükümdar olabilecek kişilerdi. Vezir, Türkler ve bazı zevat Gıyâseddin Mahmud’u destekliyorlardı. Gurlu emirler ise Bamiyan hakimi Bahaeddin Sam’dan yanaydılar. Her iki taraf da Bahaeddin ile Gıyâseddin’e haber gönderip Şehâbeddin’in öldürüldüğünü ve meydana gelen olayları haber verdiler. Gazneli bazı bozguncular memlûklere: *“Efendinizi Fahreddin er-Râzi öldürdü, çünkü Hârizmşah’ın da desteğiyle katili gönderen odur”* dediler. Bunun üzerine memlûkler Fahreddin er-Razi’yi öldürmek için

ayaklandılar. Ancak burada da belirtildiği gibi bu bir iftiradır. Razi kaçarak vezir Müeyyidü'l- Mülk'ün yanına gitti ve kendisinin öldürüleceğini belirtti. Vezir Razi'yi gizlice istediği bir yere gönderdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.179-180)

Askerler arasındaki anlaşmazlık gitgide artmaya başlar. Ferşabur'a vardıklarında Türkler ile Gurlular arasında bu sefer de yola hangi yönden devam edileceği konusunda anlaşmazlık çıkar. Gurlular: “*Biz Makrahan yoluyla Gazne'ye gideceğiz*” diyorlardı. Böylece Bamiyan'a yaklaştıklarında şehrin hakimi Bahaeddin hazineye sahip olabilecekti. Türkler ise: “*Biz Savran yoluyla gideceğiz*” diyorlardı. Onların da amacı Şehâbeddin'in memlûkü ve Kerman hakimi olan Taceddin Yıldız'a yaklaşp hazineyi onun almasını sağlamaktı. (*Kerman Gazne ile Lahor arasındaki bir şehir olup Fars bölgesindeki Kirman şehri değildir*) Kerman'dan Gıyâseddin Mahmud'a haber gönderip onu Gazne'ye davet edecek ve Gurlu tahtına çıkaracaklardı. (İbn'ül Esir, 1987: s.180)

Yazarımız Gur ve Türklerin aralarında çok ihtilafa düştüklerini ve bu yüzden neredeyse savaşacakları bir duruma geldiklerini belirtir. Ancak sonunda Vezir Müeyyidülmülk Gurlularla anlaştı. Türklerden de hazineyi ve Şehâbeddin'in içinde bulunduğu mahfeyi alıp Kerman'a gitmeleri için izin aldı. Türkler de bunu kabul ettiler ve anlaşıldığı gibi Makrahan yoluyla gittiler. Ancak bu yol oldukça meşakkatli oldu. O yöredeki dağlarda bulunan et-Tirahiyye, Avğan ve diğer kavimler üzerlerine saldırarak Kerman'a varıncaya kadar askerlerin yanlarındaki eşyaların bir kısmını kapıp kaçtılar.(İbn'ül Esir, 1987: s.180)

Yıldız Şehâbeddin'in ölü bedenini taşıyan bu grubu karşılamaya çıktı. Mahfenin içine bakınca Şehâbeddin'in tabutuyla karşılaştı. Derhal atından inip efendisinin sağlığında yaptığı gibi yeri öptü. Sonra üzerindeki örtüyü kaldırıp attı. Onun ölmüş olduğunu görünce elbiselerini parçalayarak ağlayıp feryad etti. Onun bu hali halkı da duygulandırdı ve onlar da ağlamaya başladılar.(İbn'ül Esir, 1987: s. 180)

Burada adını çokça andığımız Yıldız Şehâbeddin'in ilk memlûklerinden. Kölelerin en nüfuzlusu ve mevki itibâriyle en önde olanı olduğundan Şehâbeddin'in aile efradı onun hizmetine koşar ve işlerini ona danışırlardı. Efendisi öldürülünce Yıldız Gazne'yi ele geçirmeyi aklına koymuştu. Vezir Müeyyidü'l-mülk'ü gördüğünde ondan hemen para silâh ve hayvanların hesabını sordu. O da yapılan masrafları ve yanında kalan miktarı söyler ancak Yıldız söylenen hesabı yadırgadı ve kendisine ve terbiyesizce sözler söyleyerek: *“Gurlular Bâmiyan hâkimi Bahaeddin Sâm ile haberleşip onu melik yapmak istediler. Efendimiz Gıyâseddin Mahmud bu durumu bana yazdı ve hiç kimseyi Gazne'ye yaklaştırmayacağını bildirdi. Ayrıca kendisi Horasan işiyle uğraştığından dolayı beni Gazne ve civarındaki şehirlere naip tayin etti.”* demişti.(İbn'ül Esir, 1987: s.181)

Hatta vezire: *“Gıyâseddin bana hazineyi de senden teslim almamı emretti.”* demişti. Vezir Türklerin onu desteklediğini bildiği için hazineyi ona verme konusunda diremedi. Yıldız mahfeyi de yanına alarak memlûkler ve vezirle beraber Gazne'ye gitti. Şehâbeddin yaptırmış olduğu medresenin türbesinde defnedildi. Kızını da oraya defneder. Şehâbeddin Gazne'ye vardığında 22 Şaban 602 (3 Nisan 1206) tarihydi. (İbn'ül Esir, 1987: s.181)

Sultan Şehâbeddin'in ölmesiyle Horasan'da Alâeddin Muhammed'in gücüne denk bir Sultan kalmadı. Onu öldürmek için bir çok zahmetlere katlanmış olan Alâeddin Muhammed de bu şekilde zahmetsizce ondan kurtulmuş oldu. O'nun ölümüne sevinen bir diğer kişi de felçli haldeki Bamiyan melikiydi. Sultan Şehâbeddin'in yakın akrabası olan Bamiyan meliki Şehâbeddin'in ölüm haberini alınca kötü talihi düzeldi sanarak yola çıktı. Ancak yolda iken hayatını kaybederek öldü. Yazarımız bu durumun Alâeddin Muhammed'in işine yaradığını belirtmekteydi. (Cüveynî, 1998: s. 285-286)

Bahâeddin öldükten sonra oğulları Gazne'ye gittiler. Gurlu emîrlere ve şehir halkı onları karşıladı. Türkler de istemeyerek onlarla birlikte çıktılar. Bahâeddin'in oğulları şehre girip hakim oldular. Alâeddin ile Celâeddin 602 yılının 1 Ramazan

(11 Nisan 1206) günü sarayda konakladılar. Fakat yanlarında az sayıda asker vardı. Türkler onların şehre hakim olmasına mani olmak istediler. Vezir Müeyyidü'l-mülk onları engellemek istediye de dinlemediler. (İbn'ül Esir, 1987: s.184)

Alâeddin ile Celâleddin kaleye yerleşip saraya konaklayınca Türkler çıkmalarını ve aksi durumda kendilerini öldüreceklerini söylediler. Onlar da Türklerle bol miktarda para dağıttılar ve kendilerine bağlı kalacaklarına dair yemin ettiler. Bu arada Yıldız'a bir elçiyle hilâtlar gönderdiler. Kendilerine itâat etmesi durumunda iktâlarını artıracaklarını ve para göndereceklerini, onu ordu kumandanı tayin edeceklerini ve bütün ülkede onun hükmünün geçeceğini söylediler. Yıldız bu sırada Türklerden Halaçlardan ve Oğuzlardan oluşan büyük bir orduyla Kerman'dan Gazne'ye hareket etmişti. Elçi Yıldız'ın yanına gelip Alâeddin ve Celâleddin'in mesajını iletince ona: *“Onlara şöyle Bâmiyan'a dönsünler. Orası onlara yeter”* Efendim Gıyâseddin bana Gazne'ye giderek onlara mani olmamı emretti. Kendi istekleriyle beldelerine dönerlerse ne âlâ. Yoksa onlara ve maiyyetindekilere hoşlarına gitmeyecek işler yaparım” dedi. Elçi'nin getirdiği hediye ve hil'atleri de geri gönderdi. Ancak Yıldız'ın maksadı Gıyâseddin'in hanedanını muhafaza etmek değildi. O Gazne'yi ele geçirmek istiyordu. Efendisi için Gazne'yi almak istediğini söylemesi de onun bu durumu meşru kılacak bir bahanesiydi. (İbn'ül Esir, 1987: s. 184)

Elçi Yıldız'ın mesajını tebliğ edince Alâeddin vezirini Bâmiyân, Belh ve Tirmiz ile diğer şehirlere asker toplaması için gönderdi. Yıldız da Gazne'deki Türklerle haber gönderdi ve Gıyâseddin Mahmud'un kendisine Alâeddin ve Celâleddin'i Gazneden çıkarması için emir verdiğini söyledi. Türkler de Alâeddin'in oğlundan silah istediler. O da silah deposunu onlara açtı. Şehâbeddin'in veziri Müeyyidü'l Mülk bunu duyduğunda silâh deposuna bakmakla görevli şahsın yanına gitti ve anahtarları verdiği için onu azarladı. Daha sonra emir verip Türklerin yağmaladığı silâhları geri aldı. Bu işte muvaffak olabilmesinin nedeni Türklerin vezire hürmet etmesiydi. (İbn'ül Esir, 1987: s.184)

Yıldız Gazne'ye vardığında Alâeddin Gurlular ve Türklerden müteşekkil büyük bir kalabalıkla onu karşıladı. Alâeddin'in ordusunda Yıldız'ın damadı Sona da vardı. Bu sırada vezir henüz topladığı askerlerle oraya ulaşmamıştı. Adamları Alâeddin'den Yıldız ile savaştan sakınmasını ve veziri beklemesini tavsiye ettilerse de o kabul etmeyip Yıldız'ın üzerine asker sevketti. 5 Ramazan 602 (15 Nisan 1206) tarihinde karşılaştılar. İki ordu karşı karşıya gelince Türkler Yıldız'ın tarafına geçtiler. Ordusu küçülen Alâeddin'in mağlup olur. Ordu kumandanı Muhammed b. Ali de esir alınır. Yıldız'ın askerleri şehre girdiklerinde Gurlular ile Bâmiyanlılar'ın evlerini yağmalar. Yıldız kaleyi muhasara edince Celâleddin yirmi süvariyle dışarı çıkıp Gazne'den ayrılır. (İbn'ül Esir, 1987: s.184)

Celâleddin şehirden ayrılmadan önce kardeşi Alâeddin'e: *"Ben asker toplayıp gelinceye kadar kaleyi muhafaza et"* demişti. Yıldız muhasaraya devam etti. Maiyetindekiler şehri yağmalamak istedilersede o buna izin vermedi. Alâeddin'e haber gönderip kaleden çıkmasını istedi. Çıkmayacak olursan şöyle yaparım diye tehdit etti. Elçilerin karşılıklı gidip gelmesi sonuç verdi ve Alâeddin kaleden ayrılıp beldesine dönmeye razı oldu. Adam gönderip Yıldız'ın kendisine ve taraftarlarına eziyet etmeyeceğine ve saldırmayacağına dair yemin ettirdi. Daha sonra kaleden ayrıldı. Yıldız Şehâbeddin'in türbesine giderek orada konakladı. (İbn'ül Esir, 1987: s. 184)

Ancak Alâeddin'in kaleden ayrılmasıyla Türkler onu atından aşağı atarak elbiselerini aldılar ve iç çamaşırıyla çırılçıplak bıraktılar. Yıldız bunu duyunca kendisine at, para ve elbise göndererek yapılanlardan dolayı özür diledi. Alâeddin giyeceği kadarını aldıktan sonra geri kalanını iade etti. Bâmiyan'a varınca da köylü kıyafeti giyerek bir eşeğe bindi. Ona hükümdarlara mahsus atlar ve güzel elbiseler takdim ettilerse de ata binmedi ve elbiseleri giymedi. *"Gazneliler'in bana ne yaptığını halkın görmesini istiyorum. Geri dönüp Gazne'yi tahrip ve yağma edersem kimse besi ayıplamasın"* dedi. Hükümet sarayına gidip hemen asker toplamaya başladı. (İbn'ül Esir, 1987: s.184-185)

4. Gur Kumandanı Yıldız'ın Gazne'ye Hâkim Olması

Önceki bölümde Yıldız'ın para, silâh, hayvanlar ve Şehâbeddin'in yanında bulunan diğer mallara el koyduğunu anlatmıştık Daha sonra ise Türkler, Halaçlar, Oğuzlar ve diğer kavimlerden oluşan Gazne'ye yürümüş ve orayı Alâeddin'in elinden almaya muvaffak olmuştu. Gurlular ülkesi artık bir hükümdara sahip değildi. İktidar mücadelesinde artık memlûkler bile yer almaya başlamıştı.(İbn'ül Esir, 1987: s.185)

Alâeddin'in Gazne'den çıkmasıyla Yıldız dört gün onun sarayında oturup Gıyâseddin Mahmud'a itâat arzettiğini bildirdi. Ancak buna rağmen hatiplere hutbeyi ne kendi adına ve ne de başkaları adına okumaları için emir verdi. Hutbe sadece halife adına okunuyordu ve şehid Şehâbeddin için Allah'tan rahmet dileniyordu. Yıldız'ın asıl amacı Gazne'ye hakim olmaktı. Ancak asıl amacını açık bir şekilde söylemiyordu. Gıyâseddin Mahmud adına hareket ettiği için de yaptıkları meşru sayılıyordu. (İbn'ül Esir, 1987: s.185)

Yıldız dördüncü gün Gurlular'la Türklerin liderlerini çağırıp Alâeddin ve kardeşine mektup yazanları kınadı. Gazne valisi Emîr-i dâd'ı tevfik ve hapsetti. Ertesi gün yani 16 ramazan (26 Nisan 1206) tarihinde kadıları, fakîhleri, ileri gelen zevâtı ve halifenin elçisi Şâfiî fakîhi ve Nizâmiye medresesi müderrisi olan Şeyh Meceddin Ebû Ali b. Er-Rebî'i çağırıldı. O, Gazne'ye Şihâbeddin'e elçi olarak gönderilmişti. O Gazne'de iken Şihâbeddin öldürüldü. Yıldız Gazne kadısı ve halifenin elçisine haber gönderip: *“Ben saltanat sarayına giderek “Melik” ünvanını almak istiyorum. Siz de mutlaka gelmelisiniz. Bundan maksat halkın işlerinin yola girmesidir”* dedi. Böylece asıl amacına doğru bir adım attı. (İbn'ül Esir, 1987: s.185)

Yıldız'ın elçiyi çağırması üzerine elçi de oraya geldi. Yıldız yola çıkınca halk onun hizmetine koştu. Üzerinde matem elbisesi vardı. Saraya gitti, fakat Şehâbeddin'in oturduğu yere oturmayıp başka bir yere oturdu. Yıldız'ın niyeti işte bu noktada anlaşıldı. Bunu gören Türkler'in çoğunun niyeti değişti. Çünkü onların asıl

isteği Gıyâseddin Mahmud'un melik olmasıydı. Yıldız'a da onun adına hareket ettiği için itâat ediyorlardı. Yıldız'ın tek başına hareket etmek istediğini görünce onu desteklemekten vaz geçtiler. Hatta aralarında öfkelerinden ağlayanlar dahi olmuş. Yıldız bu durumu toparlamak için onlara pek çok yeri iktâ etmek ve bol miktarda para dağıtmak zorunda kalmıştı.(İbn'ül Esir, 1987: s.185)

Şehâbeddin'in yanında bulunan Gur ve Semerkant hükümdarları ailesine mensup kişiler vardı. Onlar da Yıldız'a hizmet etmek istemezler.Bunun için kendisinden Gıyâseddin Mahmud'un hizmetine girmek için izin istediler. Yıldız da bu isteklerini kabul etti. Sonrasında adamlarının çoğu Gıyâseddin Mahmud ile Bamiyan hakimi Alâeddin ve kardeşinin yanına gittiler. Gıyâseddin Mahmud Yıldız'a haber gönderip Bahaeddin'in çocuklarını Gazne'den çıkardığı için teşekkür etti. Kendisini övdü ve ona hilâtlar gönderdi. Ondan kendi adına hutbe okutmasını ve para bastırmasını istedi. Fakat Yıldız demagojik cevaplar vererek onun isteklerini yerine getirmedi. Gıyâseddin Mahmud bu defa daha makul bir teklifle kendisine "melik" diye hitap edilmesini ve kölelikten âzâd edilmesini istedi. Çünkü efendisinin kardeşinin oğlu Gıyâseddin'in ondan başka varisi yoktu. Oğlunu da Yıldız'ın kızıyla evlendirmek istediye de Yıldız bunları da kabul etmedi. (İbn'ül Esir, 1987: s.186)

Bu sırada Bamiyanlılar Yıldız'ın eski iktâları olan Kerman ve Serman'ı yağmaladılar. Yıldız damadı Sonc ile bir askeri birliği oraya gönderdi ve Bamiyanlıları mağlup etti. Gazne'de de Şehâbeddin'in koyduğu vergiler toplandı. Müeyyü'l-Mülk'ü kendisine vezir olmaya zorladı ve vezir bunu kerhen kabul etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.186) Yıldız artık Gazne'de hakimiyetini kısmen sağlamış bulunuyordu.

Şehâbeddin'in ölümünden sonra bulunduğu yerde istiklalini ilan eden bir diğer kişi de Kutbeddin Ay Beg'in İl Tutmuş adındaki memuru idi. Kutbeddin Ay Beg Delhi ve Hindistan taraflarında valilik yapmış ve bir çok gazada yer almıştı. Kendisinden sonra yerine geçecek bir oğlu yoktu. Bu nedenle ölümünden sonra yerine akli ve bilgisi ile ün salmış olan memuru İl Tutmuş geçti. Tahta oturunca

Şemseddin adını aldı. Hindistan'ın büyük bir bölümünde ve diğer bir çok yerde bu isimle anıldı. Sultan Şemseddin'in gaza ve fetihleri hakkında bir çok eser yazılmıştır. Uşa, Multan, Lahor, Peşaver ve Kubaca gibi Sind tarafında yer alan yerlere hükmetmişti. (Cüveynî, 1998: s.286-28)

Parçalanmış Gur ülkesinin Zabulistan ve Gazne'de bölgesi Taceddin Yıldız, Delhi bölgesinde Kutbeddin Aybek, Lahur ve Multan civarında da Nasirü'd-din Kabaca hakim olmuştu. Ancak Gur'un en önemli bölgeleri ve merkezi konumdaki Fîrûzkûh ve Herat Sultan Gıyâseddin'in oğlu Gıyâseddin Mahmud'un hakimiyetinde kaldı. (602 Ramazan /1206 Nisan) (Cüveynî, 1998: s.286-287; Kafesoğlu, 2000: s. 161.)

5. Herat Meliki İbn Harmîl'in Gıyâseddin Mahmud'dan Ayrılması ve Hârîzmşâh Alâeddin Muhammed'e Bağlanması

Gıyâseddin Mahmud b. Gıyâseddin amcası öldüğünde kendi iktâsı olan Bust ve İsfizâr'da bulunuyordu. Melik Alâeddin b. Muhammed b. Ebû Ali, Şehâbeddin tarafından Gur beldeleri ve er-Ravan'a bağlı diğer bazı şehirlere vali olarak tayin edildiğini daha önce belirtmiştik. Gıyâseddin Mahmud ise Şehâbeddin tarafından merkezden uzaklaştırılmıştı. Şehâbeddin öldüğünde Melik Alaeddin b. Muhammed de merkezde bulunmuyordu. Şehâbeddin'in öldürüldüğünü duyunca Gıyâseddin Mahmud'un önce davranıp kendinden daha önce Fîrûzkûh'a gitmesinden ve şehre hâkim olup hazineleri ele geçirmesinden endişe ederek Fîrûzkûh'a yöneldi. (İbn'ül Esir, 1987: s.186)

Alâeddin Gurlular hanedanının ileri gelenlerindendi ve güzel ahlâklı bir melik idi. Fakat halk Gıyâseddin Mahmud'u destekliyordu. Emirler de sultanları Gıyâseddin'in oğlu varken bırakıp Alâeddin'i desteklemek istemiyorlardı. Bunun bir diğer nedeni de onun Kerrâmi olmasıydı. Halbuki Fîrûzkûhlular Şafii idiler. Alâeddin istediği gibi Gıyâseddin Mahmud'dan önce Fîrûzkûh'a vardı. Melik Alaeddin b. Muhammed onları ikişer ikişer oturmaya zorladı. Muhammed el-Mergani ve kardeşi,

Muhammed b. Osman gibi büyük emirleri çağırıp Hârezmşâh ve Bahaeddin ile yapacağı savaşta kendisini destekleyeceklerine dair yemin ettirdi. Emirler de ona ve daha sonra da oğluna bağlı kalacaklarına dair yemin ettiler. Melik Alâeddin b. Muhammed burada Gıyâseddin Mahmud'un ismini hiç anmadı. Yazarımız bunun hakaret niteliği taşıdığını belirtmektedir. (İbn'ül Esir, 1987: s.186)

Cûzcâni(1970) Gıyâseddin Mahmud'un babasının ölümünden sonra Bust'dan Zemin Dawar'a hareket ettiğini belirtmiştir. Amacı Fîrûzkûh'u ele geçirmektir. Gur'un melik ve emirleri de destek vermiş ve ona katılmışlardı. Onların da kendisine katılmasıyla Fîrûzkûh'a doğru hareket etmişti. (s.394)

İbn'ül Esir de Gıyâseddin Mahmud'un Şehâbeddin'in ölümü sırasında Bust şehrinde bulunduğunu belirtmektedir. Gıyâseddin Mahmud Alâeddin b. Muhammed'in yaptıklarına başta tepki vermedi. Bunun nedeni henüz Şehâbeddin hayatta iken Horasan'ın Gıyâseddin Mahmud'a Gazne ve Hindistan'ın da Bâhaaddin'e ait olması için anlaşma yapmış olmasıydı. Şehâbeddin'in ölümünden sonra Bahâeddin ondan daha kuvvetliydi, Gıyâseddin Mahmud ile anlaşmalarından dolayı bir şey yapmadı. Bahâeddin'in ölüm haberini duyunca tahta çıktı ve 602 yılının 10 Ramazan (20 Nisan 1206) günü Sultan olarak kendi adına hutbe okuttu. Yanına gelen emirlere İsmail el-Halaci, Emir-i Şikâr Sevinç, Zengi b. Harcum, Tekyâbâd hâkimi Hüseyin el-Guri ve diğer bazı emirlere kendini destekleyeceklerine dair yemin ettirdi. Babasının lâkapları olan "Gıyâseddünya ve'd-Din" lâkabını aldı. Daha sonra Fîrûzkûh'da bulunan Alâeddin Muhammed b. Ebû Ali'ye mektup yazıp yanına çağırıldı. Ona gönderdiği haber ile görüşlerine göre hareket etmek istediğini ve ülkesini ona teslim etmek istediğini belirtti. Herat valisi Hüseyin b. Harmîl'e de aynı şeyleri söyledi ve iktalarını artıracığını vaad etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.186)

Yazarımız Alâeddin'in Gıyâseddin Mahmud'a kaba cevaplar verdiğini belirtmektedir. Alâeddin daha sonra Gıyâseddin'in yanındaki emirlere de mektup yazarak onları tehdit etmişti. Bunun üzerine Gıyâseddin Mahmud Fîrûzkûh'a gitti. Gıyâseddin'e mani olunması için pek çok mal dağıtıp hilat verdiler. Sonun da İki

taraf Fîrûzkûh yakınlarında karşılaştı. Yazarımız burada İsmail el- Halaci'nin yüzünden miğferi çıkararak: *“Allah'a hamd olsun. Türkler onların babalarını hiç tanımadıkları halde terbiye hakkını gözeterek sultanın oğlunu Bâmiyan'a gönderdiler. Kaldı ki, siz Gurluların ileri gelenlerisiniz ve bu sultanın babası size pek çok ihsanda bulundu, sizi besleyip yetiştirdi. Siz onun iyilik ve ihsanına karşı nankörce davranarak onun oğluyla savaşmaya gelmişsiniz. Hür insanların yapacağı iş bu mudur?”* dediğini kaydeder. (İbn'ül Esir, 1987: s.187)

Daha sonra da askerlerinin emrinden çıkmadığı kumandanları Muhammed el-Mergani: *“Hayır vallahi”* diyerek atından indi. Silâhını atıp Gıyâseddin Mahmud'un yanına gitti. Diğer emirlerde bunu görünce aynı şekilde hareket ettiler. Bu durumda yalnız kalan Alâeddin de iktidar olma istediğinden vazgeçti ve *“Ben Mekke'ye komşu olmaya gidiyorum.”* diyerek Fîrûzkûh'tan Gur'a doğru kaçtı. Ancak Gıyâseddin Mahmud buna izin vermedi, onu getirtip hapsetti. Böylece Gıyâseddin Mahmud Fîrûzkûh'a hakim oldu. Halk Sultan Gıyâseddin Mahmud'un hükümdar olmasına çok sevindi. Gıyâseddin Mahmud Fîrûzkûh'a girince ilk iş olarak camiye gitti ve orada namaz kıldı. Babasının veziri Abdülcebbar b. Muhammed el-Kirani'yi kendisine vezir yaptı. Babasının koyduğu vergileri yürürlüğe koydu ve onun adamlarını hizmetine aldı. Yazarımız Gıyâseddin Mahmud'un adalet ve iyilikte babasının yoluna takip ettiğini belirtir: (İbn'ül Esir, 1987: s.187-188)

Gıyâseddin Mahmud'un bundan sonra en önemli işi Herat'ta bulunan İbn Harmîl'i itâat altına almak oldu. Ona mektup yazıp yanına davet etti. İbn Harmîl, Şehâbeddin'in ölüm haberini 602 yılının 8 Ramazan günü (18 Nisan 1206) öğrenmişti. Aralarında Herat kadısı Said b. el- Fazl es-Seyyari, Herat'taki nizamiye mederesesi müderrisi Ali b. Abdül-Hallak b. Ziyad, Herat reisi Şeyhül-islam, alevilerin nakibi ve mahallin ileri gelenlerinin de bulunduğu halkın ileri gelenlerini toplamıştı. Onlara: *“Sultan Şehâbeddin'in ölüm haberini aldım. ben Hârizmşah-ın tehdidi altındayım. Herat'ı muhasara etmesinden korkuyorum. Benimle mücadeleye girecek herkese karşı beni destekleyeceğinize dair yemin etmenizi istiyorum.”* dedi. Bunun üzerine kadı ile ibn Ziyad: *“Biz seni herkese karşı destekleriz ama*

Gıyâseddin'in oğlu hariç” demişlerdi. İbn Harmîl bu sözlerinden dolayı ikisine de kızdı. Gıyâseddin Mahmud'un mektubu gelince halkın onun tarafına geçmesinden korkarak demagojik cevaplar verdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.188)

Anlaşılan İbn Harmîl Gıyâseddin'e tabi olma niyetinde değildi. Öyle ki bu uğurda Hârizmşah'ın himayesine girmeye bile razı olmuştu. Bunun için Hârizmşah'a mektup yazarak emrine girmek ve Gurlular'a karşı koyabilmek için kendisine asker göndermesini istemişti. Hârizmşah da oğlunu rehine olarak göndermesi şartıyla kendisine asker göndermeyi kabul etmişti. İbn Harmîl onun isteğini kabul etti ve oğlunu Hârizmşah'ın yanına gönderdi. Hârizmşah da Nişabur ve diğer Horasan şehrindeki askerlerine mektup yazdı ve Herat'a hareket etmelerini ve diğer Horasan şehirlerindeki askerlerine mektup yazarak Herat'a hareket etmelerini ve İbn Harmîl'in emirlerine uygun olarak hareket etmelerini, onun emirleri haricine çıkmamalarını istedi. (İbn'ül Esir, 1987: s.188)

Gıyâseddin Mahmud da bu arada İbn Harmîl'e elçiler gönderiyor ancak İbn Harmîl muhtelif bahanelerle onu oyalamaya devam ediyordu. Ne tam itâatten ayrılıyor ne de tam itâat ediyordu. Hutbeyi de Gıyâseddin Mahmud adına okutmuyordu. Amacı Hârizmşah Alâeddin Muhamkmassajsin Mahmud da Herat üzerine yürümeye karar verdi. Fakat maiyyetindeki bazı emirler İbn Harmîl ile çekişmeye girmemesini ve onun kararını beklemesini tavsiye ettiler. (İbn'ül Esir, 1987: s.188)

İbn Harmîl de Gıyâseddin Mahmud ile ilgili olarak halkın fikirlerini sordu. Nizamiye müderrisi ve Gurluları elinde bulunan bütün vakıfların mütevellisi olan Ali b. Abdülhallak: “*Sultan Gıyâseddin adına hutbe okutmak ve onu oyalamaktan vazgeçmelisin*” dedi. Bunun üzerine İbn Harmîl de: “*Bana bir zarar vermesinden korkuyorum. Sen git ondan bana teminat al*” dedi. Ancak İbn Harmîl'in maksadı Sultan Gıyâseddin Mahmud'a itâat etmek değil, onu kendinden uzaklaştırmaktı. Ali b. Abdul-Hallak İbn Harmîl'in mesajını Gıyâseddin Mahmud'a tebliğ etti. Gıyâseddin Mahmud'a İbn Harmîl'in asıl maksadını da belirtti ve kendisine ihanet

etmek ve Hârezmşâh'a katılmak niyetinde olduğunu söyleyerek onu Herat'a yürümeye teşvik etti. Sultan'a: *"Ben şehri sana sen oraya varır varmaz teslim ederim"* dedi. Bazı emirler bu fikri benimserken diğerleri karşı çıkarak: *"Ona ileri sürecekle hiç bir mazeret bırakmamalı ve Herat valiliğini tevcih ettiğine dair bir mensur göndermelisin"* dediler. Bunun üzerine İbn Ziyad ve bazı adamlarıyla birlikte söz konusu menşuru gönderdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.188)

Cüveynî(1998)Sultan Gıyâseddin Mahmud'un babası Gıyâseddin zamanında başkent olan Herat ve Fîrûzkûh'u işgal ettiğini belirtir. Yazarımız Gıyâseddin Mahmud'un miras yediler misali içkiye, eğlenceye, saza ve söze düştüğünü belirtir. Çengin sesini savaş çığlıklarına tercih etmişti. Emirler onun gevşekliğini görüp yönetim konusunda elinden birşey gelmeyeceğini anladılar. Seçkinler ve halk onun aleyhine faaliyetlere başladılar. Yazarımıza göre İbn Harmîl de iş bu sebeple Gıyâseddin Mahmud'dan ayrılmak istemiş ve Alâeddin Muhammed'e bağlanmıştı. Hatta bununla da yetinmeyip diğer emirleri de aynı şekilde hareket etmeleri için ikna etmeye çalışmıştı. Böylece İbn Harmîl ülkesini korumak istemişti. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e peş peşe elçiler gönderip ülkeyi teslim almasını teklif etmişti.(s.287)

Gıyâseddin Mahmud daha sonra Tâlekan hâkimi Emirân b. Kayser'e ve Merv hâkimine haber gönderdi ve onları yanına çağırdı. Her ikisi de bu teklife tereddüt ettiler. Ancak Merv halkı hakimlerine: *"Eğer şehri Gıyâseddin'e teslim etmez ve yanına gitmezsen biz seni ona teslim eder, seni zincire vurup ona göndeririz"* dediler. O da Fîrûzkûh'a gitmek zorunda kaldı. Gıyâseddin Mahmud ona hilât giydirdi, iktâlar verdi. Tâlekan'ı da babasının memlûkü emir-i şikâr Sevinc'e ikta etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.188)

6. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Gıyâseddin Mahmud'dan Belh'i Alması

Önceki bölümde Herat valisi Hüseyin b. Harmîl'in Hârizmşah ile mektuplaştığını ve kendisine itâat etmek niyetinde olduğunu anlatmıştık. İbn Harmîl bu niyetle Gıyâseddin Mahmud'a hile yapmış ve ona Hârizmşah'ın askerleriyle Gıyâseddin Mahmud'un elçisi ve bn Ziyad hilâatlerle gelinceye kadar hutbe okutacağını ve itâat edeceğini söyleyerek onu oyalamıştı. Onun gönderdiği hil'atler gelince İbn Harmîl ve adamları bunları giydi. Gıyâseddin Mahmud'un elçisi de artık onun adına hutbe okunması gerektiğini söyleyince ona: *"Cuma günü okuruz"* dedi ve oyalamaya devam etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.189)

İbn Harmîl bu süreyi uzatmaya çalışırken beklediği gibi Hârizmşah'ın askerleri ona doğru yaklaşmaktaydı. Cuma günü olunca İbn Harmîl'e hutbe okutması gerektiği hatırlatıldı. İbn Harmîl de Hârizmşah'ın askerlerinin yaklaşmasını bahane etti ve: *"Şu anda bizim ondan daha önemli işlerimiz var. işte düşman yetişti"* dedi. Bu konuda bazı münakaşalar olsa da İbn Harmîl Gıyâseddin Mahmud adına hutbe okutmamakta kararlıydı. Bu sırada İbn Harmîl Hârizmşah'ın askerlerini karşıladı ve onları şehrin kapısında misafir etti. Askerler: *"Hârezmşâh bize sana muhalefet etmememizi emretti"* dediler. İbn Harmîl de bu durum için kendilerine teşekkür edip onlara ücret ve maaş tahsis etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.189-190)

Cüveynî, Alâeddin Muhammed'in Hitay ve Belh'i almak niyetiyle yola koyulduğunu belirtmektedir. Alâeddin Muhammed o sırada Hitaylılar ile meşguldü. Belh ise Gurlular'a bağlıydı ve Hitaylılar ile Belh arasında sınır mevcuttu. Bu nedenle ilk olarak Belh'e yönelmeyi uygun buldu. Herat'a vardığında Hârizmşah hiç savaş yapmadan İbn Harmîl'in oğlu Hüseyin ona şehri teslim etmişti. Bundan dolayı da Harmîl'e değerli hediyeler vermişti. Şehri yine onun yönetimine bırakmış ve ona tuğralı berat vermişti. Kaynağımızda Herat'ın alınmasına kısaca değinilmiştir. Hârizmşah Alâeddin Muhammed buradan sonra Belh'e doğru yol aldı. (Cüveynî, 1998: s.287)

Kaynağımıza göre Hârizmşah Alâeddin Muhammed Belh'e geldi ve ancak buraya geldiğinde Şehâbeddin'in öldürüldüğünü öğrendi. Hârizm kapısı önlerinde esir aldığı Gurluları hapisten çıkardı ve onlara hilâtlar giydirdi. Onlara çok iyi davranıp para da verdi ve: *"Gıyâseddin benim kardeşimdir, benimle onun arasında hiçbir fark yoktur. Aranızda yanımda kalmak isteyen varsa kalsın. Onun yanına gitmek isteyen varsa onları da gönderirim. Eğer benden bir şey isteyen olursa onu isteyene veririm"* dedi.(İbn'ül Esir, 1987: s.191)

Gurluların büyük emirlerinden olan Muhammed b. Ali b. Beşir ile de görüşerek ona da iyi davrandı ve iktâlar verdi. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in amacı Gurlular'ı kendi yanına çekmekti. Muhammed b. Ali b. Beşir'i Belh hâkimiyle aralarında elçi olarak görevlendirdi. Kardeşi Ali şah'ı da ordusuyla Belh'e gönderdi. Alişah oraya yaklaşınca Belh emîri İmâdeddin Ömer b. El-Hüseyn el-Gûri karşısına çıktı. Onun izin vermemesi nedeniyle Alişah dört fersah ötede durdu ve orada konakladı. Hârizmşah'a haber gönderip onların kuvvetleri hakkında bilgi verdi. Hârizmşah da 602 yılının Zilkade ayında (Haziran – Temmuz 1206) Belh'e hareket etti.(İbn'ül Esir, 1987: s.191-192)

Cüveynî(1998) Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Belh'e vardığında şehrin ileri gelenleri tarafından karşılandığını belirtir. Onlar kaleyi teslim etmeleri konusunda düşüncelerini belirtmişlerdi. Belh'in valisi olan İmadeddin aynı zamanda Bamyan emirlerinin başkanıydı. Yazarımız İmadeddin'in ilk başta Hârizmşah Alâeddin Muhammed'e saygılı davrandığını, ona ve sarayına itâat arz ettiğini yazmaktaydı. Ancak güneş doğupta Hârizmşah'ın kafillesi şehre yaklaşınca söylediklerini unutarak sözünden dönmüştü. İmadeddin'in sözünden dönmesinin sebebi ise Hinduhan kalesinin sağlam duvarları, geniş burçları ve orada bulunan bol miktardaki zahire ve hazinelerdi. (s.287)

İmadeddin şehri teslim etmekten vazgeçince Hârizmşah piyade ve süvarilerden meydana gelen ordusu şehri bir bileziğin kolu sardığı gibi sardı. Kaleye dolu gibi taş

yağdırıldı.(Cüveynî, 1998: s.287) İbn'ül Esir (1987) de Hârizmşah'ın şehre varmasıyla Belh hakimi İmadeddin ile aralarında savaş olduğunu yazmaktadır. Ancak Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in ordusunun sayısı çok fazla olduğu için onlarla baş edemedi. Hârizmşah Belh önlere ordugâh kurmuş ve geceleri şehre baskın düzenliyordu. Kötü bir duruma gelmişlerdi. Askerler İmadeddin muhasara etmeye başladı. İmadeddin bu arada Bâmiyan hâkimi Bahâeddin'in adamlarından yardım gelmesini bekliyordu. Fakatonların Gazne'de başka meşguliyetleri vardı ve yardıma gelmeyeceklerdi. (s.191-192) Bu konuya ileriki bölümlerde değineceğiz.

Ancak Herat'ta bunlar yaşanırken İbn Harmîl Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Belh önlere konaklayıp şehri muhasara ettiğini öğrendi. Belh'in hakimi Hârizmşah Alâeddin Muhammed'i karşılamış ve iki taraf şehir dışında savaşa tutuşmuştu. Hârizmşah bu olanlar ile ilgili hayal kırıklığına uğramış ve ona itâat ettiğine pişman olmuştu. Yakın adamlarına da: *"Bu adamla beraber olmakla hata ettik. Ben onun aciz bir insan olduğunu anladım"* demişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.190)

İbn Harmîl Belh'te olanlardan dolayı Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in adamlarını geri çevirmek için harekete geçti. Emirlere: *"Hârezmşâh Gıyâseddin'e haber gönderip: "Bazı aramızdaki anlaşmaya sadıkım. Horasan'da babana ait olan yerleri de sana bırakıyorum. Ne olacağını görünceye kadar geri dönerseniz daha iyi olur"* dediler. Onlar da döndüler ve İbn Harmîl onlara pek çok hediyeler gönderdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.190)

İbn Harmîl görünüşte Hârizmşah Alâeddin Muhammed'den uzaklaşmış ve Gıyâseddin Mahmud'a yaklaşmıştı. Ancak Gıyâseddin Mahmud bu arada Hârizmşah'ın askerlerinin Herat'a vardığını duymuştu. Bunun üzerine İbn Harmîl'in iktâlarını aldı ve Gürzban'a adam gönderip orada ona ait ne kadar para, hayvan vs. varsa ele geçirdi. Ele geçirdikleri arasında İbn Harmîl'in çocukları da vardı. Onun adamlarını da zincire vurdu. İbn Harmîl'i seven Gurlular ona mektuplar göndermişlerdi. Mektuplarda Gıyâseddin Mahmud'un onu gördüğünde mutlaka öldüreceğini haber vermişlerdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.190)

Bu arada Herat halkı Gıyâseddin Mahmud'un İbn Harmîl'in evlâdına ve parasına neler yaptığını öğrenmişlerdi. Onlar da onu yakalayıp Gıyâseddin Mahmud'dan şehri teslim almak üzere adam göndermesini istemeğe karar verdiler. Herat kadısı Kadı Sâid ve İbn Ziyâd Gıyâseddin Mahmud'a mektup yazdılar ve halkın durumunu bildirdiler. İbn Harmîl de Gıyâseddin Mahmud'un kendi evlâdına neler yaptığını öğrenmişti. Herat halkının da kararını öğrenince kendisini hemen yakalamalarından korkmuştu. Kadının yanına gelidi. Şehrin ileri gelenlerini toplayarak güzel sözler söyleyip yakınlık gösterdi. Daha sonra da Gıyâseddin Mahmud'a itâat ettiğini açıkladı ve şöyle dedi: *"Hârezmşâh'ın askerlerini geri çevirdim. Gıyâseddin'e bir elçi gönderip itâat arzettiğimi bildirmek istiyorum. Sizden de ona benim itâatimi bildiren mektuplar yazmanızı istiyorum"* Halk onun sözlerinden ve itâat etmek istemesinden hoşlandı ve onun belirttiği gibi mektup yazdılar. (İbn'ül Esir, 1987: s.190)

İbn Harmîl zannedildiği gibi itâat etme peşinde değildi. O yine bir oyalama taktiği ile kendi planını uygulamaktaydı. Elçisine Fîrûzkûh'a doğru yol almasını, karanlık basınca Nişabur yoluna saparak Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in askerlerine katılmak için hızlıca gitmesini ister. Onların yanına varır varmaz da askerleri göndermesini tembihledi. (İbn'ül Esir, 1987: s.190) Elçi İbn Harmîl'in emirlerini bir bir yerine getirdi. Herat'a iki günlük mesafede Hârizm askerlerine katıldı ve onlara geri dönmelerini emretti. Onlar da bu emre uydular. Elçinin Herat'tan ayrılmasından dört gün geçtikten sonra Herat'a ulaştılar. İbn Harmîl onları karşıladı ve davul çaldırarak şehre aldı. Askerler şehre girince İbn Harmîl fakîh İbn Ziyâd'ı yakalayıp gözlerine mil çektirdi. Kadı Sâid'i de şehirden kovdu. Sonra Fîrûzkûh'da bulunan Gıyâseddin Mahmud'un üzerine yürüdü. Yanındaki Gurlular'ı ve onları destekleyen herkesi şehirden çıkardı. Şehrin kapılarını Hârizmliler'e teslim etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.191)

Bu arada Gıyâseddin Mahmud da Fîrûzkûh'dan Herat'a doğru gitmişti. Bir askeri birlik gönderip Herat halkına ait olan bir haşîri ele geçirirler. Gıyâseddin Mahmud da askerlerine Herat üzerine yürümelerini emretti. Bu ordunun başına da

Ali b. Ebû Ali vardı. Gıyâseddin Mahmud da Hârizmşah'ın Belh önlerinde olduğunu öğrendiği için Fîrûzkûh'da kalmayı tercih etti. Askerler yola çıktılar. Öncü birliğinin başında da Talekân hâkimi Emîr-i emîrân b. Kayser vardı. Gıyâseddin Mahmud onun elinden Talekan'ı almıştı ve O Talekan'ı kendisinden aldığı için Gıyâseddin Mahmud'a dargındı. Bu konumundan faydalanan Emîr-i emîrân b. Kayser İbn Harmîl'e haber gönderip kendisinin öncülerin başında olduğunu bildirdi ve kendisine mani olmayacağını söyleyerek yanına gelmesini istedi. Verdiği sözde duracağına dair de yemin etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.191)

İbn Harmîl Emîr-i emîrân b. Kayser'den güvence alınca askerleriyle hareket geçip Gıyâseddin Mahmud'un askerlerine baskın düzenledi. Onlar atlarına binemedi aralarına girerek birçok kişiyi öldürdü. Fakat Gurlular'ın tamamen imhâ edilmesinden korktu ve adamlarının Gurluları kılıçtan geçirmelerine mani oldu. Mallarını ganimet aldı. İsmail el-Halacî de esir düşenler arasındaydı fakat onu yanında bıraktı. Daha sonra askerlerine gönderip Badgîs ve civarını yağmalattı. Bütün bu olanlardan sonra Gıyâseddin Mahmud çok zor durumda kaldı ve bizzat Herat'a gitmeye karar verdi. Bu sırada Bâmiyan hakimi Alâeddin'in ileride anlatacağımız gibi Gazne'ye döndüğünü haber aldı. Bunun üzerine onların ve Yıldız'ın ne yapacağını beklemeğe başladı. (İbn'ül Esir, 1987: s.191)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed askerleri ile kırk gün Belh önlerinde kaldılar. Her gün savaşmasına ve adamlarından bir çoğunun ölmesine rağmen bir türlü başarı sağlanamadı. Sonunda şehrin hakimi İmâeddin ile Muhammed b. Ali b. Beşir el-Gûri vasıtasıyla haberleşti ve vereceği para karşılığında şehri kendisine teslim etmesini istedi. Fakat İmâeddin bunu geri çevirdi. Ona: “*Şehri onun adamlarından başkasına teslim etmem*” dedi. Hârizmşah bunun üzerine Herat'a gitme kararı aldı. Ancak Bamiyan hakiminin evladının Yıldız tarafından esir alınması üzerine kararından vazgeçti. (İbn'ül Esir, 1987: s.192)

Sonrasında Muhammed b. Ali b. Beşir nâibini İmâeddin'e gönderdi ve adamlarının durumunu ve esir düştüğünü haber verdi. Ona artık bir mazereti

kalmadığını söyledi. Bunun üzerine İmâdeddin, Muhammed b. Beşir'in yanına gitti ve kendisine: *“Muhammed onu bazen teşvik ederek bazan da korkutarak Hârezmşâh'a itâat arz ederek adına hutbe okutup para bastırdı. Hârezmşâh'ın bana verdiği sözde durmayacağını biliyorum. Bu yüzden istediğim şartları kabul edeceğine dair yemin etmesi için adam gönderiyorum”* dedi. Sonunda anlaşma sağlandı. İmâdeddin Alaeddin Muhammed'in huzuruna çıktı. Hârizmşah da ona Hilat giydirir ve beldesine geri gönderdi. 30 Rebiyülevvel 603 (4 Kasım 1206). (İbn'ül Esir, 1987: s.192)

Cüveynî (1998) kalenin alınmasındaki zorluklardan bahsetmemektedir. Onun belirttiğine göre kalenin düşmesine az bir zaman kalınca İmadeddin kurtuluşu teslim olmakta gördü. İstemeye istemeye Hârizmşah'ın yanına gider ve ona yalvardı. Hârizmşah Alâeddin Muhammed de İmadeddin'in canını bağışladı ve beklemediği şekilde çok iyi davrandı. İmadeddin'in yönetimi altındaki yerleri ona vermeyi vaat etti. İmadeddin Hârizmşah'ın yanından ayrılırken onun eşliğini öpmüştü. Hârizmşah'ın ilgisi ve lütfunun ona üstünlük kazandırmış ve mecliste önemli bir yere getirmişti. Yazarımız bu durumun onun çevresindekilerin kıskançlığını celbettiğini belirtir. (s.287-288)

Cüveynî(1998) bu olaylardan sonra Hârizmşah'ın yol muhafızlarının tesadüfen bulunduğu bir mektuptan bahseder. Bu mektup Bamiyan valisine gönderilmek üzere yazmıştı. İçeriğinde ise Hârizmşah'ın yaptıkları yerilmekteydi ve Ona itâat edilmemesi gerektiği belirtiliyordu. Hârizmşah mektubu İmadeddin'in eline verdi ve: *“Kitabını oku. bugün, hesap gücü olarak sen kendine yetersin”* ayetini hatırlattı. İmadeddin bunun üzerine korkudan yere yığılmıştır ve suskun kalmıştı. Hârizmşah *“Sözünde durmamanın ve ihanetin cezası ölümdür”* dedi. Ancak merhameti öfkesini bastırınca onun canını bağışladı. Güzel hediyelerle ve adamlarla onu Hârizm'e gönderdi. (s.288)

Belh bölgesinin yönetimi Bedreddin Çağır'a verildi. Hârezmşâh Bedreddin Çağır'ın yanına bir çok asker bırakarak Herat'a doğru yol aldı. Kafesoğlu Alâeddin

Muhammed'in Herat'a giderken Gürzban'dan geçtiğini ve orayı muhasara ettiğini belirtti.(s.163) Bu sırada Gürzban da Ali b. Ebû Ali de vardı. Gıyâseddin Mahmud'a haber gönderip: “ *Amcası burayı İbn Harmîl'e iktâ etmişti. Sen oradan vazgeç*” dediyse de Hârezmşâh kabul etmedi ve: “*Onunla aramızda ancak kılıç var*” dedi. Bunun üzerine Hârezmşâh, Muhammed b. Ali b. Beşir ile haber gönderip, Ali b. Ebû Ali'yi Gıyâseddin'den gelecek yardımdan ümidini kesmesi ve şehri teslim etmesi konusunda ikna etmesini istedi. Muhammed b. Ali b. Beşir de Gürzban'dan vazgeçerek teslim edinceye kadar da onu ikna etmeğe çalıştı. Sonunda Ali b. Ebû Ali şehri teslim etmeye ikna oldu ve Firûzkûh'a döndü. Gıyâseddin Mahmud olanlardan dolayı onun öldürülmesini emretti. Emirlerin araya girmesiyle Gıyâseddin Mahmud bu kararından vazgeçti. Hârizmşah Gürzbân'ı aldıktan sonra orayı İbn Harmîl'e teslim etti. Sonra İmâdeddin'e haber gönderip yanına çağırdı. Çok önemli bir iş çıktı. “*Sen gelmezsen olmaz. Sen bugün bizim en yakın dostumuzsun*” dedi. İmadeddin buna inanıp Alâeddin Muhammed'in yanına gelince derhal tevfik edip Hârizm'e gönderdi. Kendisi de Belh'e giderek orayı alır. Cafer isminde bir Türk'ü orada nâîp bıraktı. (İbn'ül Esir, 1987: s.192-193)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Belh ile Herat'ı ele geçirmesi Gurlular ile ilişkiler safhasının şüphesiz en önemli kısmıydı. Çünkü bu başarısı Hârizmşahlar'ın kuruluşunda var olan ve çatışmaları eksik olmayan bu devlete en güçlü darbeyi vurmuştu. Böylece Hârizmşahlar'ın en güçlü rakibi konumundaki bu devlet başta Sultan Şehâbeddin'in ölümünden sonraki karışıklıklarla sonrasında ise Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in bu darbesiyle zor duruma düşürülmüştür. Gurlular Horasandan'da çıkarılmıştı. Nitekim olaydan sonra Gurlular bir daha toparlanamadılar. (Kafesoğlu, 2000: 164)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed Herat'a doğru ilerlerken haberciler ondan önce davrandı ve halka Hârizmşah'ın geleceğini söylediler. Yazarımız'a göre haberciler zamanın buyruğuna uyduğu, göklerin onun istediğince döndüğü Hârizmşah'ın gelişini müjdelemişlerdi. Haberi alan Heratlılar çok sevinmişlerdi. Bazıları Hârizmşah'ı karşılamak için ilerlerken bazıları da şehri süslemek için kaldı.

Hârizmşah'ın geçeceği yerler kıymetli kumaş parçaları ile süslendi. Resim ve tasvirler astılar. Hârizmşah o yılın Cemaziyelahir ayında kimsenin görmediği ve kimseye yapılmayan bir törenle şehre girmişti. Hatta yazarımız biraz mübalağa ederek Meleklerin Hârizmşah'a "*Oraya güvenlik içinde, esenlik içinde girin*" demişti. Halk da "*Alemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun*" diyerek seviçlerini dile getirmişlerdi.(Cüveynî, 1998: s.288-289)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed Belh ve Herat'ı ele geçirdikten sonra adaletin temellerini kuvvetlendirmişti. Merhamet ve insafı ile halkı huzur ve refaha kavuşturmuştur. Çevresindeki yöneticiler gelmiş ve bağlılığını sunmuşlardı. O sırada Sistan Meliki de yetişmiş ve devlet büyükleri arasında yerini almıştı. Bu hareketiyle de Hârizmşah'ın ilgisini ve sevgisini kazanarak mevkisini yükseltmişti.(Cüveynî, 1998: s.289)

7. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Gurlular'a bağlı Tirmizi Ele Geçirmesi

Hârizmşah Alâeddin Muhammed Belh'i ele geçirdikten sonra süratle Tirmiz'e gitmişti. Burası Belh'in eski hakimi İmadeddin'in oğlu Behramşah'a aitti. Behramşah başına başına gelenleri öğrenince kaleyi Hârizmşah'a vermek istemez. Hârizmşah, Muhammed b. Ali b. Beşîr'i ona gönderip: "*Baban benim en yakın adamlarım ve devletimin en büyük emirleri arasına girdi. O Belh'i bana teslim etmişti. Hoşuma gitmeyen bazı işler yaptığı halde ben onu hürmet ve ikrâm ile Hârezm'e gönderdim. Sana gelince, sen de benim yanımda bir kardeş olarak kalırsın*" dedi. Ona bazı vaadlerde bulunup pek çok yeri de kendisine ikta etti. Muhammed b. Ali onu ikna etmeye çalıştı.(İbn'ül Esir, 1987: s.193; Cüveynî, 1998: s.288; Sireti Celaleddinmetin, 1988: sf.39)

Behramşah bu arada bir yandan Hârizmşah, bir yandan da Hitaylar tarafından kuşatıldığını ve adamlarının Yıldız tarafından Gazne'de esir alındığı haberini aldı ve cesareti kırıldı. Babasının da güvenilir adamlarıyla kaleyi Hârizmşah'a teslim etmesi gerektiğini söylemesiyle Hârizmşah'a bir adam gönderip verdiği sözünde

duracağına dair yemin etmesini istedi. O da yemin etti. Böylece Behramşah kaleyi Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in istediği gibi Semerkand Sultanı Osman'a teslim etti.(İbn'ül Esir, 1987: s.193; Cüveynî, 1998: s.288)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed Tirmiz'i teslim aldıktan sonra Hitaylar'a verdi. Hârizmşah'ın bu davranışı halk arasında kötü söylentilere sebep olmuştu. Hârizmşah ağır tenkitlere maruz kalmıştı. Ancak daha sonra Tirmiz'i onlara Horasan'a hâkim olmak için verdiği ve geri dönüp Tirmiz ve diğer şehirleri alacağı söylendi. Çünkü Hârizmşah Horasan'ı ele geçirdikten sonra Hitaylar'ın hâkimiyetindeki beldelere giderek oraları zapt etti ve onları oradan uzaklaştırdı. Böylece halk onun Tirmiz'i bir taktik icabı teslim ettiğini anlamış oldu.(İbn'ül Esir, 1987: s.193)

Hârizmşah'ın Tirmiz'i Hitaylara teslim ettikten sonraki hedefi Meheyne ve Endhûy oldu. Gıyâseddin Mahmûd'un Talekan'daki nâibi Emîr-i şikâr Sevinç'e mektup yazar ve onu kendi tarafına çekmeye çalıştı. Fakat elçi bu işe muvaffak olamadı. Sevinç Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in isteklerini kabul etmediği gibi Asker toplayıp Hârizmşah ile savaşmaya çıktı. İki ordu Talekan'dan eli boş döndü. Çünkü Sevinç onun isteklerini kabul etmediği gibi asker toplayıp Hârizmşah ile savaşmaya çıkmıştı. İki taraf Talekan yakınlarında karşılaştılar.(İbn'ül Esir, 1987: s. 204)

İki ordu karşı karşıya geldiklerinde Sevinç tek başına ve süratle saldırıya geçti. Hârizmşah'ın ordusuna yaklaşarak kendini yere attı. Silahını uzağa savurup yeri öperek af diledi. Hârizmşah başta Sevinç'in sarhoş olduğu için böyle davrandığını düşündü fakat öyle olmadığını öğrenince onun bu davranışından hoşnut olmadı ve yadırgadı. Sevinç'i kötiledi ve ona: "*Buna ve benzeri adamlara kim güvenir?*" dedi. Talekan'da bulunan para, silâh ve atları aldı. Bir elçi aracılığıyla da Gıyâseddin Mahmud'a kendisine yaklaşma niyetinde olduğunu ve iyi dileklerini içeren bir mektup yolladı. Adamlarından birini Talekan'da naip bıraktı.(İbn'ül Esir, 1987: s. 204)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed buradan sonra Kâlûyen ve Bivâr kalesine doğru hareket etti. Kâlûyen hâkimi Hüsâmed- din Ali b. Ebû Ali karşısına çıkararak dağ başlarında onunla savaştı. Kendisinden kaleyi derhal teslim etmesini istedi ve ona tehditler savurmasına rağmen Hüsâmeddin: *“Ben bir köleyim. Bu kale ise bana emânettir. Bu sebeple onu sahibinden başkasına teslim etmem”* dedi. Hârizmşah Sevinç’in hükümdarına ihanet etmesi ve kendini düşürdüğü kötü durumu yadırgamıştı. Hüsameddin’in ise düştüğü zor duruma rağmen böylesine savunması Hârizmşah’ın hoşuna gitmiş ve kendisini övmüştü. Burada bir kez daha Sevinç’i kötölemişti.(İbn’ül Esir, 1987: s.204)

Gıyâseddin Mahmud Sevinç’in Hârizmşah Alâeddin Muhammed karşısında kendisini düşürdüğü durumu ve Talekan’ı ona teslim ettiğini haber alınca bu duruma oldukça üzüldü. Yakın adamları onu teselli etmeye çalıştı ve bunun o kadar da önemli olmadığını söylediler. Hârizmşah da bu arada Talekan’ı ele geçirmişti. Böylece Gurlular’a ait bir kal’a daha Hârizmşah’ın eline geçmiş bulunuyordu. Hârizmşah Alâeddin Muhammed bir satranç oyunu misali yavaş yavaş Gıyâseddin Mahmud’a yaklaşmakta idi.(İbn’ül Esir, 1987: s. 204)

Hârizmşah Talekan’dan sonra tekrar Herat üzerine yürüdü. Oraya vardığında şehir dışında konakladı. Hârizmlilerin bir adeti vardı. Onlar peş peşe toplanıp yol keserlerdi. Ancak İbn Harmîl Hârizmlilerin halka eziyet etmelerine izin vermemişti. Hârizmşah Alâeddin Muhammed’in Herat’a gelmesinin ardından Sultan Gıyâseddin Mahmud’un elçisi geldi ve Hârizmşah’a birtakım hediyeler sundu. Bu durum halkın garibine gitti çünkü Hârizmliler Gıyâseddin Mahmud’un babası Sultan Gıyâseddin ile kardeşi Sultan Şehâbeddin’den *“el-Gûri”* ve *“Sahib-i Gazne”* diye bahsederlerdi. Hatta Hârizmşah’ın halen görevine devam eden veziri Sultan Gıyâseddin’e *“Efendimiz Sultan”* diye hitap ederdi. Halbuki o zaman Hârizmşah’ın azamet ve ihtişamı büyüktü ve Sultan Gıyâseddin ise aciz ve zayıftı. Beldeleri de azdı.(İbn’ül Esir, 1987: s.204)

İbn Harmîl ise bu arada bir grup Hârizm askerleriyle Herat'tan yola çıkarak 603 yılının Safer ayında (Eylül-Ekim 1206) İsfizâz'a vardı ve şehrin önlerinde konakladı. Şehrin hakimi o sırada Gıyâseddin Mahmud'un yanına gitmişti. İbn Harmîl İsfizâz'ı muhasara etti. Halka da haber göndererek şehri teslim etmeleri dahilinde kendilerine emân verileceğine dair yemin etti. Ancak emân dilemeyip direnirlerse kaleyi alıncaya kadar muhasaraya devam edeceğini ve muvaffak olursada kalede küçük büyük kimseyi sağ bırakmayacağını söyledi. Halk İbn Harmîl'in sert sözlerinden korktu ve Rebiyülevvel ayında (Ekim - Kasım 1206) şehri teslim ettiler. (İbn'ül Esir, 1987: s.204)

İbn Harmîl de verdiği sözü yerine getirdi. Halka emân verir ve kimseye eziyet etmedi. İsfizâz'dan sonra Sicistan hâkimi Harb b. Muhammed'e haber gönderip onu Hârizmşah'a itâat etmeye ve adına hutbe okutmaya çağırdı. Harb b. Muhammed İbn Harmîl'in çağrısına olumlu yanıt verdi. Yazarımızın belirttiğine göre İbn Harmîl daha önce de onu Hârizmşah'a itâat etmeye çağırmıştı. Ancak o İbn Harmîl'i oyalayıp isteklerini yerine getirmemişti. Ancak İbn Harmîl'in yanındaki ordu onun savaşmaya hazır olduğunu göstermiş olacak ki Harb b. Muhammed bu sefer onun isteğini hemen kabul etti. (İbn'ül Esir, 1987: s.204-205)

Hârizmşah'ın şehir önlerinde bulunduğu sırada İbn Harmîl'in daha önce şehirden uzaklaştırdığı Kadı Sâid b. el-Fazl şehre geri döndü. İbn Harmîl onu Gıyâseddin Mahmud'a taraftar olduğu için şehirden uzaklaştırmıştı. Kadının geri geldiğini öğrenen İbn Harmîl Alâeddin Muhammed'e: *"Bu zat Gurlulara mütemâyildir. Onların devletinden yanadır"* dedi. O da kadıyı yakalatarak Zevzen kalesinde hapsedti. Herat'ın kadılığına da es-Safî Ebû Bekr b. Muhammed es-Serahsî'yi tayin etti. Bu kişi daha önce Kadı Sâid b. el-Fazl'ın oğluna naiplik ederdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.205)

8. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Karahıtaylar ile Savaşması ve Onlara Esir Olması

Yukarıda belirttiğimiz gibi Herat muhasara edildiği sırada Hârizmşah Karahıtaylarla savaş halindeydi. İki taraf arasındaki çarpışmalar zaman zaman son derece şiddetlenmekte ve bu hal günlerce devam etmekteydi. Sonunda Hârizmşah ordusu geri çekilmeye başlar ve şiddetli bir hezimete uğradılar. bu durumda Hârizmlilerden birçok kimse öldürülür ve esir edildi. Bu kargaşada Hârizmşah da esir edildi. Yanında ileri gelen kumandanlarından ve emirlerinden Hilâl b. Şehâbüddîn Mes'ûd vardı. İkisini de bir asker esir almıştı. (İbn'ül Esir, 1987: s.219)

Hârizmli askerleri geri döndüklerinde Sultan'ı aralarında göremediler. Hemen o anda Nîsâbûr sahibi Kezlik Han'ın kız kardeşi Kezlik'e uğradıkları mağlûbiyeti ve Hârizmşah'ın kaybolduğunu bildirdiler. Kezlik Han o sırada Herat muhasarasını sürdürmekte idi. Haberi alınca eceleyin Nîsâbûr'a hareket etmek istedi. Ancak diğer kumandan Zevzen hakimi Emînüddîn Ebû Bekr, Kezlik Hân'ı durdurmaya çalışır.

Emînüddîn Ebû Bekr'in bu gayretine diğer kumandanlar da destek oldular. Çünkü muhasarayı bırakıp buradan ayrılmaları hâlinde Herât halkı şehirden bir çıkış hareketiyle üzerlerine hücum edebilir ve arzu ettikleri şekilde onları kılıçtan geçirebilirlerdi. Ancak daha sonra Emînüddîn Ebû Bekr ve diğerleri buna karşı koymaktan vaz geçerler. (İbn'ül Esir, 1987: s.219; Kafesoğlu, 2000: s.220)

Hârizmşah bu olaylardan önce Nîsâbûr'u Gûrlulardan aldığı anda buranın surlarını yıkmıştı. Ancak Kezlik Han bu hadiseden sonra hemen şehri imar ederek surları tamir ettirdi. Şehri de yiyeceklerle doldurup askerlerle donattı. Yazarımız Kezlik Han'ın bundan maksadının Hârizmşah'ın kaybolması şayialarının gerçek olması sonucunda Horasan'ı tamamen ele geçirme niyetinde olduğu kanaatindeydi. Diğer taraftan Hârizmşah'ın kardeşi de Hârizmşah'ın kaybolduğunu öğrenmiş ve derhal Taberistân'da halkı askerleriyle beraber kendisine itâat etmeğe çağırmış ve bu

girişimlerden sonra Horasan dehşet verici bir şekilde karışmıştı.((İbn'ül Esir, 1987: s. 219-220)

Hârizmşah, arkadaşı İbn Şehâbüddîn Mes'ûd ile esir durumdayken kumandan sultana: *“Hemen şu andan itibaren saltanattan kendini uzak tutman ve hizmetçi kılığına girmen gerekiyor. Kurtulman için bazı hileler tasarlamaktayım.”* dedi. Hârizmşah da yaptıkları plana uydu ve Şehâbüddîn Mes'ûd'a hizmet etmeğe başlar. Yemeğini sunar, elbiselerini çıkarmasına yardım eder, ayakkabılarını çıkardı ve mükemmel şekilde hürmet gösterdi. Bu durum onları esir eden Karahıtaylı askerin de dikkatini çekti ve İbn Mesud'a: *“Şu yanındaki adam sana son derece hürmet etmektedir, acaba sen kimsin?”* dedi. İbn Şehâbüddîn Mes'ûd da ona: *“Ben falan kimseyim, şu adam da benim kölem ve hizmetçimdir.”* Bunun üzerine Karahıtaylı asker de İbn Mesud'a hürmet göstermeye başladı. Hatta ona: *“Eğer bizimkiler seni esir ettiğimi ve şu anda yanımda bulunduğumu öğrenmemiş olsalardı seni serbest bırakırdım.”* dedi. (İbn'ül Esir, 1987: s.220)

Karahıtaylı asker Hârizmşah'ı ve Şehâbüddîn İbn Mesud'u bir süre esir olarak tuttu. Sonrasında bir gün Şehâbüddîn İbn Mesud Karahıtaylı askere: *“Mağlûp olup da geriye kaçan adamlarımız memleketimize vardıklarında, akrabalarımın beni dönenler arasında görmeyince öldürüldüğümü zannederek taziyeye ve matem tutmaya başlayacaklarından ve bunun etkisiyle bir hayli üzüleceklerinden, hattâ mallarım varisler arasında taksim etmelerinden ve beni malsız mülksüz bırakmalarından korkuyorum. Beni serbest bırak, ne istersen sana vereyim.”* diye teklifte bulundu. Karahıtaylı asker bu teklife olumlu cevap verir ve ondan bir miktar para istedi. Bunun üzerine de İbn Şehâbüddîn Mes'ûd ona: *“Adamlarından akıllı birisini seçip yazacağım bir mektupla onu akrabalarımın göndermeni ve hayatta olduğumu onlara haber vermesini istiyorum. Ayrıca kararlaştırdığımız parayı da alıp getirecek birisini gönderirsen gayet iyi olacak.”* dedi.(İbn'ül Esir, 1987: s.220)

İbn Mesud daha sonra askere: *“Göndereceğin adamların da aslında benim akrabalarımı tanımıyor. İstersen şu benim hizmetçimi gönder. Ona son derece*

güveniyorum. Akrabalarım gittiğinde onun vereceği habere inanır ve ona parayı teslim ederler.” dedi. Karahıtaylı asker buna izin verir ve hizmetçi rolündeki Hârizmşah yanına bir süvari katıp bir kaç askerle beraber getirilecek malı korumak üzere gönderildi. Hep birlikte yola koyulurlar. Hârizm’e yakın bir noktaya geldiklerinde giden süvariler geri döndü. Hârizmşah tek başına şehre girer ve böylece Karahıtayların elinden kurtulmuş oldu. Halk Hârizmşah’ı görünce birbirlerine müjdelere vermeğe başlamışlardı. Her tarafa sultanlarının geri döndüğünü müjdelemişler, ayrıca şehrin her tarafını süsleyerek âdetâ bayram havası estirmişlerdi. Yazarımız anlattıklarının devamında İbn Mesud’un durumu hakkında bilgi vermemişti. Hârizmşah’ın gelmesiyle halk ve devletin ileri gelenleri Kezlik Han’ın Nisâbûr’da, kardeşi Ali Şâh’ın da Taberistân’daki icraatlarını Sultan Hârizmşah’a bildirdiler.(İbn’ül Esir, 1987: s.221-220)

Şehâbüddîn Mes’ûd’a gelince o Karahıtaylı askerinin elinde bir müddet daha esir kalmış, onu esir alan asker bir gün ona şöyle demişti: *“Hârezmşâh’ın öldürüldüğü hususunda haberler var. Bu konuda senin bildiğin bir şeyler var mı?”* İbn Şehâbüddin Mes’ûd ona: *“Onu tanımıyor musun?”* diye sormuş, Karahıtaylı ise: *“Hayır tanımıyorum!”* demişti. İbn Şehâbüddin Mes’ûd: *“O benimle birlikte esir ettiğin adam idi.”* deyince Karahıtaylı: *“Peki neden bana onun Hârezmşâh olduğunu söylemedin, ona hizmet edecek ve onun emrine girip memleketine götürecektim.”* demişti. İbn Şehâbüddin Mes’ûd: *“Senden korktum ve onu öldürmenden çekindim.”* deyince Karahıtaylı asker: *“Haydi, bizi onun yanına götür.”* Şeklinde karşılık vermiş, bunun üzerine de ikisi birlikte Hârizmşah’ın yanına varmış, Hârizmşah her ikisine izzet ve ikramda bulunup ihsanlar yapmış ve bu konuda bir hayli mübalağada bulunmuştu.(İbn’ül Esir, 1987: s.223)

9. Herat Meliki İbn Harmîl’in Tekrar Gur Sultanı Gıyâseddin Mahmud ile İşbirliği Yapması ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed’in Emriyle Öldürülmesi

İbn Harmîl Herat’daki hakimiyetini sağlamlaştırmış ve Gıyâseddin Mahmud’dan ayrılarak Hârizmşah’a bağlanmıştı. Hârizmşah da Karahıtaylar ile

savaşı öncesinde Herat'a gelmiş burada İbn Harmîl'in kendisine bağlılığından emin olmuş ve ayrılırken kendisine bağlı bir kısım askerleri Herat'ta bırakmıştı. Niyeti Karahıtaylarla savaşmadan önce ülkeyi güvenlik altına almaktı. Ancak Hârizmşah'ın Karahıtaylarla savaşı sırasında bu askerler İbn Harmîl tarafından tutuklatıp hapsedirildi. Bunun nedeni askerlerin halka kötü muamele etmelerini ve halkın mallarına tecavüzlerini görmesi ve buna son vermek istemesiydi. İbn Harmîl de bu icraatından sonra Hârizmşah'a mektup yazmış ve meydana gelen bu durumdan dolayı da özür beyan etmişti. O, askerlerin yaptığı ve içine düştüğü hatayı Hârizmşah'a anlatarak kendisine öfke duymamasını sağlamaya çalışmıştı.(İbn'ül Esir, 1987: s.216)

Hârizmşah Herat'ta bu olaylar olduğu sırada Karahıtaylar ile savaş halindeydi. Meydana gelen olayları öğrenince askerlerinin tutuklanmasına bir hayli üzülmüştü ancak çarpışma halinde bulunduğundan dolayı olayı araştırıp doğrulama imkanı bulamamıştı. Bu nedenle de İbn Harmîl'e mektup yazar ve yaptığının isabetli olduğunu bildirir. Savaş halinde olduğundan dolayı da askere ihtiyaç duyduğunu ve o askerleri kendisine göndermesini söylemişti. Hârizmşah cevabi mektubunda *"İzzeddîn Celdek b. Tuğrul'a sahip olduğu zekâ ve iyi yöneticiliğinden dolayı senin yanına gelmesini emrettim."* demektedir. Ancak Hârizmşah'ın asıl niyeti İbn Harmîl'i esir etmektir. Bunun için İzzeddîn Celdek'e derhal Herat'a yürümesini ve ne suretle olursa olsun onu tutuklayarak esir etmesini emretmişti.(İbn'ül Esir, 1987: s. 216-217)

Cüveynî(1998) de İbn Harmîl'in isyan etmesi bahsine eserinde geniş yer vermiştir. Yazarımıza göre Hârizmşah Alâeddin Muhammed Herat ülkesinin yönetimini İbn Harmîl'e bırakıp gidince o yasa koymak ve cihat etmek gibi işlerle meşgul oldu. Sultanın Hitay ordusu ile yaptığı gazada hayatını kaybettiği haberi Herat'a da ulaştı. Yazarımız bunu duyan İbn Harmîl'in kafasına şeytanın yumurta koymuş olduğunu ve gururun doğurduğu boş hayallere kapıldığını belirtti. Amacı Hârizmşah'tan ayrılıp Gurlular ile işbirliği yapmaktır. Bunun üzerine İbn Harmîl, Hârizmşah Gıyâseddin Mahmud'a elçi gönderdi. İkiside Hârizmşah Alâeddin

Muhammed'e düşmanlık beslediği için Gıyâseddin Mahmud kendi yanında olması için ona vaatlerde bulundu. İbn Harmîl de Gıyâseddin Mahmud adına sikke bastırıp adına hutbe okuttu. Sultan'a yakınlığı ile bilinenleri de hapsedti. (s.290) Burada Hârizmşah'a yakın olanların hapsedilmesi bahsi İbn'ül Esir'in bahsettiği Hârizmşah'ın askerlerinin halka eziyet verdikleri için hapsedildikleri bahsine benzemektedir.

Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in görevlendirdiği İzzeddin Celdek'in Herat ülkesine ilgisi vardı. Çünkü babası Tuğrul, Sultan Sencer zamanında Herât valisiydi. O bütün Horasân şehirlerine nazaran Herât'a karşı değişik bir özlem ve sevgi duymaktaydı. Hârizmşah'ın isteğiyle hızla harekete geçer ve yanına aldığı iki bin süvari ile şehre doğru yola koyuldu. İbn Harmîl Celdek b. Tuğrul'un asıl niyetinden habersiz olduğundan Herât'a yaklaştığında halka şehir dışına çıkıp onu törenle karşılamalarını emretti. Hüseyin b. Harmîl'in "*Hâce es-Sâhib*" adında tecrübelerin yoğun olduğu yaşlı başlı bir veziri vardı. Vezir İbn Harmîle'e: "*İbn Tuğrul'u karşılamağa çıkma; bırak o tek başına ve kendi kendine şehre girsin. Onun sana karşı her hangi bir tuzak hazırlamasından ve bir suikastte bulunmasından korkuyorum. Hârezmşâh'ın ona bu hususta bir emir vermiş olması da muhtemeldir.*" dedi Hüseyin b. Harmîl'in ise vezirine: "*Onun gibi şahsiyetli bir emîrin şehre girmesi hâlinde kendisini karşılamamam son derece çirkin olur. Onu karşılamadığım takdirde Hârezmşâh'ın bana kızmasından korkuyorum. Diğer taraftan İbn Tuğrul'un bana kastetme hususunda her hangi bir cür'etkârca davranışa gireceğini de tahmin etmiyorum.*" dedi. (İbn'ül Esir, 1987: s.217)

El-Hüseyin b. Harmîl, Celdek yaklaşınca onu karşılamak için şehirden çıktı. Birbirleri ile karşılaşınca atlarından inip karşılıklı yürümeye başladılar. Celdek öncesinde adamlarına İbn Harmîl'i gördükleri anda yakalamalarını emretmişti. Her iki grup karşı karşıya gelip de askerler birbirine karışınca Celdek'in adamları İbn Harmîl ile adamları arasınca girip hemen onu yakalayiverdiler. Bu durumu gören İbn Hamîl'in adamları derhal gerisin geriye şeyre doğru kaçmağa başlamışlardı. Şehre girdiklerinde olanları vezire haber verdiler. Vezir derhal şehir kapılarının

kapatılmasını ve bütün askerlerin surlara tırmanmasını emreder. şehirde olası bir muhasaraya karşı şehri muhafaza hazırlıkları yapıldı.(İbn'ül Esir, 1987: s.217)

Celdek Herât kapısına gelince vezire haber gönderip şehri teslim etmesini istemiş, teslim etmediği takdirde İbn Harmîl'i öldüreceğini söyleyerek tehdit etmişti. Fakat tecrübeli vezir şehrin içinden Gıyâseddin Mahmûd el-Gûrî adına şehri müdafaa ettiğini söyleyip onun lehine tezahüratta bulunmuş ve Celdek'e: *"Şehri ne sana, ne de burayı terk edip giden İbn Harmîl'e teslim edecek değilim; zira şehir sizlerin değil, Gıyâseddîn'indir ve Gıyâseddîn'den evvel de burası onun babasının idi."* demişti. Vezir'in direnip durduğunu görünce İbn Harmîl'i surlara doğru yaklaştırdılar, Celdek Vezir'e seslenip şehri teslim etmesini emretti. Fakat vezirin şehri teslim etmeye niyeti yoktu. Bunun üzerine İbn Harmîl bu seferki ve daha evvelki ihânetlerinden dolayı öldürülmüştü. Daha evvel Şehâbeddin ile olan münasebetlerinde kendisine yapılan iyiliklere karşı olan nankörlükleri olmuştu. (İbn'ül Esir, 1987: s.217-218)

Cüveynî İbn Harmîl'in öldürülmesi bahsini farklı anlatmıştır ancak olayın genel gidişatı iki kaynaktan bazı yönlerden benzerlik gösterdi. Kaynağımızda belirtildiğine göre İbn Harmîl, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in muzaffer olarak Hârizm'e döndüğü haberini aldı. Bunun üzerine yaptıklarından pişman oldu. Öfkesinden korktuğu için Hârizmşah'tan onu menun edecek işler yaparak özür diledi. Alâeddin Muhammed de onu affetti. Ancak bu sefer de Gurlular'a verdiği sözden dönmek zorunda kaldı. İbn Harmîl'in tekrar Hârizm sarayına bağlandığını öğrenen Gurlular onu iki yüzlülüğünden dolayı onu ortadan kaldırmak istediler. İbn Harmîl de bu durumdan kurtulmak için Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Horasandaki yöneticilerinden yardım istedi. Böylece Hârizmşah'ın Horasandaki komutanları Herat'a doğru yürür ve şehrin önünde konakladılar. İbn Harmîl onlardan kendisine dokunmayacaklarına dair söz istedikten sonra şehrin dışına çıktı. Gur ordusunu bertaraf etmek konusunda görüş birliğine vardılar. Böylece Gurlular'ın sahip olduğu topluluk dağıldı. (Cüveynî, 1998: s.290)

Herat tekrar sükunete kavuşur ancak artık İbn Harmîl'e güven duyulamayacağı öğrenilmiş oldu. Çünkü en başında hiç gereği olmadığı halde Hârizmşah'a bağlandı daha sonra da onu itâatinden çıkıttı. Bunun için Hârizmşah'ın huzuruna çıkanlar İbn Harmîl'e güvenilmemesi gerektiğini bildirdiler. İbn Harmîl ile ilgili Herat'tan gelen: *“Herat bir orman ise, Harmîl de ormanın aslanıdır, eğer deniz ise, o da ejderhadır. Eğer o başıboş bırakılırsa, insanların akıllarını ve kalplerini çelebilir”* haberi de Hârizmşah'a söylenince onun yapacağı kötülöklere son vermek istedi. Hârizmşah Herat'ta bulunan adamlarına haber gönderdi ve öldürölmesini emretti. (Cüveynî, 1998: s.290)

Herat'taki emirleri Hârizmşah'ın emrini öğrenince onu iyilikle bir yere götürerek öldürmeye karar verdiler. Onu çağırıldıkları bir davette birçok konuda sohbet ettiler. Oradan çıkarken Zuzen Meliki Kıvameddin onu yemek ve içki için evine davet etti. Ancak Harmîl onun bu avetini geri çevirdi. Bunun üzerine Kıvameddin onun üzerine yürüdü. Oradaki emirlerde Kıvameddin'e destek oldular. İbn Harmîl'in orada bulunan adamlarını dağıtırlar ve çeke çeke çadıra götördüler. İbn Harmîl'i Haf yakınlarındaki Salumid kalesine götördüler. Tüm sahip olduklarına el koydular. Birkaç gün sonra kellesini Hârizm'e gönderdiler. (Cüveynî, 1998: s. 290-291)

10. Herat veziri Sadeddin Rındi'nin Herat'ı Gıyâseddin Mahmud'a Vermek İstemesi ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Herat'ı Zaptı

Hüseyn İbn Harmîl'in öldürölmesinden sonra Celdek Hârizmşah'a olanları anlatan bir mektup gönderdi. Hârizmşah da derhal Nîsâbûr valisi Kezlik kân'a ve Zevzen Emîri Emînüddîn Ebû Bekr'e haber gönderip derhal Herât üzerine gidip şehri muhasara etmelerini istemişti. Her iki vali on bin kişilik bir süvari ordusuyla hareket edip Herât önlerine gelir ve şehri kuşatırlar. Vezire haber göndererek Herât'ı teslim etmesini istediler. Fakat vezir buna ikna olma niyetinde değildi. Onlara: *“Herât'ı size teslim edecek değilim. Sizin gibiler böyle bir şehri teslim almaya lâyük değildir. Ancak Sultan Hârezmşâh gelirse ona Herât'ı teslim ederim.”* dedi. Vezir'in bu tavrı

üzerine Kezlik Han ile Emînüddîn Ebû Bekr onunla çarpışmağa giriştiler. Bu çarpışmalarda bir hayli gayret etmelerine rağmen vezire ve Herât'a karşı bir netice alamamışlardı.(İbn'ül Esir, 1987: s.218; Kafesoğlu, 2000: s.227)

Hüseyin b. Harmîl ölümünden önce yaptığı savaş taktiğiyle tarihte eşine az rastlanır bir olay yaşanmasını sağlamış ve ölümünden sonra adından söz ettirmiştir. İbn Harmîl valiliği döneminde girişilecek her hangi bir muhasaraya karşı şehri mükemmel bir şekilde donatmıştı. Şehirde dört ayrı müstahkem sur yaptıktan sonra etraflarına hendekler kazdırmıştı. Ayrıca şehri yiyeceklerle doldurmuş ve şehri tam korunaklı hale getirince de: *“Artık bir tek şeyden korkuyorum; o da bu şehrin iyice korunabilmesi için dışardan şehre gelen suların bir müddet kesildikten sonra şehir üzerine salınması ve bu durumda birden şehre akacak suların surları yıkması ve surlarda gediklerin açılmasına yol açmasıdır. İşte o zaman da şehri muhasara etmeye gelen düşmanı durdurmak zordur.”* demişti.(İbn'ül Esir, 1987: s.218)

Hüseyin b. Harmîl'in şehrin tespit ettiği tek zayıf noktasıyla ilgili bu sözü şehri muhasara etmekte olanların kulağına gitti. Onlar da derhal su kanallarını tıkamışlar, sular iyice kanallarda biriktikten sonra da birden onları şehre salmışlardı. Ancak bırakılan sular şehrin etrafına dağılmış ve surlara varmamıştı. Çünkü şehir mimarî bakımdan oldukça yüksek bir noktada bulunmaktaydı. Şehir bundan etkilenmemişti ancak şehrin etrafındaki hendekler sularla dolmuş ve hendeklerden taşan sular surların önünde ve bütün şehir çevresinde muazzam bataklıklar meydana getirmişti. Bu durumda şehri muhasara etmekte olan askerler de surlardan uzaklaşmak zorunda kalmışlar, isteseler dahi yanaşamamışlardı. Şehirde uzaklaşınca da şehirdekilerle çarpışma imkânı kalmamıştı. Hüseyin b. Harmîl'in suların kaleyi yıkacağına dair söylediği sözlerden maksadı şehrin zor bir duruma düştüğünde bu şekilde düşmandan korumaktı. Bu duruma şehrin etrafındaki hendekler sularla dolmuş ve düşman şehirden uzaklaşmak zorunda kalmıştı. Şehri muhasara edenler bu sular ve bataklıklar kuruyuna kadar şehre yaklaşmamışlar böylece savaş ve çarpışma olmamıştı. İşte Hüseyin b. Harmîl'in sözle kurmuş olduğu

bu tuzak onun savaş dehasının takdire Őayan bir örneğidir.(İbn'l Esir, 1987: s. 218-219;Kafesoğlu, 2000: s.228)

Cveyni(1998) İbn Harmil'in ölümünden sonra Sadeddin Rindi'nin Şehri teslim etmemesine de yer vermişti. Ancak İbn'l Esir Vezirin Şehri İbn Harmil esir durumdayken ve henüz lmemişken savunmaya başladığını yazmaktaydı. Cveyni ise vezirin Şehri savunmaya karar vermesi İbn Harmil'in ölümünden sonra gerçekleşmişti. Onun öldürüldüğünü haber alınca Herat kalesine gitti. Harmil'in adamlarının da onun yanında yer almasıyla birleştiler ve Hârizmşah'a karşı Şehri savunmaya karar verdiler. Herattaki rindlerin ve işsizlerin karşı çıkmasıyla onlara Harmil'in hazinelerini dağıttı. Cepleri parayla dolan bu kişiler de canlarını vermeye hazır oldular. Rindi'nin isyan etmesi üzerine bölgedeki emirler elçiler aracılığıyla yaptıklarını kınamışlardı. Sadeddin Rindi de onlara Hârizmşah'ın bizzat gelmesi halinde Şehri teslim edeceğini ancak emirlerine güvenmediğini söylemişti. Emirler de Hârizmşah'ı Herat'a yürümesi konusunda ikna ettiler.(s.291)

Hârizmşah Karahıtaylar'a esaretinden kurtulduktan sonra Hârizm'e dönmüş ve burada İbn Harmil'den sonra Kezlik Han ve Hârizmşah'ın kardeşi Ali şah'ın da buldukları yerlerde karışıklık çıkarmış olduklarını öğrenmişti. İbn Harmil bunun bedelini kendisinin emriyle kendi canıyla ödemişti. Bunun zerine Horasan'a doğru yol alır. Ancak askerleri kendisine yetişemeyince yalnızca altı süvari ile Horasan'a vardı. Kezlik Han Hârizmşah'ın yaklaştığını öğrenince mallarını ve askerlerini alıp Irak tarafına doğru kaçtı. Ali şah da ağabeyinin yaklaşmasıyla korkmuş, adamlarıyla birlikte Khistn yolundan hareket ederek Gıyâseddin Mahmud'un yanına gitmek üzere yola koyulmuştu. Gıyâseddin Mahmud, Alişah'ı yolda karşıldı, izzet ve ikramda bulunup misafir etti. Alişah, Sultanşah ve Hinduhan'dan sonra Gurlu ülkesine sığınan nc Hârizmşahlar'ın hanedan yesi olmuştu. Hârizmşah Nisâbûr'a girerek Şehrin her yönünü islh edip her Şeyi yoluna koyduktan sonra burada kendisine veklet edecek ve Şehri yönetecek kimseleri gvrendirerek Herât zerine yürüdü.(İbn'l Esir, 1987: s.221;Kafesoğlu, 2000: s.229)

Herat'ta ise Rındi mücadelesine devam etmekteydi. Hârizmşah şehri hâlâ onun adına muhasara etmekte olan diğer emir ve askerlerine katılıp muhasarayı sürdürdü. Hârizmşah bu muhasarayı daha evvel başlatmış olan emirlere de ihsanlarda bulunarak bütün bu gelişmelere rağmen emrine bağlanıp bu emirlerini yerine getirdiklerinden, savaş ve muhasarayı sabırla sürdürdüklerinden dolayı onlara güvenmiş ve onları kendisine daha çok yakın görmüştü. Ancak şehri müdafaa etmekte olan vezirin almış olduğu mükemmel tedbirlerden dolayı Herât'ı ele geçirme imkânını hâlâ bulamamışlardı. Rındi'nin şehri sadece Hârizmşah'a teslim edeceği sözü üzerine şehrin önlerine gelen Hârizmşah Vezir'e haber gönderip: *"Askerlerime bizzat benim gelmem hâlinde şehri teslim edeceğini söylemiştin. İşte gelmiş bulunuyorum. Artık Herât'ı teslim et."* demişse de Vezir Hârizmşah'a şöyle karşılık vermişti: *"Hayır, bunu aslâ yapmayacağım. Vermiş olduğunuz söze rağmen sözlerinizden caydığınızı ve böyle durumlarda şehirleri teslim aldığınızda hiç kimseyi bırakmazsınız telef ettiğinizi biliyorum. Bunun için de şehri Giyâsüddîn Mahmûd'tan başkasına aslâ teslim etmeyeceğim."* dedi.(İbn'ül Esir, 1987: s.222) Cüveynî de Rındi'nin Hârizmşah'tan özür dilediğini fakat şehri teslim etmediğini belirtmektedir. (Cüveynî, 1998: s.219)

Hârizmşah vezirin bu tavrı karşısında oldukça hiddetlenir. Bütün ordusuna hücum emrini verdi. Hârizmşah askerleriyle beraber hangi bir hile ve tuzağa baş vurmadan savaşa devam etmişti. Bu arada Herât halkından bazıları bir araya gelip birbirlerine şöyle demişlerdi: *"Şehir halkı açlık ve yokluktan helâk oldu: hattâ doğru dürüst yiyecek de bulamaz olduk. Bu muhasara on üç aydan beri sürüp gitmektedir. Daha evvel Vezir Hâ- rezmşâh'm gelmesi hâlinde şehri teslim edeceğini söylemiş olmasına rağmen işte Hârezmşâh geldiği hâlde yine şehri teslim etmiyor. Bu zorluk ve musibetlere karşı bir hile yolunu düşünüp şehri teslim edelim ve içine düştüğümüz bütün bu meşakketlere son verip bu zorluklardan kurtulalım."* (İbn'ül Esir, 1987: s. 222)

Şehir halkından bazı kimselerin bu hususta karara vardıklarını öğrenen Vezir, askerlerinden bir grubu bunlara göndermiş ve derhal tutuklanmalarını emretmişti.

Vezir'in askerleri şehrin ileri gelen bu şahsiyetlerine vardıklarında iki taraf arasında çarpışmalar başlamış, şehirde büyük bir fitne ve karışıklıklar meydana gelmişti. Bu çarpışmaların meydana -gelmesi üzerine Vezir bizzat kendisi bu çatışmaları durdurmak üzere harekete geçti, bunun için çatışma yerlerine vardı. Bu arada şehrin yakınlarında meydana gelen bu karışıklıkları birileri mektupla Hârizmşah'a haber vermiş, şehir halkı bu şekilde birbirlerine düşmüşken Hârizmşah büyük bir hamle ile şehir üzerine hücumla geçmişti. Hârizmşah'ın askerleri surlardan iki burcu ele geçirip içeri dalmış şehre tamamen hâkim olup veziri tutuklamışlardı. (İbn'ül Esir, 1987: s. 222)

Cüveynî(1998) Hârizmşah'ın Rındi'nin isteği Herat'a gelip onunla mücadele etmesi konusuna değinmiştir. Ancak daha önce su bentlerinin açılması bahsinin bu sırada gerçekleştiğini belirtir. Yazarımıza göre Hârizmşah burada şehre akan suyun önünü ağaç ve taşlarla kapattırarak bir bent yapılmasını emretti. Kalenin etrafındaki hendekler de ağaç ve topraklarla doldurdu. Bir kaç gün geçince bent su ile doldu ve suyu kalenin önüne bıraktılar. Yazarımız bu esnada Rındi'nin sokak serserileri ve kabadayılarla yiyip içmekteydi. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in askerleri kaleye girip duvarlarına bayraklarını diktiler. Rındi'nin adamları yemeyi içmeyi bırakarak kaleye girenlerle savaştılar. Rındi de durumun vehametinin farkına ve sufi elbiselerini giyerek kaçmaya çalıştı. Ancak Hârizmşah'ın adamları onu buldular ve saçından çekerek huzuruna getirdiler. Onun bulunmasıyla askerler yağma etmeyi durdurdular. Dükkan sahipleri de dükkanlarını açmaya başladılar. Rındi'nin hazinesi açıldı ve şehrin ileri gelenlerinden haksız yere alınan mallar geri verildi. (s.291-292)

Cüveynî(1998) Rındi'nin yaptıklarından dolayı cezasının verildiğini belirtir. Ancak akıbeti hakkında bilgi edinememekteyiz.(s.291-292) Bu konuda İbn'ül Esir'den(1987) bilgi alabilmekteyiz. Yazarımız Hârizmşah'ın Herat'a girdikten sonra bu veziri hemen öldürtüp, Herat'ı tamamen hâkimiyeti altına almış olduğunu belirtmiştir. Böylece Hârizmşah Alâeddin Muhammed 605 (1208 - 1209) yılında Herat'ı tamamen ele geçirmişti. Herat, saltanat iddiasında bulunanların çıkardığı karışıklıklardan kurtuldu. Herat Hârizmşah'ın adaletiyle doldu. Hârizmşah Alâeddin

Muhammed buradaki işlerini hallettikten sonra, Hârizm'e doğru yola çıktı. Hârizmşah şehirde meydana gelen bu karışıklıkları önleyip her türlü tedbiri aldıktan sonra şehri ileri gelen adamlarından ve devletin ümerasından dayısı Emir Melik'e teslim etti. Emir Melik Herât'ı Hârizmşah hayatta olduğu müddetçe yönetmişti.(s. 222)

11. Gur Sultanı Gıyâseddin Muhammed'in, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Emriyle Öldürülmesi ve Gurlular Devleti'nin Sonu

Hârizmşah Alâeddin Muhammed Herat'tan ayrıldıktan sonra Hârizm'e geri döndü. Burada onu meşgul edecek olan ilk ve en önemli iş kardeşi Alişah'ın Gur ülkesine kaçmış olmasıydı. Gıyâseddin Mahmud Alişah'ın kendine sığınmasına hoşnut olmuş ve onu kendi ülkesinde ağırlamaktaydı. Hârizmşah burada Herat valisi ve dayısı Emir Melik'ten Gur ülkesine yürümesini ve Gıyâseddin Mahmud ve Alişah'ı tutuklayıp Fîrûzkûh'u Gıyâseddin Mahmud'un elinden almasını istedi. (İbn'ül Esir, 1987: s.223)

Emir Melik Fîrûzkûh üzerine yürüyünce Gıyâseddin Mahmud onun Gur'a doğru ilerlediği haberini aldı. Emir Melik'e elçi gönderir ve itâatine gireceğini bildirerek emân diledi. Emân isteği kabul edilince Gıyâseddin Mahmûd Emîr Melîk'in huzuruna çıktı. Emîr Melik de yanına gelen Gıyâseddin Mahmûd ve Ali Şâh'ı hemen tutuklattı. Her ikisi de kendilerinin Hârizmşah'a götürülmelerini ve haklarında verilecek hükmü onun vermesini istediler. Emîr Melik durumu Hârizmşah'a bir mektupla bildirdi. Ancak Hârizmşah Emir Melik'e gönderdiği cevabî mektupta ikisinin de öldürmesini emreder. İkisi de aynı günde öldürüldüler. (İbn'ül Esir, 1987: s.223; Kafesoğlu, 2000: s.231)

Sultan Gıyâseddin Mahmud'un öldürülme meselesine Cüveynî de kitabında yer vermişti. Yazarımız Alişah'ın, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in tahtında gözü olduğu için Gıyâseddin Mahmud'un yanına gittiğini belirtir. Gıyâseddin Mahmud ona herkesten daha fazla ilgi göstermiş ve ona değerli hediyeler vermişti. Alişah'ın

oraya varışından bir gün sonra öğleyin nehir tarafından Gıyâseddin Mahmud'un haremine girdiler ve onu öldürdüler. Ali şah'ın gelişinden kısa süre sonra öldürülünce halk bu işi Ali Şah'ın yapmış olabileceğini düşündü. Ancak Gıyâseddin Mahmud'un gerçek katili bulunamadı. Ölen hükümdarın yerine geçebilecek saltanatın temellerini sağlamlaştırıp ülkeyi düşmanlardan koruyacak bir çocuğu yoktu. Bu nedenle Fîrûzkûh'un ileri gelenleri bir araya gelirler ve Ali Şah'ın Fîrûzkûh tahtına oturması konusunda anlaşılır ve onu Fîrûzkûh tahtına oturtular. (Cüveynî, 1998: s.304)

Ali Şah Fîrûzkûh'ta sultan olduğunu Hârizmşah'ın tanınmasını istedi. Alâeddin Muhammed de onun sultanlığını kabul ettiğini belirtmek için ona hilat, hediye, menşur ve berat gönderdi. Hârizmşah bu hususla ilgili Ali Şah'a elçi olarak Muhammed Beşir'i gönderdi. Muhammed Beşir oraya varınca tebrik töreni yapıldı. Daha sonra da hil'at giymek için elbise evine gitti. Yazarımızın belirttiğine göre Ali Şah elbise evine doğru yürürken Muhammed Beşir de elinde onun elbiselerini taşır halde onu takip etmekteydi. Onlar bu halde iken Muhammed Beşir arkadan yaklaştı ve Ali Şah'ın boynunu kesti. Müjde kötü habere, tebrik töreni yasa dönüştü. Burada sadece olayın üzerine gidilmediği kaydedilmektedir. Ancak Muhammed Beşir'in bu işe kendi başına kalkışmadığı aşikardır. Hârizmşah ile ilgili ise sadece devlet büyüklerine gönderdiği menşurun okutulduğu yazılmaktadır. Fîrûzkûh, Gur ve civarındaki bölgeler de Hârizmşah'ın eline geçmiş oldu. (Cüveynî, 1998: s. 304;Kafesoğlu, 2000: s.231)

Cüveynî(1998) Sultan Gıyâseddin Mahmud'un ölüm tarihini ve Ali Şah'ın onun yerine geçiş tarihini 609 (1212-1213) yılı olarak yazmıştır.(s.304) Ancak İbn'ül Esir(1987) 605 (1208 - 1209) yılında bütün Horasân bölgesi Hârizmşah'ın emrine girmiş ve bütün karışıklıklar düzeltilmiş oldu. Gıyâseddin'den sonra Sultan Şehâbeddin'in de ölmesiyle Gurlular devleti eski gücünü kaybetmişti. Babası ve amcasının izinde yürüyemeyen Sultan Gıyâseddin Mahmud ülkede bağımsızlığını ilan edenlere engel olamamış ve Fîrûzkûh'da sürdürmeye çalıştığı saltanatınada Hârizmşah Alâeddin Muhammed tarafından son verilmişti. Onun ölümü Gurlular devletinin de sonu olmuş devlet bir daha eski gücünü toparlayamamıştı. Yazarımız

Gurlular devletinin yönetiminin çok iyi olduğunu ve adaletle hükmettiklerini kaydetti. Önceki bölümlerde hükümdar hakkında olumsuz bilgiler paylaşılsa da sonunda onun son derece âdil, halîm, yumuşak huylu, cömert ve hükümdarlar arasında halkına karşı en iyi davranıp yine hükümdarların en cömerdi ve en iyi huylusu olduğunu bildirir.(s.223)

12. Gazne'nin Alâeddin Muhammed tarafından ele geçirilmesi

Gıyâseddin Mahmud'un öldürülmesiyle Gur Devleti artık sona ermişti. Fîrûzkûh'u da kendi topraklarına katmayı başaran Hârizmşah yönünü Gazne tarafına döndü. Daha önce buraya Şehâbeddin'in kölesi Yıldız'ın hakimiyet kurduğundan bahsetmiştik. Hârizmşah Alâeddin Muhammed 612 yılının Şaban (1215 Kasım-Aralık) ayında Gazne ve çevresini ele geçirdi. Hârizmşah bütün Horasân'ı istilâ edip Bâmyan'ı da ele geçirdikten sonra Gazne emîri Yıldız'a haber gönderdi ve Gazne'de kendi adına hutbe okutmasını, sikkelere adının yazdırılmasını ve kendisine bir fil göndermesini istedi. Yıldız'ın bu istekleri yerine getirmesi halinde kendisiyle sulh anlaşması yapıp Gazne'yi elinde bırakacağını ve bu konuda ona herhangi bir saldırıda bulunmayacağını bildirdi. Yıldız Hârizmşah'ın elçisiyle görüşüp onun isteklerini öğrendikten sonra emirlerini ve devletin ileri gelenlerini toplayıp onlarla istişare etti.(İbn'ül Esir, 1987: s.265; Kafesoğlu, 2000: s.232)

Yıldız'ın kendilerine danıştığı bu kişiler arasında Kutluğ Tigin de vardı. Bu şahıs daha önce Şehâbeddin'in memüklerindendi. Yıldız'un devletinde bir hayli söz sahibi ve ileri derecedeki emiri sayılmaktaydı. Aynı zamanda Yıldız'ın Gaznedeki naibiydi. Kutluğ Tigin bu toplantı sırasında şunları söylemişti: *"Bana sorarsanız hutbeyi onun adına okutup istediklerini yerine getirmek çok daha iyidir. Böylece savaşmaktan ve çarpışmalardan da kurtulmuş oluruz. Yoksa bu sultana karşı koyacak bir kuvvetimiz ve imkânımız yoktur."* Bu danışma toplantısında bulunanlar da Kutluğ Tigin'in görüşleri istikametinde görüş beyan edince Yıldız da Hârezmşah'ın isteklerine razı oldu. Hârezmşah'ın isteklerini yerine getirdi. Adına

hutbe okuttu. Sikkelere onun ismini yazdırdı ve gelen elçisiyle birlikte bir fil gönderdi. Kendisi de arkasından av eğlencelerine çıktı.(İbn'ül Esir, 1987: s.265)

Yıldız'ın şehirden ayrılmasıyla Kutluğ Tigin Alâeddin Muhammed'e bir mektup yazar ve Gazne'ye gelirse, şehri ona teslim edeceğini bildirir. Hârizmşah haberi alınca derhal harekete geçerek sür'atle Gazne'ye varır. Kutluğ Tigin ona Gazne'yi ve kalesini teslim etmişti. Hârizmşah da şehre girince burada bulunan Türkler hariç bütün Gurlular'ı kılıçtan geçirdi. Yıldız Hârizmşah'ın Gazne'yi ele geçirdiği haberini alınca: *“Kutluğ Tigin Gazne'de olduğu-266-halde Hârezmşâh nasıl gelip kaleyi ve şehri ele geçirebildi?”* dedi. Yanındakiler de: *“Hârezmşâh'ı Gazne'ye davet eden ve şehri ona teslim eden bizzat Kutlug Tigin'in kendisi idi.”* diye haber verince Yıldız bulunduğu yerden hemen kaçarak Lâhor'a gitti. (İbn'ül Esir, 1987: s.265-266)

Hârizmşah Gazne'de ikamet edip burada iyice yerleştikten sonra Kutlug Tigin'i çağırıp ona; *“Yıldız'la aranız nasıl?”* dedi. Kutlug Tiginde ona: *“İkimiz de Şihâbüddîn'in memlûklarından idik. Yıldız yılda yalnız yazın dört ayında Gazne'de ikamet eder; asıl buranın hâkimi benim bütün işleri ben yönetirim ve her şey benden sorulur.”* cevabını verir. Hârezmşâh da Kutluğ Tigin'e: *“Sana en yakın olan ve sana çok çok iyilik ve ihsanlarda bulunan bir arkadaşının hukukunu korumayıp ona ihanet edersen seninle aramızdaki ilişkiler ve bana karşı tavrın nice olur? Şayet oğlumu burada senin yanında bırakıp geri gidersem acaba nasıl davranacaksın?”* dedi. Yazarımız Hârizmşah'ın en başta Kutluğ Tigin ile Yıldız arasındaki ilişkiyi bilmekte olduğunu ancak onu öldürmek için geçerli delili kendi sözleriyle oluşturmak için soru sorduğunu belirtti. Yıldız'ı bertaraf edip onun yerine geçme hayalleri kuran Kutluğ Tigin de ihanetinin bedelini canıyla ödedi.(İbn'ül Esir, 1987: s. 266;Kafesoğlu, 2000: s.233)

Alâeddin Muhammed, Kutlug Tigin'i tutuklatıp bütün mallarına el koydu. Kutlug Tigin'in çeşit çeşit olan mal ve eşyaları otuz kadar hayvana yükletip götürdü. Ayrıca Gazne'de bulunan dört yüz kadar köleyi de kendisi alıkoydu. Hârizmşah

Kutlug Tigin'in mallarına el koyduktan sonra onu öldürdü. Gazneye de oğlu Celâleddîn'i ve bir grup adam, bir miktar asker ve emirlerinden bazılarını bıraktı. Yazarımız Alâeddin Muhammed'in Gazne'yi ele geçirdiği yıl ile ilgili 613 (1216 - 1217) yılını da verir. (İbn'ül Esir, 1987: s.266)

Cüveynî Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Gazne'ye hakim olması meselesine de kısaca yer vermiştir. Yazarımızın belirttiğine göre 611(1214-1215) yılında Yıldız ölür. Onun yerine geçecek bir varis olmadığından kölelerinden biri yerini alır. Hârizmşah da buna izin vermez ve aldığı isabetli kararlar Gazne'ye gider ve şehri topraklarına katar. (Cüveynî, 1998: s.304; Kafesoğlu, 2000: s.234)

Cüveynî burada ilginç bir olayı da kaydetmiştir. Sultan Gazne'yi ele geçirince orada hazineyi açtırdı. Halifenin Sultan Şehâbeddin'e gönderdiği, Gurluları kendisine saldırtmayı teşvik eden ve kendisiyle ilgili kötileyici sözler bulunan menşurları gördü. Hârizmşah böylece Gurlular'ın kendisine neden saldırdığını öğrenmiş oldu. Bağdat yönetimine karşı öfkesi artar ve harekete geçerek Gur sultanlarının Hindistan taraflarındaki topraklarını da ele geçirip Semerkand'a döndü. Hârizmşah doğu vilayetlerini fethetme niyetinde olduğu için menşurun içeriğini orada açıklamadı.(Cüveynî, 1998: s.304)

Alâeddin Muhammed burada harekete geçti ve Herat, Gur, Garcistan, Hindistan sınırına kadar Sicistan bölgelerini topraklarına kattı. Yazarımız Hârizmşah'ın buraları fethetmesiyle ülkesini hiç kimsenin feth edemeyeceği büyüklükte bir yer haline geldiğini belirtti. Fîrûzkûh ve Gazne daha önce Sebük Tegin'in oğlu Sultan Mahmud'un elindeyken onun ölümünden sonra Gur Sultanlarının istilasına kadar onun soyundan gelenler tarafından idare edildi. Sonunda o bölgeler Hârizmşah'ın eline geçer ve Hârizmşah da o bölgelerin yönetimini oğlu Celaleddin'e bıraktı. (Cüveynî, 1998: s.304)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLAR'IN HARİZMŞAH ve GURLU TOPRAKLARINI İSTİLA ETMELERİ

1.Moğolların Hârizmşahlar Ülkesine Girmesi

Bir önceki bölümde Muhammed Hârizmşah'ın Gurlular Devletine son verdiğini kaydetmiştik. Gurlular devletinin zayıflaması Hârizmşahlar devletinin büyük bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştı. Sonrasında bölgede stratejik önemi olan tüm toprakları fethetmişti. Gurlular devletine son vermesiyle de bölgede tek güç olarak kalmış uzun süre bu konumunu korumuştur. Böylelikle Hârizmşahlar ve Gurlular Devletlerinin ilişkilerinin sona ermesi de bizzat Hârizmşah Alâeddin Muhammed tarafından gerçekleştirilmiş oluyordu. Ancak Gurlu halkı bulunduğu coğrafya da Hârizmşahlar'a tabi olarak varlığını sürdürmeye devam etmekte idi. Yakın zamanda belirecek olan başka bir topluluk Hârizmşah ve Gurlu halkının ortak kaderini belirleyecekti. Moğollar o dönemden günümüze kadar tarihçilerin eserlerinde sıklıkla bahsedilen (İbn'ül Esir, 1987: s.319, Kafesoğlu, 2000: s.229)

Moğollar Tatar³⁰ menşeli bir kavimdir. Dilleri Altay dil ailesine mensuptur. Ortaçağ dünya tarihinde icraatlarıyla önemli bir yere sahiplerdi. Moğollar'ın Hârizmşahlar'la ilişkileri Karahıtaylar'ın Moğollar tarafından yıkılıp iki ülkenin sınırdış olmasıyla başladı. (Özgüdenli, 2005: s.225)İbn'ül Esir Moğollar'ın icraatlerine eserinde yer vermenin onun için ne kadar zor olduğuna uzunca yer vermektedir. Yazarımız Allah'ın Moğollara mücade etmesinden dolayı bu işi yapabildiğini yoksa böyle bir başarıya muvaffak olamayacağını belirtmiştir. O sıralarda Hârizmşah Muhammed çevre illerdeki memleketlere girmiş ve hükümdarlarını yok etmişti. Çevresindeki güçlenen yönetimlere derhal son vermekteydi. Ancak Moğollar'ın yaklaşması ile tek başına onlarla mücadele etmek zorunda kalacaktı, zira kendisine yardım edebilecek güçlere bizzat kendisi son

---

³⁰ Tatarlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Barthold, 2010, s.119-135.

vermişti. Burada Gurlular Devletine de değinmemiz gerekir. Gurlular'ın halen devlet olarak bu topraklarda hüküm sürmesi Moğollar'ın iki güçlü devlet ile başa çıkmak zorunda kalması demektir. Ancak Hârizmşah bu olasılıkları bizzat kendisi yok etmiş ve tek başına Moğollar ile karşı karşıya kalmıştır. (İbn'ül Esir, 1987: s.319; Kafesoğlu, 2000: s.232)

Moğollar'ın bu bölgelere gelmelerinin nedeni ise ticari amaçlıdır. İki taraf arasında altı aylık bir mesafe vardı. Cengiz Han Türklerden ve özellikle tüccarlardan oluşan bir grubu kendisine kıyafet almaları için Maverâünnehirdeki Semerkant ve Buharaya yönlendirdi. Bu tüccar grubu son olarak Hârizmşahlar ülkesinin son noktası olan Otrar'a gelirler. Buraya gelmeleri ile hemen şehrin valisinin dikkatini çekerler. Bunun nedeni ise yanlarında çok miktarda eritilmiş altın ve gümüş külçelerinin bulunmasıydı. Vali hemen Hârizmşah Alaeddin Muhammed'e mektupla gelenleri ve yanında bulunan muazzam hazineyi haber verir. Hârizmşah ise bu kişilerin öldürülüp yanındaki değerli eşyaların ise kendisine gönderilmesini emreder. Vali aynen Hârizmşah'ın emrettiği gibi bu tüccarları öldürtüp yanlarındaki değerli eşyaları Hârizmşah'a gönderir. Burada bahsedilen altın ve gümüş külçeleri oldukça fazlaydı. Hârizmşah bunları daha sonra Buhara ve Semerkantlı tüccarlara satmıştır. (İbn'ül Esir, 1987: s. 319-320; Kafesoğlu, 2000: s.250; Barthold, 1990: s.422)

Hârizmşah'ın bu Moğol grubunun elinde bulunan mallara neden hemen el koyduğu da merak konusudur. Karahıtaylar'ın Hârizmşahlar tarafından yıkılmasından sonra Hârizmşah Mevraünnehir bölgesini ele geçirdi. Buradan Türkistan ve ötesine giden yolları kapattı. Daha önce Karahıtaylar zamanında buraya bir grup Tatar gelmişti. Ancak Hârizmşah Maverâünnehr'i ele geçirdiğinde Tatarlar; Kaşgar, Balasagun ve bazı şehirleri ele geçirip buralarda Hârizmşah'ın ordularıyla savaşmışlardı. İş bu sebeple Hârizmşah da buralardan Tatarlar'ın yiyecek ve giyecek temin etmelerine engel koymuştu. (İbn'ül Esir, 1987: s.320; Barthold, 1990: s.424)

Moğollar'ın Maverâünnehr'i istila etmeleri ile ilgili başka bir sebep de şöyledir. Hârizmşah Otrar hadisesinden sonra Cengiz Han'ın tutumunu merak etti.

Bu nedenle Moğollar'ın ülkesine casus gönderdi. Bu casuslar uzun bir zaman sonra Hârizmşah'ın yanına döndüler. Casuslar Moğollardan oldukça etkilenmişlerdi. Onların anlattıklarına göre Moğol askerler oldukça fazlaydı. Bunlar en mükemmel savaşçılardan bile daha iyi mücadele edebilmekteydi. Savaş için gerekli aletleri ise bizzat kendileri yapmaktaydı. (İbn'ül Esir, 1987: s.320-32178; Kafesoğlu, 2000: s. 251)

Hârizmşah bu anlatılanlardan sonra Cengizhan'ın adamlarını öldürdüğü için pişman olmuştu. Öyle ki ne yapacağını bilemedi. Bu konuda fikir danışmak için çok güvenip mevki verdiği eş-Şihab el Hayûfî'yi çağırttı. Hârizmşah bu kişinin görüşlerine muhalefet etmezdi. Onu çağırdığında kendisine *“Başımıza büyük bir felâket gelmek üzeredir. Dehşet verici bir durum ile karşı karşıya bulunuyoruz. Onun için ne yapmamız gerektiği hususunda görüşünü almak üzere seni çağırdım. Şu anda üzerimize Türk diyarından sayılması mümkün olmayan Muazzam ordulara sahip güçlü bir düşmanın gelmekte olduğunu öğrendik.”* dedi(İbn'ül Esir, 1987: s.321)

Eş-Şihab el-Hayûfî Hârizmşah'a: *“Senin de askerlerin az değildir. Ayrıca çevremizdeki diğer İslam hükümdarlarına da mektuplar göndererek bize yardımcı olmalarını isteyelim. Böyle bir düşmanın İslam diyarına saldırması halinde diğer bütün müslümanların da sana mal ve asker yardımında bulunma mecburiyetleri vardır. O zaman da büyük ordular ve kalabalık askerler toplar, Seyhun nehrinin karşı tarafına geçeriz. Bu nehrin büyükçe bir nehir olduğu malumdur. Gelen düşman ile İslâm diyarı arasında bir engel olarak kullanılır. Biz karşı tarafta düşmanı beklemek üzere duracağız. Düşman nehrin öbür sahibine ulaştığında uzun bir yol yürümüş olacağından bir hayli yorgun düşecektir. Biz ise bir müddetten beri istirahat etmiş olacağız.”* dedi.(İbn'ül Esir, 1987: s.321)

Hârizmşah daha sonra da devlet adamları ve istişare heyetini topladı ve onlarla gerekli istişareyi yaptı. Ancak onlar Şehap el Halife'nin yaptığı taktik teklifini kabul etmediler. Onlar: *“Biz onların Seyhun nehrinin karşı tarafına geçmesini engellemeyelim. Nehrin karşı tarafına geçsinler, sonra bu dağ ve daracık geçtilere*

girip bilmedikleri yollara sapacaklar. Biz ise bütün bu geçit ve yolları bildiğimiz için onlara karşı bir üstünlük sağlamış olacağız ve bu geçitlere girdiklerinde onlardan tek bir kişiyi sağ bırakmadan tümünü öldürürüz.” teklifinde bulundular. Hârizmşah böylece bir çare ararken Cengizhan’ın bir elçisi geldi ve onun mesajını ilettiler. Cengizhan bu mesajda *“Siz adamlarımı, tüccarlarımı öldürür, mallarımı onların elinden alırsınız değil mi!? O halde karşı koymaya güç yetiremeyeceğiniz kalabalık bir orduyla üzerinize geliyorum, hazır olduğunuz!”* demektedir. (İbn’ül Esir, 1987: s. 321-322; Barthold, 1990: s.424)

Cengizhan bu mektubunu göndermeden önce Kaşgar ve Balasagun şehirlerini ve çevresindeki illeri ele geçirdi. Daha önce bu topraklarda Tatarların yaşadığını ve zaman zaman Hârizmşah’ın askerleri ile aralarında mücadeleler olduğunu anlatmıştık. Cengizhan işte buradaki tatarları tamamen öldürmüştü. Sonrasında da Hârizmşah’a bahsi geçen mektubu göndermişti. Hârizmşah ise mektubu okuduktan sonra gelen elçinin öldürülmesini ve yanında bulunanların da sakallarının kesilmesini emretti. Kendi mesajını da onlara verdikten sonra onları Cengizhan’ın yanına gönderdi. Hârizmşah mektubunda şunları söylemekteydi: *“Dünyanın öbür ucunda da olsan üzerine gelir, senin adamlarına karşı giriştiğin katliamı da sana ve yanındakilere uygular, senden intikâm almadıkça seni rahat bırakmam.”*(İbn’ül Esir, 1987: s.322)

Hârizmşah elçilerin gitmesinin hemen ardından Moğollar’ın ülkesine gitmek üzere hazırlandı ve ordusuyla dört aylık mesafe katettikten istediği yere ulaştı. Moğollar’ın ülkesine ulaştığında burada yalnızca kadın çocuk ve eşyaları görebildi. Korunmasız halde bulunduğu bu beldeye saldırdı. Eşyaları ganimet olarak, kadın ve çocukları da esir olarak aldı ve ülkesine döndü. Moğollar bu esnada Tatar hükümdarlarından Küçlük Han veya Güçlük Han ile savaşmaktaydı. Cengiz Han bu savaş bittikten sonra geri döndüklerinde Hârizmşah’ın ülkelerine yaptığı tahribatın haberini aldı. Derhal ülkelerine doğru yol aldılar ancak Hârizmşah hızla onlara yetişti. (İbn’ül Esir, 1987: s.322; Barthold, 1990: s.428, Kafesoğlu, 2000: s.238; Bundari, 1943: s.250)

İki taraf karşılaştığında savaş vaziyetini aldılar ve çok şiddetli bir savaş gerçekleşti. Bu savaş üç gün üç gece sürmüştü. İki taraftan da çok sayıda asker ölmesine rağmen galip taraf olmadı. Müslümanların bu denli direnmelerindeki sebebi yenilmeleri halinde müslümanların bu gruba karşı koyamayacağı düşüncesi idi. Bir diğer nedeni de memleketlerinden çok uzaktaydılar ve eğer yenilirlerse geride bir kişi dahi kalmayacak şekilde öldürülürlerdi. Moğollar ise esir durumdaki çocuk ve eşlerini kurtarmak için sabırla savaşa devam ettiler. Savaş gittikçe şiddetlenir hatta iki taraf tan bazıları atlarından inerek savaştılar. Cengiz Han bizzat bu savaşa katılmamıştı. Hatta böyle bir savaşın yapıldığından dahi haberdar değildi. Moğol ordusunu Cengiz Han'ın oğlu kumanda etmekteydi. Dördüncü gün gece olunca iki taraf da geri çekildiler. Moğollar dönüp gittiler aynı şekilde Hârizmşahlar da geri döndüler. Yazarımızın belirttiğine göre askerlerin savaştan usanarak geri çekildiği bu savaşta Hârizmşahlardan yirmi bin kişi, Moğollardan ise sayılamayacak kadar çok kişi öldürülmüştü. (İbn'ül Esir, 1987: s.322-323, Barthold, 1990: s.42964)

Moğollar yaşanan bu çarpışmadan sonra hükümdarları Cengiz Han'ın yanına döndüler. Hârizmşahlar ise Buhara'ya gitti. Hârizmşah'ın ordusu düşmanın bir grubuna karşı savaştıkları halde çok yorgun düşmüşlerdi. Halbuki henüz Cengiz Han önderliğindeki büyük ordu ile de savaşacaklardı. Bunun için Buhara ve diğer Semerkant şehirlerini Moğollara karşı savunmak için hazırlıklara başladılar. Hârizmşah bunun için Semerkant'a elli bin Buhara'ya ise yirmi bin asker gönderdi. Buraları gerekli yiyecek maddeleri ve savaş araç gereçleriyle doldurttu. Onlara da: *“Buraları koruyunuz. Ben Hârezm ve Horasan'a gidip oralardan asker toplayacağım. Ayrıca diğer müslümanlardan da yardım istedikten sonra buraya yanınıza geri döneceğim.”* dedi. Buhara ve Semerkant'taki işleri bitince Ceyhun nehrini aştılar ve Belh yakınlarında karargah kurdular. (İbn'ül Esir, 1987: s.323)

Moğollar da Hârizmşah'ın ordusuyla savaşmak için hazırlık yapmaktaydılar. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Maverâünnehir'e doğru yürüdüler. Hârizmşah'ın Buhara'ya ulaşmasından beş ay geçtikten sonra Zilkade 616 (Şubat 1220) yılında şehre ulaştılar. Buhara şehrini üç gün boyunca aralıksız muhasara ettiler.

Hârizmşah'ın askerleri Moğollara karşı koyamayacaklarını anladıklarında burayı savunmasız bırakarak Horasan'a gitmek için şehirden ayrıldılar. Şehir halkı sabah kalktıklarında Hârizmşah'ın askerlerinin gittiğini ve savunmasız kaldıklarını gördüler. Bu ümitsiz hal içindeyken şehrin kadısı Bedreddin Kadı Han'ı Cengizhan'a gönderdiler. Ondan kendileri için emân dilemesini istediler. Cengiz Han halkın isteğini kabul etti ve onlara emân verdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.323-324, Barthold, 1990: s.431; Grousset, 1996: s.234)

Hârizmşah'ın askerlerinden olupta kaçamayan küçük bir grup da kaleye kapandı ve burada kendilerini müdafaa etmeye çalıştılar. Halk Cengiz Han'dan emân aldıktan sonra 4 Zilhicce 616 (10 Şubat 1220) yılı Salı günü şehir kapılarını açtılar. Böylece Moğollar şehre girdi. Cengiz Han'ın askerleri kimseye saldırmadı ve şöyle söylediler: *“Sultana ait olup da yanınızda bulunan her türlü yiyecek maddesini ve diğer her şeylerini çıkarıp bize teslim edin. Ayrıca şu iç kaleye kapanmış bulunan askerlerle savaşmamız hususunda da bize yardım ediniz.”* (İbn'ül Esir, 1987: s.324; Barthold, 1990: s.433)

Cengiz Han ve askerleri burada Buhara halkına iyi davrandılar. Ordusuyla gelerek iç kaleyi kuşattı. Halkı da kendisine karşı koymamaları konusunda uyardı. Bu konuda kendisine muhalefet eden kimse olursa öldürüleceğini söyleyerek tehditler savurdu. Halk da Cengiz Han'ın huzuruna çıkarak ona itâatlerini sundular. İç kalenin etrafında hendekler vardı. Cengiz Han'ın askerleri ve Buhara halkı bu hendekleri tahta ve topraklarla doldurdular. Moğollar burada cami minberini ve Kur'an sayfelerini de hendekleri doldurmak için kullanmışlardı. (İbn'ül Esir, 1987: s.324; Kafesoğlu, 2000: s.239)

Hendek doldurulduktan sonra dört yüz kadar Hârizmşah askerinin üzerine saldırdılar. Burası on iki gün boyunca kuşatıldı. Hârizmşahlı askerler burayı kahramanca savunmuşlardı. Moğollar bu arka arkaya hücumlar düzenliyor, kaledelikler ise ellerindeki oklarla ve geçirdikleri taş, yaktıkları ateş ile durmadan onlara atıyorlardı. Moğollar bir yandan da surların altını kazıyorlardı. Ancak

kaledekilerin hücumları Cengiz Han'ın muvaffakiyet kazanmasına engel oldu. Bu nedenle sinirlenidi ve adamlarını geri çekti. Ertesi gün erkenden kalkıp tekrar kaleye hücum ettiler. Ancak kaleyi savunan askerler çok yoruldukları için aynı güçle mücadele edemediler. Çarpışmalara başlamıştı. Kaleyi müdafaa etmekte olan Müslümanlar ise artık Bir Hayli yorgun düştükleri için Gerektiği şekilde karşı koyamıyorlardı. Yeni Moğol ordularının da gelmesiyle artık güç yetiremezler. ancak teslim olmazlar ve son adam ölünceye kadar savaştılar. Sonrasında Cengiz han kaleyi tamamen ele geçirdi. Sonra bu arada tam da güç yetiremeyeceği yeri kalabalık ordular üzerlerine gelmiş onları perişan etmiş ve Nihayet düşman kaleye girmişti buna rağmen şu bir avuç Müslüman asker kaleyi kanlarının Son damlasına kadar müdafaa etmiş ve son neferleri şehit düşene kadar düşmana karşı koymuşlardı. (İbn'ül Esir, 1987: s.324-325, Barthold, 1990: s.434)

Cengiz Han iç kaleyi de ele geçirdikten sonra halktan şehrin ileri gelenlerinin isimlerini istedi. Onun emri üzerine halk bu isimleri yazdı ve Cengiz Han'a getirdi. Daha sonra bu kişilerin huzurunda toplanmasını emretti. Onlar gelince de şöyle söyledi: *“Hârzemşâh'ın adamlarımın elinden almış olduğu büyük miktardaki altın külçeleriyle malları sizin elinizdedir. Onu derhal sizden istiyorum.”* Halk onun istediği külçelerini getirdi ve Cengiz Han'a teslim etti. O da sırtlarındaki elbiselerden başka birşey almadan şehri terketmelerini emretti. Hemen sonra askerler şehre daldı ve evlerde buldukları her şeyi aldılar. Hükümdarının emriyle halkı ve malları kendi aralarında paylaştılar. (İbn'ül Esir, 1987: s.325; Kafesoğlu, 2000: s.239)

Yazarımız Moğollar'ın Buhara şehrine saldırdıkları günün dehşetinden hayretle bahsetmiştir. Erkek, kadın, ve çocukların sürekli ağladıklarını esir olarak elden ele dolaştırılmışlardı. Kadınlar askerler arasında paylaştırılmıştı. Halk ise onların bu zulümlerine karşı hiç bir şey yapamıyordu. Halk Moğolların eziyetlerine karşı koyamadı bazıları da onlarla mücadele ederek ölmeyi tercih ettiler. Buhara'nın önemli fakihlerinden İmam Rüknettın İmamzade ve oğlu da bunlardandı. Onlar kadınların eziyet görmelerine ve halka zalimce davranılmasına dayanamadı ve ölene

dek çarpıştılar. Şehrin kadısı Sadreddîn Han da aynı şekilde çarpışarak ölmüştü. Moğollar teslim olanları esir alırlar, şehir medreseleri ve mescitleri ile ateşe verilir. Halk altın külçeleri ve malların geri alınması için büyük işkence görmüştü. Sonunda ise Buhara şehri sanki hiç yokmuşçasına viraneye ve ıssız bir kent haline döndü. Sanki dün ortada yokmuşçasına evlerinin çatıları çökmüş şehir tamamen harabeye dönüşmüş ıssız bir kent haline gelmiştir. (İbn'ül Esir, 1987: s.325) Cengiz Han'ın Buhara'yı ele geçirdikten sonra büyük bir camiiye gelmiş ve kendisini "*Tanrı'nın gazabı*" olarak tanıtmıştır. Barthold onun kendisini bu şekilde tanıtmasını efsane olarak kabul eder.(Cüveynî, 1998: s.255; Barthold, 409-410; Grousset, 1996: s.234

Moğollar Buhara'dan sonra Semerkant'a doğru harekete geçtiler. Yanlarında Buhara'dan aldıkları esir halk da bulunuyordu. Esirler yaya olarak ilerliyorlar, yürüyemeyenler ise ölüyorlardı. Yol üzerinede Hârizmşah'ın kendilerine karşı koyamayacağını da öğrendiler. Sonunda Tirmiz ve Belh taraflarına gelmiş ve oradan Semerkand'a ulaşmışlardı. Şehrin yakınlarına varınca Süvari Kuvvetleri önden gönderdi, yayaları, esirleri ve ağılıkları da arkada bıraktılar. Böylece ne kadar kalabalık olduklarını göstermek ve Semerkandlılar'ın kalbine korku salmak istemişlerdi. Bu sıra ile usul usul şehre yaklaştılar. Halk onların karartılarını görünce ne kadar kalabalık olduklarının görerek korkuya kapılmışlardı. (İbn'ül Esir, 1987: s. 326, Barthold, 1990: s.436; Hartog, 1989: s.102)

Ertesi gün geride kalan yaya esirler ağılıklarla şehre ulaştı. Her on esirden birinin elinde sancak bulunmaktaydı. Halk bu gelenlerin hepsinin asker olduklarını düşündü. Semerkant'ta Hârizmşah'ın elli bin kadar askeri şehri müdafaa etmeye çalıştılar. Askerlerin yanında savaşmak üzere toplanan halkın sayısı da oldukça fazlaydı. Semerkand halkının ileri gelenlerinden ve cesaretli olanlarından bir kısım halk savaş için harekete geçtiler ancak Hârizmşah'ın elli bin askeri buna cesaret edemediler. Moğol ordusundan öylesine korkmuşlardı ki bir kişi bile mücadeleye yanaşmadı. Nihayet halkın yaya olan kesimi savaşa başladı. Moğollar da onlara hücum ettiler ve savaş esnasında geriye doğru çekilerek onları kurdukları pusuya çekmeye çalıştılar. Onların geri çekilişlerinden kuvvet bulan halkın da ilerlemesiyle

Moğollar onları kurdukları tuzağa düşürdüler. Böylece pusudakilerin de çıkmasıyla Semerkandlılar iki ateş arasında kaldılar. Moğollar onları son ferdlerine kadar öldürür. Yazarımızın belirttiğine göre bu savaşta yetmiş bin Semerkandlı hayatını kaybetmiştir. (İbn'ül Esir, 1987: s.326, Barthold, 1990: s.437)

Halk bu ölenleri görünce artık yok edileceğine inanmıştı. Hârizmşah'ın elli bin askeri de şöyle demişti: *“Biz onlarla aynı ırktanız. Bizi öldürmezler.”* Sonra da dönüp Moğollar'dan emân dilemişlerdi. Moğollar onlara emân verdi. Onlar da şehir kapılarını düşmana açtılar. Semerkandlılar onların emân dilemelerine ve şehir kapılarını açmalarına engel olmak istemişlerse de buna engel olamadılar. Askerler çoluk çocuklarıyla Moğollar'ın önüne dizildiler. Moğollar onlara: *“Bize silahlarınızı, mallarınızı ve binek hayvanlarınızı derhal teslim ediniz. O zaman biz de sizleri son derece emin bir şekilde yaşayacağınız bir yere göndeririz.”* derler. Askerler de onların istedikleri gibi silahlarını ve atlarını onlara teslim ettiler. Ancak Moğollar bir anda hücumu geçerek bu askerleri son kişisine kadar öldürüp kadınlarına, mallarına ve atlarına el koydular. (İbn'ül Esir, 1987: s.326-327, Barthold, 1990: s.438)

Savaşın dördüncü günü olunca Moğollar halkın şehir dışına çıkmalarını bu esnada oyalananları ise öldüreceklerini duyurdular. Halk derhal çoluk çocuklarıyla şehrin dışına çıktılar. Moğollar Buhar da olduğu gibi burada da yağmaya başladı ve önlerine geleni öldürmüş bazılarını da esir almışlardı. Daha sonra da şehri yağmalamaya başlamışlardı. Şehirde bulunan en büyük camiye de ateşe verdiler. Kadınları kendileri için alıp halka da işkenceler etmişlerdi. Moğollar 617 yılı Muharrem (1220 Mart-Nisan) ayında Semerkant'ı harap etmişlerdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.327)

Bu esnalarda Hârizmşah konakladığı yerde duruyor ve yanına gelen bütün askerleri Semerkant'a gönderiyordu. Ancak askerler henüz oraya varmadan korkup geri dönüyorlardı. Yazarımızın belirttiğine göre bir seferinde Hârizmşah on bin civarında atlı askeri Semerkant'a göndermiş ancak askerler Moğollar'ı görmeden

geriye dönüp gelmişlerdi. Arkasından yirmi bin askeri gönderdi, onlar da tıpkı diğerleri gibi dönüp geldiler. (İbn'ül Esir, 1987: s.327; Barthold, 1990: s.438.)

2. Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Hayatından Bazı Örnekler

Hârizmşah Alâeddin Muhammed b. Alâeddin Tekiş yirmi bir yıl ve bir kaç ay hükümdarlık yapmıştı. Kendi zamanında devletin sınırları Büyük Selçuklular Devleti sınırlarına yaklaşacak büyüklüğe ulaşmıştı. Irak sınırlarından Türkistan'a kadar uzanmaktaydı. Bunun yanında Gazne ve Hindistan'ın bir bölümü, Sicistan, Kirman, Taberistan, Cürcan, el-Cibal, Horasan ve Fars bölgesinin bir bölümünü ele geçirmişti. Karahıtaylar'a karşı kazandığı zafer sonunda onların devletlerini ele geçirmeye de muvaffak olmuştu. (İbn'ül Esir, 1987: s.329-330)

Hârizmşah Alâeddin Muhammed fıkıh ve tefsir ilimlerine vakıftı. İlme ve alimlere önem verirdi. Alimleri korur, onlara hediyeler verir ve korurdu. Onların fikirlerine önem verir ve danışırdı. Aynı şekilde dindar kişilere karşı da saygılıydı. Onları korur ve onlardan medet umardı. Zevk ve eğlenceye düşkün değildi. Devlet işlerini bütün işlerinin önünde tutardı. Hârizmşah Alâeddin Muhammed bir hayli üstün özellikleri kendisinde barındıran büyük bir liderdi.(İbn'ül Esir, 1987: s.330)

3. Moğollar'ın Mazenderan'ı İstila Etmesi

Moğollar'ın el-Muğarribe kolu Hârizmşah'ı yakalamak üzere yola çıkmışlardı. Ancak bu emellerine ulaşamazdılar. Bu nedenle geri dönerek Mazenderan'a doğru hareket edip orayı ele geçirdiler. Mazenderan oldukça müstahkem kalelere sahip bir şehir olmasına rağmen Moğolların büyük orduları karşısında ayakta kalamamıştı. Şehir halkının bir kısmını ele geçirebilmiş, bir kısmını da esir etmişlerdi. Adetleri olduğu üzere şehirden çıktıktan sonra da orayı ateşe verdiler.(İbn'ül Esir, 1987: s. 331)

Moğollar Mazenderan'ı ele geçirdikten sonra Rey'e doğru hareket ettiler. Bu yol üzerinde iken Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in annesi ve yanında bulunanlarla karşılaştılar. Yanlarında oldukça değerli mal, para, zahire, zinet eşyaları ve gıda maddeleri bulunmaktaydı. Moğollar bu saydıklarımızın hepsine el koydular, üstelik yanında bulunan kişileri de esir aldılar. Ele geçirdikleri Moğollar'ın gözünü doyurmuştu. Çünkü yazarımızın belirttiğine göre bu mallar dünyada benzerleri görülmemiş mücevher ve değerli madenlerden oluşmuşlardı. Moğollar bu mallar'ı Semerkant'a ulaştıkları zaman orada bulunan hükümdarları Cengiz Han'a teslim edeceklerdi. (İbn'ül Esir, 1987: s.331-332)

4. Moğollar'ın Horasan'a Saldırması ve Ele Geçirmesi

Moğollar Ceyhun Nehri'ni aşarak Horasan'a doğru yola koyuldular. İlk olarak Belh şehrine geldi ve burayı halkın emân dilemesi üzerine 617 (1220) yılında teslim aldılar. Halkın direnmeden şehri teskin etmesinden dolayı burada her hangi bir taarruza girilmemişti. Halktan öldürülen de olmamıştı. Moğollar burada bir şahne görevlendirdiler. ez-Zevzen, Meymene (Meymant), Andhuy ve Kariyat üzerine yürüyüp bu şehirleri de ele geçirdiler. Kendi valilerini de buralara yönetici olarak bıraktılar. Buralarda da halka işkence çektirmemişler ancak kendileriyle savaşabilecek erkekleri yanlarında götürüyor burada bırakmıyorlardı. Böylece isyan çıkma ihtimalini de ortadan kaldırıyorlardı.(İbn'ül Esir, 1987: s.349-350, Barthold, 1990: s.473)

Moğollar daha sonra et-Talekan bölgesine geldiler. Burada Mansur-Kuh adıyla bilinen bir kale vardı. Aşılması güç olan bu kalede bulunan askerler de bir hayli cesur ve savaşçı kimselerdi. Moğollar bu kaleyi altı ay boyunca gece gündüz kuşatmalarına rağmen ele geçirememişlerdi. Bunun üzerine Cengiz Han kalabalık ordularla Mansur-Kuh Kalesinin bulunduğu yere geldi ve kaleyi kuşattı. Burada Müslüman esirleri öne sürer ve savaşmadıkları takdirde öldürüleceklerini bildirdi. Cengiz Han ve askerleri dört ay boyunca uğraşmalarına rağmen burayı ele geçiremediler. Çok miktarda Moğol asker ölüp gitti. Nihayetinde Cengiz Han savaş

taktiğini değiştirdi. Askerlerine çevrede bulunan tüm odun ve keresteleri toplayıp getirmelerini söyledi. Bu toplanılanları da bir kat odun ve kereste bir kat toprak olacak şekilde üst üste dizdirdi. Böylelikle muazzam bir tepe oluşturuldu ve Mansur-Kuh kalesinin o yüksek surlarının hizasına ulaşacak bir kule meydana getirildi. Yaya askerler buradan kalenin ortasına doğru mancınıkla ateş yağdırdılar. Kaledeki askerler de büyük bir hamle yaparak Moğollara saldırdılar. Ancak sonunda atlı askerler kaleden dağlara doğru kaçtılar, yaya olanlar ise Moğollar tarafından öldürüldüler. Askerlerin bertaraf edilmesiyle Moğollar kaleye girip tüm kadın ve çocukları esir ettiler. Malları da yağmaladılar. (İbn'ül Esir, 1987: s.350)

Cengizhan Mansur-Kuh'u ele geçirdikten sonra Belh ve çevresinde emân verdiği şehirlerdeki askerleri toplayıp çocuklarından birinin komutasında Merv üzerine gönderdi. Merv şehrinde Cengiz Han'ın gelişine hazırlanmışlardı. Burada Araplardan, Türkülerden ve daha önce Moğollardan kaçıp buraya sığınan Müslümanlardan iki yüz bin kadar insan toplandı ve Merv dışında karargâh kurdular. İki taraf karşılaştı ve savaşa tutuştular. Müslümanlar güçlü bir direniş göstermelerine rağmen Moğollar şiddetle savaşmaya devam ettiler. Onlar savaşta geri çekilmeyi bilmezlerdi. Bu durum sonunda Müslüman askerlerin direncini kırdı ve geri çekildiler. Ancak Moğollar onların geri çekildiği yere doğru arkadan çevirerek onları sıkıştırdı. Bir kısmını öldürüp çoğunu esir aldılar. Çok azı kurtulmayı başarabildi. Onların karargahlarına girerler. Silahlarını ve bineklerini yakalayarak her şeylerini alırlar. Daha sonra da çevre vilayetlerden topladığı askerlerle Merv'e doğru yol aldı. Amaçları Merv'i ele geçirmektir. (İbn'ül Esir, 1987: s.350-351;Barthold, 1990: s.474)

Moğollar Merv'e girdiler şehir halkından kalanlar da onlarla savaştı ancak oldukça zayıf düştüklerinden burada da bir çok kişi öldürüldü ve esir alındı. Kuşatmanın beşinci günü Moğollar şehrin emirine: *“Kendini ve bu şehir halkını boşu boşuna helak etme sen kendin çıkıp bize gel teslim ol biz seni tekrar bu şehre emir tayin eder burada çeker gideriz.”* dediler. Emir de kendisi ve halk için emân dilemek üzere adam gönderdi. Moğollar ona ve bütün Merv halkına emân verdiler. Cengiz Han'ın oğlu emire son derece güzel hil'atler giydirerek hürmet etti ve şöyle dedi:

“Bize en yakın adamlarının ve yönetimde işe yarayacak kimselerin isimlerini söyle de onları tespit edip şehrin yönetiminde sana yardımcı olarak görevlendirip onlara iktalar verelim.” (İbn’ül Esir, 1987: s.351:)

Emir, Cengiz Han’ın oğlunun isteği üzerine şehrin ileri gelenlerinin isimlerini verdi. Bu kişiler Cengizhan’ın oğlunun huzuruna çıkarıldı ve tutuklanarak hapsedildiler. Sonra onlara: *“Bize şehrin tüccarlarının, sözü geçenlerin, zenginlerinin isimlerini en kısa zamanda veriniz. Bunların dışında sanatkarların, iş sahiplerinin isimlerini de ayrıca ayrı bir nüsha da bir kağıda yazarak acil olarak teslim ediniz.”* dediler. Onlar da bunların isimlerini yazarak verdiler. Daha sonra bütün halkın şehri terketmeleri emri verildi. Cengiz Han’ın oğlu elindeki bu liste ile şehri terkedenleri altın bir taht üzerinde izlemeye koyuldu. Listedekilerin de yakalanıp huzuruna toplanmasını emretti. Huzuruna topladığı bu kişilerin işkence edile edile kelleleri vuruldu. Merv halkı da bunları izlemiş ve ağlamaktan başka ellerinden bir yardım gelmemişti. Moğollar’ın burada yaptığı zulümlerden sonra tüm şehri ateşe verdiler. Sultan Sencer’in türbesi dahi ateşe verildi. Öncesinde ise içinde mal ve para bulunur düşüncesiyle kabri açıldı. Şehir üç gün boyunca yağmalandıktan sonra dördüncü gün de bütün halk kılıçla öldürüldü. Yazarımızın belirttiğine göre Moğollar’ın burada öldürdükleri kişi sayısı yedi yüz bin insanı bulmaktaydı. Bütün bu olanları Cengiz Han’ın oğlu Tuluy yaldızlı bir koltuğa oturarak izlemiştir. (İbn’ül Esir, 1987: s.351;Grousset, 1996: s.235)

Moğollar Merv’den sonra Nişabur üzerine Nişabur’a gittiler. Burada bir ordu bulunmasına rağmen Moğollar’ı durdurabilecek kuvvetlerde değillerdi. Moğollar Nişabur’u beş gün muhasara altına aldılar, nihayetinde ele geçirdiler. Daha sonra şehir halkını şehir halkını sahraya çıkardılar. Erkeklerini öldürüp kadınlarını esir aldılar. On beş gün boyunca evleri mal ve para bulunması ihtimaliyle aramış ve her tarafı yıkmışlardı. Moğollar Merv halkından ölmeyenlerin başka diyarlara kaçtığı haberlerini alınca buradaki sahrada öldürdüğü Nişaburluların da başlarını kesmişlerdi. Böylece kimseye yaşama hakkı tanınmadı. Moğollardan bir kısmı buradan Tûs’a gönderildi. Onlar burada da aynı şekilde halkı öldürürler ve şehri

yıkarlar. Hatta Ali ibn Mûsâ er-Radî ve er-Reşîd'in mezarlarını da tahrip edip açmışlar ve böylelikle her tarafı harabeye çevirmişlerdi. (İbn'ül Esir, 1987: s. 351-352)

Moğollar'ın bir sonraki hedefi Herât oldu. Burası Hârizmşahlar ve Gurlular'ın hakim olabildiği en müstahkem şehirlerden birisiydi. On beş gün boyunca muhasara edilen şehir halka emân verildikten sonra ele geçirildi. Halkın bir kısmı öldürüldü kalanların ise başlarında bir şahne görevlendirilerek Gazne'ye doğru yürüdüler. Bu grup Gazne yolu üzerinde Celâleddin Hârizmşah ve adamları ile karşılaşıldılar. Celâleddin Hârizmşah ile Moğollar arasında çarpışma oldu. Hârizmşah onları mağlup etmeyi başardı. Bunun üzerine Heratlılar da Moğol şahnesine hücum edip onu öldürdüler. Moğollar Celâleddin'e mağlup olmanın verdiği hırs ile geri dönüp kılıç zoru ile Herat'ta girdiler ve hayatta kalanları öldürdüler. Burada malları yağmalayıp kadınları da esir ettikten sonra alabileceklerini alıp şehri ateşe verdiler ve Cengiz Han'ın yanına döndüler. Cengiz Han bu sırada Talekandaydı.(İbn'ül Esir, 1987: s.352; Grousset, 1996: s.236)

Nihayet Celâleddin Hârizmşah'a mağlup olan Moğol orduları geri dönüp Herat'a gelmiş ve şehre kılıç zoru ve zulümlerle girerek şehirde bulunanları öldürmüş, malları yağmalanmış, kadınları esir edip her şeyi alıp götürmüşler ve şehri harabeye çevirdikten sonra da ateşe vererek hükümdarları Cengiz Han'ın yanına geri dönmüşlerdi. Cengiz Han o sıralarda Talekan'da bulunmaktaydı, ordularını Horasan çevresindeki şehirlere tek tek gönderiyordu ve her yeri bahsedildiği gibi yakıp yıkıyordu. Horasan'ın bu zulümlere maruz kaldığı sene Hicri 617 (1220-1221) yılına rast gelmektedir.(İbn'ül Esir, 1987: s.352)

5. Hârizm'in Moğollar Tarafından Ele Geçirilmesi

Cengizhan en büyük ve en kalabalık ordusunu Hârizm üzerine gönderdi. Bu şehir de diğerlerine nazaran daha büyük ve müstahkemi idi. Bu şehrin en önemli özelliği Hârizmşahlar Devletinin ilk kurulduğu andan itibaren başkent olmasıydı.

Sınırlarını oldukça geniş sınırlara ulaştırmayı başara Hârizmşahlar ülkelerini buradan yönetmişlerdi. Şimdi ise şehir Cengiz Han'ın muazzam ordusuna karşı direnmeye hazırlanmaktaydı. Cengiz Han'ın ordusu da şehre yakınlaşmıştı. Hârizm'de Hârizmşah'ın çok kalabalık bir ordusu bulunmaktaydı. Hârizm halkı da cesareti ve kalabalık olması ile meşhurdur. Yazarımız burada iki taraf arasında eşine benzerine rastlanılmadık bir savaş olduğunu belirtir. Beş ay boyunca Moğollar ile Hârizmliler arasında savaş oldu. İki tarafta çok sayıda kişi öldürüldü ancak Hârizmliler kendilerine surları siper yaptıkları için Moğollar'dan daha fazla kişi hayatını kaybetmişti. (İbn'ül Esir, 1987: s.352-353, Barthold, 1990: s.457)

Moğollar Hârizm'i ele geçiremeyince Cengiz Han'dan yardım istediler. Cengiz Han da onlara kalabalık bir ordu ile yardım gönderdi. Moğollar yardımcı kuvvetler ulaştıktan sonra sırayla kalabalık gruplar halinde kesintisiz olarak hücum ettiler. Sonunda Moğollar şehrin bir kısmını ele geçirdiler. Hârizm'i savunanlar da bu yöne doğru savaşa devam ettiler. Ancak düşmanın kalabalık olmasından dolayı onları şehirden atmaya muvaffak olamadılar. Savaş devam eder ve Moğollar şehrin mahallelerini sırasıyla ele geçirdiler. Hârizmliler bir mahalle düşünce hemen sonraki mahallede onlarla savaşıyordu. Çoluk çocuk bütün güçleriyle düşmana karşı direniyorlardı. Bir süre sonra Moğollar bütün şehri ele geçirdi. Diğer şehirlerde yaptıkları gibi burada da aynı şekilde zulümlerini tatbik ettiler. Önlerine çıkanı öldürüp şehri yağmaladılar. Moğollar'ın burada yaptığı en büyük zulümlerden biri de Ceyhun Nehri önüne çekilen setti yıkmaları oldu. Böylelikle tüm şehir sular altında kaldı. Evler yıkıldı ve şehir bataklıktan bir gölet haline geldi. Bu suların salınmasıyla da şehirde hayatta kalanlar tamamen öldürüldü. Diğer şehir halkları onların zulümlerine maruz kalmamak için başka yerlere göç etmiş, gizlenmiş, hatta ölülerin arasında yatarak ölü taklidi yapmışlardı. Ancak Hârizm'de bunun yapılmasına fırsat verilmemiş, kalanlar Ceyhun nehrinin suları altında can vermişlerdi. Bundan dolayı Hârizm yer ile bir olmuş ve sanki hiç sakini olmamış gibi sessizliğe bürünmüştü. (İbn'ül Esir, 1987: s.353-354)

Yazarımız, ne tarihte ne de o zamanda böyle bir zulmün eşinin benzerinin görülmediğini belirtir. öldürülenlerin sayısı belirsizdi. Hârizmşahların ve Gurlular'ın hâkimiyet altına almak için mücadele ettiği tüm Horasan ve Hârizmşahlar ülkesinin başkentlerinden olan Hârizm adeta yok olmuştu. Moğollar burada işlerini bitirdikten sonra Talekan'a Cengiz Han'ın yanına döndüler. (İbn'ül Esir, 1987: s.354)

6. Moğolların Gur Ülkesini Tahrip Etmeleri

Moğollar diğer ülkelerdeki işlerini bitirince doğruca Cengiz Han'ın yanına döndüler. Cengiz Han kalabalık ordularını hazırladı ve bu sefer onları Hârizmşah'ın başkent olarak kullandığı Gazne üzerine gönderdi. Buraya Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in ölümünden sonra Celâleddin Hârizmşah geçmişti. Yazarımız burada, aldığı bir rivayete göre Hârizmşah Celâleddin'in etrafında altmış bin adam topladığını belirtir. Cengiz Han'ın askerleri Gazne'ye vardıklarında, Celâleddin Hârizmşah bu kalabalık orduyu Balk adıyla bilinen bir bölgede karşıladı. Bu bölgede iki taraf arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Savaş üç ay sürdü ve sonunda Celâleddin Hârizmşah'ın ordusu muzaffer olur. Moğollar geri çekilmeye başlayınca Hârizmşah'ın komutasındaki askerler onları kılıçtan geçirir. Kaçanlar ise doğruca hükümdarları Cengiz Han'ın yanına dönerler. (İbn'ül Esir, 1987: s.356;Barthold, 1990: s.458)

Moğollar'ın mağlup olmasının ardından Celâleddin Hârizmşah, Cengiz Han'a bir elçi gönderir ve ona: *"İstediğin bir yer belirle, oraya savaşa gidelim."* dedi. Cengiz Han bu savaşı kabul etti. Daha önce hazırladığı ordudan daha kalabalık bir ordu hazırlayıp oğullarından birinin emrine verdi. Bu ordu Kâbil yakınlarına ulaşınca Hârizmşah'ın ordusu onları karşılamış ve iki taraf arasında tekrar çok şiddetli bir savaş gerçekleşmişti. Bu savaşta tekrar Celâleddin Hârizmşah'ın ordusu galip geldi. Moğollar hezimete uğratılmış ve onların ordugahlarında bulunan muazzam ganimetler Hârizmşah'ın eline geçmişti. Bunların yanı sıra Moğol ordusunda bulunan çok sayıda müslüman esirler de serbest bırakılmıştır.(İbn'ül Esir, 1987: s. 356)

Savaştan sonra Hârizmşah'ın ordusunda bulunanlar arasında hiç yaşanmaması gereken bir olay patlak verdi. Bu anlaşmazlık Halaç Türklerinden olan Seyfettin Burak ile Hârizmşah ile aralarında akrabalık bulunan ve Herat emiri olan Melik Han idi. Seyfettin Burak savaş sanatını bilen cesur bir kumandandı. Bu savaşın kazanılmasında da oldukça önemli bir rol oynamıştı. Öyle ki, yazarımız onun savaş sırasında Hârizmşah'ın askerlerine: *“Siz geriye çekilin, düşmandan sanki korkuya kapılmış gibisiniz.”* dediğini belirtir. Onun öne atılmasıyla da savaşta Moğollara karşı büyük bir zafer kazanılması sağlanmış oldu. (İbn'ül Esir, 1987: s.357)

Kazanılan zaferden sonra da bu iki kumandan arasında anlaşmazlık meydana geldi, anlaşmazlık da çatışmaya dönüştü. Çatışma sırasında Seyfeddin Burak'ın bir kardeşi öldürüldü. Burak bu olaya oldukça içerlendi ve: *“Ben kafirleri mağlup edeyim, fakat böyle son derece basit bir eşya için kardeşim öldürürsün, öyle mi!”* deyip Hârizmşah'ın ordusunu arkada bırakarak Hindistan'a doğru yol aldı. Otuz bin kadar asker de onun peşinden gitti. Celâleddin Hârizmşah bunu engellemek için ona yalvarır hatta geriye dönmesi için bizzat kendisi yanına gitti. Allah yolunda yapılacak cihadı terketmemesini ve böyle bir tavır takınmakta Allah'tan korkmasını ağlayarak söyledi. Ancak Seyfettin Burak onu dinlemez ve yoluna devam etti. Onun ayrılmasıyla geride kalan askerlerin de güçleri zayıflar ve moralleri bozuldu.(İbn'ül Esir, 1987: s.357)

Müslümanlar bu haldeyken aniden Cengiz Han'ın oluşturduğu en kalabalık ordularıyla üzerlerine yürüdüğü haberini aldılar. Celâleddin Hârizmşah³¹ zayıf haldeki bu ordusuyla Cengiz Han'ın ordusuna karşı gelemeyeceğinin farkındadır. Bu nedenle Hindistan taraflarına doğru geri çekilir. Büyük bir nehir olan Sind nehrine kadar yol alırlar. Ancak bu nehri geçebilmeleri için gemilere gemi tedarik etmesi gerekir. Ancak henüz gerekli gemileri tedarik edemedi Cengiz Han'ın ordusuyla süratle yaklaşmakta olduğu haberini alır. Hârizmşah burada Cengiz Han'ın ordularıyla savaşmak zorunda kalıdı. Hârizmşah'ın askerleri iki ateş arasında kalmışlardı. Önlerinde Moğol askerleri arkalarında ise Sind Nehrinin suları vardı.

³¹ Celâleddin Hârizmşah'ın son günleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gürbüz: 2012, s.30-45.

İster istemez giriştikleri bu savaşta tüm güçlerini ortaya koyarak savaştılar. (İbn'ül Esir, 1987: s.357)

İki taraf arasında oldukça şiddetli bir savaş daha gerçekleşti. Yazarımız burada savaşan müslüman askerlerin daha önceki savaşlarla kıyasladıklarında onların oldukça basit kaldığını belirtir. Bu savaş ise tam bir ölüm kalım savaşıdır ve dehşet verici bir şekilde kanlı geçmişti. İki taraf arasındaki bu hal üç gün sürmüştü. Yukarıda bahsettiğimiz Herat emiri Melik Han bir çok müslüman ile beraber ölenlerin arasındaydı. Moğollar da çok fazla kayıp vermişlerdi. Nihayet Moğollar geri çekilme kararı alıp uzak bir yerde karargah kurdular. Hârizmşah'ın askerleri onların düştüğü bu kötü durumdan haberdar değillerdi. Onların uzaklaşmasıyla derhal gemilerin gelmesi istenir. Gelen gemiler ile askerler nehrin karşı kıyısına geçtiler. (İbn'ül Esir, 1987: s.358)

Bir sonraki gün Moğollar Gazne üzerine yürüdüler. Onlar Hârizmşah'ın ordusunun uzaklaştığı haberini alınca bundan dolayı sevince kapılıp yollarına devam etmişlerdi. Gazne'ye ulaştıklarında şehri koruyan herhangi bir asker mevcut değildi. Halk tamamen korunmasız halde bırakılmıştı. Bu durum onların şehri derhal ele geçirmesine sebep olmuştu. Halk kılıçtan geçirildi ve Gazne tahrip edilerek tamamen ateşe verildi. Aynı şekilde şehrin etrafında bulunan bazı bölgelerde tahrip edilmişti. Moğollar önce insanları öldürüyor, sonra bölgeyi yağmalayıp ateşe veriyorlardı. Gazne şehrinde neredeyse yaşayan canlı kalmamış ve şehir sanki daha önce kimse yaşamamışçasına harabeye dönmüştü.(İbn'ül Esir, 1987: s.358; Grousset, 1996: s. 236)

SONUÇ

Hârizmşah'ın yaşadıkları coğrafyada gücüne denk olan ülkelerden biri Gurlular Devletidir. Hârizmşahlar ve Gurlular arasındaki en yoğun ilişkiler, Alâeddin Tekiş'in tahta çıktığı 569 (1172) Sultanşah'ın Gurlular'a sığınması ile başlamıştı. Bu dönemden sonra iki ülke arasında yoğun ilişkiler yaşanmıştı. Gurlular Hârizmşah'ın genişlemek istedikleri en önemli yer olan Horasanda oldukça etkili bir devletti. İki ülke arasındaki önemli mücadeleler bu topraklar için olmuştu. Öyle ki birinin zayıf düştüğü zamanda diğeri hızla buradaki toprakları kendi sınırları içine almaya çalışmıştı. Bu mücadele Hârizmşah'ın taht mücadelelerinde kendisini göstermiş, Hârizmşah Alâeddin Tekiş'in kardeşi Sultanşah'ın, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in kardeşi Alişah'ın taht mücadelelerinde galip gelmek için en önemli rakiplerden biri olan Gurlular'a sığınmalarına neden olmuştur. Ayrıca Melikşah'ın oğlu Hinduhan da can korkusuyla Gurlular'a sığınan hanedan üyelerinden biriydi. Taht mücadeleleri Hârizmşahlar'ın zayıf düşmesine, Gurlular'ın ise bu karmaşıklığı kendi devlet çıkarlarını iyileştirmek için kullanmalarına sebep olmuştu.

Hârizmşahlar ve Gurlular'ın başka bölgelerde yapacakları savaşlar öncesinde ve karmaşık durumlarda dostluk anlaşmaları kurduklarını da görmekteyiz. Bunlardan biri Sultanşah'ın Sultan Gıyâseddin'e sığındığı sırada Hârizmşah Alaeddin Tekiş ile Sultan Gıyâseddin arasında imzalanan dostluk anlaşmasıdır. Sultan Gıyâseddin'in, Alâeddin Tekiş'in ölümünden sonra ona saygı için nevbet çalınmasını durdurması da iki ülkenin dost zamanlarına örnektir. Hârizmşahlar ve Gurlular tarihleri içi içe geçmiş, aynı coğrafyada hem savaş hem de barışı yaşamış iki büyük devlettir.

BİBLİYOGRAFYA

- Agacanov, Sergey Grigoreviç, (2002). “*Selçuklular*”, (N. N. Ekber ve A. Annaberdiyev), İstanbul; Ötüken Yayınları.
- Ahmad Bin Mahmud, (2011). “*Selçuknâme*”, (E. Merçil), İstanbul; Bilge Yayıncılık.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-î, (2000). “*Müsâmeretü'l-Ahbâr*”, (M. Öztürk), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ansari, A. S. Bazmee , (1993). “Cûzcânî”, DİA., VIII, s.98-99.
- Ateş, Ahmet, (1959). “*Rasid al-Din Vatvat'ın eserlerinin bazı yazma nüshaları*”, İÜEFİD.
- Aziz, Ghulam Rabbani, (1978). “*A Short History of The Khwarazmshahs*”, Karachi.
- Bahaeddin Muhammed b. Müeyyedil, (1315). “*Bağdadî et-tevessül ile 't teressül*”, (A. Behmenyar), Tahran.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç, (1960). “Atsız”, *EI2*, I, Leiden.
- , “Atsız”, *İA*, II.
- , “Bâmiyân”, *İA*, II.
- , “Bâdgîs”, *İA*, II.
- , “Gürganc”, *İA*, IV.
- , “Hârizmşâh”, *İA*, VI/1. 263-265
- , “Karahıtaylar” *İA*, VI, s.273-276.
- , “Mâverâünnehir”, *İA*, VII, s.408-409.
- , (1990). “*Moğol İstilasına Kadar Türkistan*”, (H. D. Yıldız), Ankara.
- , (2010). “*Orta Asya Tarih ve Uygarlık*”, (D. Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları.
- , (1934). “Takash”, *Encyclopédie de L'ISLÂM*, Tome IV, Leyde, Paris.
- Bayur, Hikmet, (1950). “*Hârizmşah Alaüddin Tekiş'in Adı Hakkında*” Belleten, XIV.
- Bernburg, L. Richter, (1976). “*Zur Titulatur der Hwarezmsahe aus der Dynastie Anustegins*”, Berlin

- Blaga, Rafael, (1997). “*İran Halkları El Kitabı*”, Tahran, Yy.
- Bosworth, Clifford Edmund, (1979) “Ghûrids”, *EI2*, II, Leiden, London.
- , (2002). “Tekish” , *EI2*, X, Leiden, s.444-445.
- , (1978). “Khwarazm”, *EI2*, IV, Leiden.
- , (1978). “Kharazm-shahs” , *EI2*, IV, Leiden.
- , (1980). “*İslam Devletleri Tarihi*”, (E. Merçil ve M. İpşirli), İstanbul.
- , (1978). “Mogholistan” , *EI2*, VII, Leiden, s.218
- , (2007). “*The Turks In the Early Islamic World*”, London, Ashgate Publishing.
- Bundari, İmadüddin Isfahani (1943). “*Zubdat al Nusra ve Nuhbat al Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*”, (K. Burslan), İstanbul, Maarif Matbaası.
- Burslan, Kıvameddin, “*Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*”, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bünayatov, Ziya, (2003). “*Hârezmşahlığı ve Enuşteginliler Devleti*”, (T. Rızayev), İstanbul; Derin Yayınları.
- Ceceli, Gülseren, (2006). “*Hârizmşah Hükümdarı Sultanşah Mahmud*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Cüveynî, Atâ Melik, (1980). “*Târîh-i Cihangüşâ*” , (M. Öztürk), Ankara.
- , (1362). “*Târîh-i Cihangüşâ*”, (M. Servet), Tahran.
- Çetin, Osman, (1998). “Horasan”, *DİA*, XVIII, s.234-241.
- Dames, M, Longworth, “Gûrîler”, *İA*, IV, s.826-830.
- Dehhuda, Ali Ekber, (1341). “*Lugatname*”, Tahran.
- Demiroğlu, Ayla, “Devletşah”, *DİA*, IX, 244-245.
- Devletşah, (1977). “*Devletşah Tezkiresi I*”, (N. Lugal), İstanbul; Yy.
- , “*Tezkiretü’ş-şuera Devletşah Semerkandi*”, (Tashih: Muhammed Abbasi), Yy.
- Ebri, Esger Furugi, “*Târîh-i Guriyan*”, Tahran.
- El-Hüseynî, (1943). “*Ahbarü’-d-Devleti’s-Selçukiye*”, (N. Lugal), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- El-Ubud, Navfi Tevfik, (1978). “*ed-devletü ’l-Hârezmiyye*”, Bağdat; Yy.
- Firdevsî, (2009) “*Şahnâme*”, (Necati Lugal), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Ghafur, Muhammed Abdul, (1960). “*The Gorids, History, Culture and Administration*”, 549- 612/ 1148-1215-16, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hamburg.
- Gregory Abu’l Farac, (1950). “*Abul Farac Tarihi*”, (Ö. R. Doğrul), Ankara.
- Grousset, Rene, (1996). “*Bozkır İmparatorluğu*”, (Reşat Uzman), İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Güner, Ahmet, (2004). “Melik”, *DİA*, XXIX, s.51-53.
- Gürbüz, Meryem, (2014). “*Hârizmşahlar’da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat*”, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- , (2011). “Tekiş, Alâeddin”, *DİA*, XVIII, s.364-365.
- Gürbüz, Osman, (2012). “*Celâleddin Hârizmşah’ın Son Günleri*” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sa.37, s.30-45.
- Hafız Ebrû, (1362). “*Câmiu’t-Tevârîh*”, I, Tahran.
- Haig, T. Wolseley, “Muhammed b. Sam”, *İA*, VIII.
- Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Zafernâme*, TIEM, nr. 2042.
- , (1944). “*Târîh-i Güzide*”, (A. Nevai), Tahran.
- Hamideddin Ahmed b. Hamid Kirmânî (1331). “*Bedayî’ül Ezmân fî Vekay-i Kirmân*”, (Tashih: Abbas İkbâl), Tahran.
- Handmîr Gıyâseddin Muhammed, “*Düsturü’l-vüzerâ*”, (Tashih ve mukaddime: Said Nefisi), Tahran.
- Hartmann, Angelika, (1975). “*an-Nasır li-Din Allah, Politik, Religion, Kultur in der spaten ‘abbasidenzeit*”, Berlin-New York.
- Hartog, Leo, (1989). “*Genghis Khan Congueror of the World*” London.
- Hasan-ı Yezdi, “*Câmiu’t-tevârîh-i Hasenî*”, Fatih nr. 4307.
- Hilatberi, Allahyar, (1328). “*Târîh-i Hârizmşahiyan*”, Tahran.
- Honigmann, Ernst, “Nişapur”, *İA*, IX.
- Horst, Heribert, (1964). “*Die Staatsverwaltung der Grosselguen und Horazmsahas, Wiesbaden*”, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.

Huart, Clement, “Horasan”, *İA*, V/I, s.560-562.

-----, “Taberistân” *İA*, XI, s.598-599.

-----, “Tâlekân”, XI, *İA*, s.694-695.

İbn İsfendiyyar, “*Târîh-i Taberistân*”, (Abbas İkbâl Aştıyânî), Tahran.

İbn’ül Esir, (1987). “*El Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*”, (A. Özyayın), XI, XII, İstanbul, Türkiyat Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim, “Tekiş” *İA*, XII/I, 135-139.

-----, (2002). “*Hârezmşahlar Devleti Tarihi*”, Ankara.

Konukçu, Enver, (1996). “Gazne”, *DİA*, XIII, s.479-480.

Kortel, S.Haluk, (2004). “*Gur Devletinde Bir Türk Kumandan: Taceddin Yıldız*”, İÜEFTD.

Köprülü, Mehmet Fuad, (1943). “Uran Kabilesi”, *Belleten*.

-----, “Avfî”, *İA*, II.

-----, “Cüveynî”, *İA*, III, s.249-255.

-----, “Fîrûzkûh”, *İA*, IV, s.655-659.

-----, (1997). “Hâcib”, *İA*, V/I, s.30-36.

-----, “*Harezamşahlar Tarihine Ait Türkiyat Mecmuası*”, I.

-----, “Hârizmşâhlar”, *İA*, V/I, s.265-296.

Köymen, Mehmet Altay, (1991). “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Devri*”, V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurtuluş, Rıza, (2012) “Tûs”, *DİA*, XXXI, s.431-432.

Merçil, Erdoğan, (1989). “*Gazneliler Devleti Tarihi*”, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

-----, (2014). “*Gazneliler, Siyaset, Teşkilât, Kültür*”, İstanbul; Bilge Yayınları.

-----, (1996). “Gazneliler”, *DİA*, XIII, s.480-484.

-----, (2006). “*Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Minhacü’l-din-i Cûzcânî (1984). “*Tabakât-ı Nâsirî*”, I, Tahran.

- Minorsky, Vladimir, “Ebiverd”, *İA*, IV, s.5-6
- , “Nesâ”, *İA*, IX.
- ,(1997). “Tûs”, *İA*, XII/II, s.123-130.
- , “Mâzenderan”, *İA*, VII.
- , “Rey”, *İA*, IX.
- Mîrhând Muhammed (1339). “*Ravzatü’s-safâ*”, IV, Tahran.
- Morgan, D.O.,(1993). “Mongols”, *EI2*,VII, Leiden, s.230-235.
- Nesevî, (1965). “*Siret-i Celâleddin-i Mingburni*”, 1344hş. Tahran.
- Ocak, Ahmet, (2009). “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, s.375-377.
- Özaydın, Abdülkerim, (1989). “Alamut”, *DİA*, II, s.336-337.
- , (1993). “Cend”, *DİA*, VII, s.359-360.
- ,(1997). “Hamdullah el- Müstevfi”, *DİA*, XV, s.454-455.
- , (1997). “Hârizm”, *DİA*, XVI, s.217-220.
- , (1996). “Gürhan”, *DİA*, XIII, s.323
- , (2002). “*Hârezmşahlar Devleti*” Türkler, IV, Ankara.
- , (2000). “İbnü’l-Esîr, İzzedddin”, *DİA*, XXI, s.26-27.
- , (2007). “Nevbet”, *DİA*, XXXIII, s.38-41.
- Özgüdenli, Osmangazi, (2000). “İsfahan”, *DİA*, XXII, s.497-502.
- , (2008). “Rey”, *DİA*, XXXV, s.40-41.
- , (2003). “Mâverâünnehir”, *DİA*, XXVIII, s.177-180.
- , (2009). “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, s.371-375.
- Perviz, Abbas (1972). “*Târîh-i Selâcika ve Hârizmşâhân*”, Tahran.
- Ravendî, (1999). “*Rahat’us Sudur ve Ayet-u Surur*”, (A. Ateş), Ankara.
- Raverty, Major H. G, (1970). “*The Tabakat-ı Nasiri*”, New Delhi.
- Reşîdeddin Fazlullah, (1362). “*Câmiu’t-Tevârih*”, I, Tahran.

- Ruska, Julius, “Serahs”, *İA*, X.
- Salman, Hüseyin, (2001). “Karluklar”, *DİA*, XXIV, s.509-510.
- Sayan, Yüksel, (2009). “Serahs”, *DİA*, XXXVI, s.339-342.
- Sevim, Ali, (1990). “*Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sıddıqı, İqtıdar Husain, (1996). “Gurlular”, *DİA*, XIV, s.207-211.
- Strange, G. Le (1966). “*The Lands of The Eastern Caliphate*”, London.
- Streck, Maximilian, “Bistâm”, *İA*, II.
- Sümer, Faruk (1976). “Atsız b. Muhammed”, *DİA*, IV, 91-92, Berlin.
- , (2009). “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, s.365-371.
- , (1986). “Selçuklular Devrinde Türk Beyleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa.44, s.1-13.
- Şahin, M. N, “Vatvat”, *İA*, XIII.
- Şeşen, Ramazan, (1992). “Buhara” *DİA*, VI, s.363-367.
- , (1993). “Câmiu't-Tevârîh”, *DİA*, VII, s.132-134.
- Taneri, Aydın, (1996). “Hâcib”, *DİA*, XIV, s.321-323.
- , (1996). “Gürgenç”, *DİA*, XIII, s.321-323.
- , (1993). “*Hârezmşahlar*”, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- , (1997). “Hârizmşahlar”, *DİA*, XVI, 228- 231.
- Taşgıl, Ahmet, (2001). “Karahitaylar” *DİA*, XXIV, s.415-416.
- Togan, Zeki Velidi, “Hamdullah Müstevfi”, *İA*, V/I, s.186-188.
- , “Hârizm”, *İA*, V/I, s.242-257.
- , “Herat”, *İA*, X, s.429-442.
- , “Hândmîr”, *İA*, V/I, s.210-211.
- Turan, Osman, “İktâ”, *İA*, V/II, s.949-959.
- Uslu, Recep. (1998). “Herat”, *DİA*, XVII, s.215-218.

Vasmer, R., “Mâzenderân”, *IA*, VII, s.420-426.

Yakubovsky, A, “Merv”, *IA*, VII.

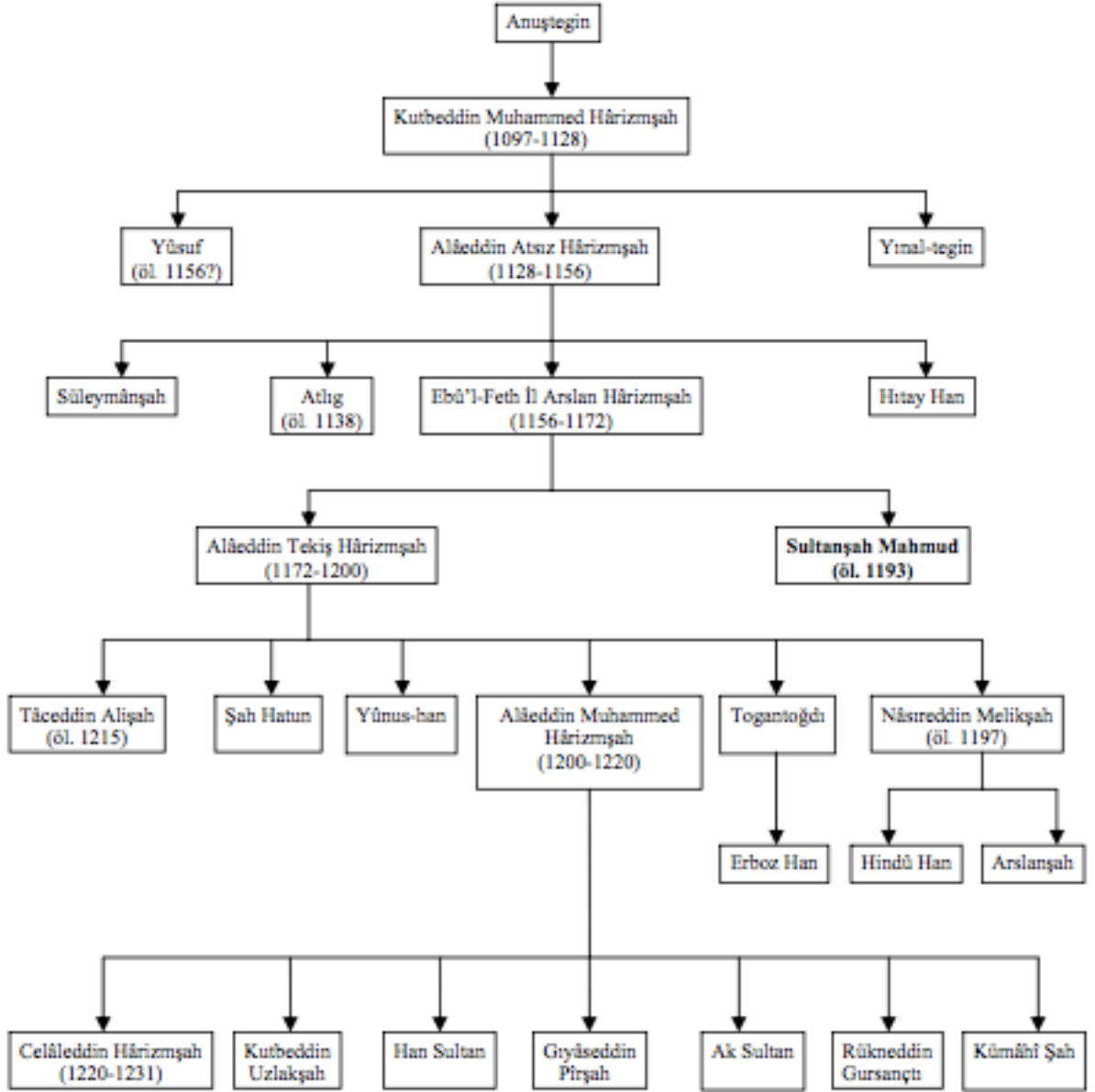
Yakut el Hamevi, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Kahire, Ty.

ÖZGEÇMİŞ

10.05.1989 tarihinde Konya’da doğdum. İlk ve Orta eğitimimi Mustafa Karacıġan İlköġretim Okulu’nda tamamladım. Lise eğitimimi Konya Başak Koleji’nde tamamladım. 2008 yılında Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği’ne başladım ve 2012 yılında mezun oldum. 2013 yılında Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans programına kabul edildim. Ders dönemini tamamladıktan sonra, 2014 yılında Doç. Dr. Meryem Gürbüz danışmanlığında tez çalışmama başladım. Evli ve bir erkek çocuġu annesiyim.

EKLER

HARİZMŞAHLAR ŞECERESİ

HÂRİZMŞAHLAR
(HÜKÜMDARLAR LİSTESİ)

1. Kutbeddin Muhammed	490(1097)
2. Atsız	521(1128)
3. İl-Arslan	551(1156)
4. Alâeddin Muhammed	596(1200)
5. Celâleddin	617-628(1220-1231)

EK III: HÂRİZMŞAHLAR HARİTASI

GURLU HÜKÜMDARLARI

Muhammed b. Sûrî	390 (1000)
Ebû Ali	401 (1011)
Şîs	(?)
Abbas	451 (1059)
Muhammed	458 (1066)
Kutbüddin Hasan	492 (1099)
izzeddin Hüseyin	493 (1100)
Seyfeddin Sûrî	540 (1146)
I. Bahaeddin Sâm	544 (1149)
Alâeddin Hüseyin	544 (1149)
Seyfeddin Hüseyin	556 (1161)
Gıyâseddin (Şemseddin) Muhammed	558 (1163)
Müizzüddin (Şehâbeddin) Muhammed	599 (1203)
Gıyâseddin Mahmud	602 (1206)
II. Bahâeddin Sâm	609 (1212)
Alâeddin (Ziyâeddin) Muhammed	611-612 (1214-1215)

EK: V GURLULAR HARİTASI